Dr. DOBÁNY ZOLTÁN

A TÁJHASZNÁLAT TÖRTÉNETI SZAKASZAI A TAKTAKÖZBEN (18-20. SZÁZAD)

NYÍREGYHÁZA, 2014

Dr. Dobány Zoltán

A TÁJHASZNÁLAT TÖRTÉNETI SZAKASZAI A TAKTAKÖZBEN (18-20. SZÁZAD)

Nyíregyháza, 2014

Kiadó: Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet

Felelős kiadó:
Dr. habil Kókai Sándor egyetemi magántanár, intézetigazgató

Szakmai lektor:
Dr. Frisnyák Sándor egyetemi tanár, az MTA doktora
Dr. Süli-Zakar István egyetemi tanár, az MTA doktora

Ábrák: Dr. Dobány Zoltán
Borító: Taktaközi látkép
Fotó: Csengő Gergő

ISBN 978-615-5097-91-1

Nyíregyháza, 2014

Tartalomjegyzék

Bevezetés ……..3
1. A Taktaköz és tágabb térsége természeti adottságai ……6
2. A Taktaköz képe az integrált környezet-átalakító munkálatok előtt ……..14
3. A tájhasználat alapvető jellemvonásai a 18. század második felétől a 19. század közepéig ……...22
4. Folyószabályozási és ármentesítő, valamint belvízlevezető munkálatok a 19-20. század folyamán ……42
5. A környezet-átalakító munkálatok hatása a taktaközi települések tájhasználatára …….....50
6. A gazdasági élet néhány sajátossága a századforduló után ……68
7. A földhasználat változásai a Taktaközben 1945 után ……..81
8. A taktaközi falvak néhány népességföldrajzi jellegzetessége ……..115
8.1. A népességszám és a népsűrűség változása 1784/87 és 2010 között ……..115
8.2. A települések népmozgalma ……..121
8.3. A népesség nemek szerinti megoszlása ……127
8.4. A népesség kormegoszlása ……128
8.5. A népesség gazdasági aktivitása és foglalkozási átrétegződése ……131
9. Adatok a Taktaköz 18-20. századi településföldrajzához ……137
10. Kereskedelem és közlekedés a 18-19. századi Taktaközben ……163
11. Összegzés ……...169
Irodalom ……...172
Fontosabb statisztikai források ……176

Bevezetés

A Közép-Tiszavidék legészakibb kistáját, a Taktaközt keletről és délről a Tisza határolja, nyugatról a Harangod alacsony, dombsági jellegű tája, északról a mezőzombori párkánysík és a Tokaji-hegy. Elhatárolása a szomszédos területektől az elmúlt évtizedekben nem történt meg egyértelműen, így kiterjedésére vonatkozóan különböző adatok láttak napvilágot. Lényegében ma sincs pontosan meghatározva, hogy mely települések mekkora határrészei fekszenek a Taktaköz határain belül. Bél Mátyás *Szabolcs megye a XVIII. században* című munkájában már körülhatárolta a vidéket, az azonban kétségtelen, hogy az általa megjelölt terület csak töredéke a ma Taktaköznek tekintett tájnak. Ő így írt erről: *„…Takta…..A Tiszának ez a sekély nyugati ága, tespedő vize a Zempléni patakokkal nevekedik. Tokaj alatt szakad ki, enyhe lejtéssel kanyarog, hossza két magyar mérföld, aztán a Zemplén megyei Luc felett egyesül a folyóval. Az általa körülvett tájat Taktaköznek nevezik és néhány faluval, mint Tiszaladány, Tardos, Csobaj, Báj, Prügy és Taktakenéz jeleskedik."*
Pesty Frigyes 1864-es kéziratos Helységnévtárában hasonló sorokat találhatunk: *„Takta köznek neveztetik azon helly, mellyen T. Kenéz Pthrügy Báj, Csobaj, Tardos, és T. Ladány Községek*
Takta köznek neveztetik e' Hat község Szabólcs azért: mivel a Takta fojó, melly Tisza Lucznál a' Tiszából ered, ezen községek határait keresztűl kasúl csavarogja – míg ísmét ki indúlási helye felé tart, – a' nélkül, hogy egyebütt a' Tiszába menne" (MIZSER L.1996).
Frisnyák Sándor (1967) *Taktaközi változások* című munkájában olvashatjuk, hogy egyes források a Taktaközt még a 16. században is Királysziget névvel illették, tehát — Bél Mátyáshoz hasonlóan — csak a folyók (Tisza, Takta) által közrezárt területet tekintették Taktaköznek.
A későbbi források a terület kiterjedését már számszerűsítve is közölték. Kiséry László *A Taktaköz vízrajzi kérdései* című, 1962-ben megjelent tanulmányában 209,46 km^2-ben határozta meg a terület nagyságát. Frisnyák Sándor már említett cikkében 267,2 km^2-es értéket olvashatunk, Borsy Zoltán (1969) pedig kereken 300 km^2-ben határozta meg a kistáj kiterjedését. Az 1990-ben, az Akadémiai Kiadó által megjelentetett, majd 2010-ben átdolgozva és bővítve újra kiadott *Magyarország kistályainak katasztere I-II.* című munkában (szerkesztette Marosi Sándor – Somogyi Sándor, illetve Dövényi Zoltán) már 500 km^2-es terület szerepel. Ez az adat nagyjából kétszer akkora terület, mint amekkorát Kiséry László a Taktaköz területeként, 1962-ben meghatározott! Az eltérés nyílván abból adódik, hogy míg Kiséry alapvetően a Bél Mátyás által említett hat települést és azok tágabb környezetét tekintette a Taktaköznek, addig az utóbb említett forrás vonatkozó fejezetének szerzői még további 11 települést is a Taktaközhöz soroltak. Szerintük Tokaj, Tarcal, Mezőzombor, Szerencs, Bekecs, Legyesbénye, Taktaharkány, Taktaszada, Tiszalúc, Tiszadada és Tiszadob is taktaközi te-

lepülés. Tanulmányom nem foglalkozik e települések egy részével, mert szerintem a „klasszikus értelemben” vett Taktaközön belül csak a Bél Mátyás által megjelölt hat település fekszik, s csak ezek a falvak képviselik mindazokat a sajátosságokat, amelyek az évszázadok folyamán végig jellemzőek voltak a vidékre. Az kétségtelen tény, hogy az általam „mellőzött” települések kisebb-nagyobb határrésze benyúlik a Taktaközbe is, ám szinte mindegyikre igaz az is, hogy társadalmi-gazdasági fejlődésük eltért az ún. „belső taktaközi” településekétől. Tokaj például a Hegyalján húzódó vásárvonal egykor legjelentősebb kereskedővárosai közé tartozott. Tokajban a legfontosabb városfejlesztő tényező a piacközponti szerepkör volt, melynek alapját a tiszai átkelőhely, a régiók közötti árú- és személyforgalom, valamint Hegyalja bortermelése képezte (FRISNYÁK S. 1985). Tokaj fejlődéstörténet soha nem kapcsolódott igazán a Taktaközhöz, sokkal inkább e település hatott a taktaközi falvak életére. Ugyanez elmondható Szerencs és Tarcal esetében is. Mezőzombor ugyancsak eltérő utat járt be történelme során, és sokkal inkább orientálódott Hegyalja felé, mint a jóval szerényebb lehetőségeket nyújtó taktaközi vidék felé. Tiszadada és Tiszadob — a Tisza átellenes partján — többé-kevésbé mindig kapcsolatban álltak a taktaközi falvakkal, ám azoktól független, önálló életet élő települések maradtak. Szorosabb kapcsot inkább csak a közigazgatási együvé tartozás jelentett köztük. Legyesbénye és Bekecs fejlődésében — hasonlóan a Szerencsi-dombság más településeihez — a szőlő- és borgazdaság játszott kiemelkedő szerepet.

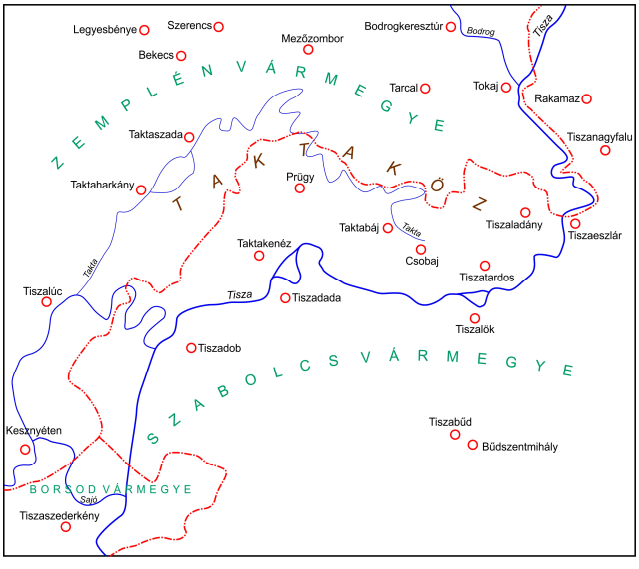

1. ábra. A belső települések Szabolcs, a peremiek Zemplén vármegyéhez tartoztak.

A Taktaközhöz legszorosabban Taktaszada, Taktaharkány és Tiszalúc kapcsolódott. Számottevő taktaközi határrésszel ezek a falvak rendelkeztek leginkább, s gazdasági életüket kétségtelenül befolyásolták a taktaközi állapotok. Az is valószínűnek látszik azonban, hogy előnyös forgalmi helyzetük, valamint a taktaközinél lényegesen jobb adottságokkal rendelkező Harangodon lévő földterületeik révén sokkal kedvezőbb lehetőségeik voltak gazdasági életük szervezéséhez, mint a Tisza menti településeknek.

A teljesség igénye nélkül, fentebb vázolt észrevételek is közrejátszottak abban, hogy feltáró munkámat elsősorban a folyó melléki településekre koncentráljam. Úgy gondolom, hogy csak e települések képviselik mindazokat az egyedi vonásokat, melyek segítségével megkísérelhető a vidék elmúlt kétszáz évének történeti földrajzi szempontú feltárása. A taktaközi emberek értékteremtő munkájának, a helyi társadalomnak és a sajátos természeti környezetnek térben és időben változó történeti folyamatait feltáró munka nem tisztán történeti földrajz, hanem részben történeti agrárföldrajz (pl. a határstruktúrák kialakulásának és változásainak a feltárása). A kutatás során a történeti földrajz különböző módszereit használtam, differenciáltan (retrospektív, retrogresszív, komparatív módszer), s a történeti földrajz speciális forrásaira támaszkodtam. A múltbeli állapotok rekonstruálását levéltári források, földrajzi leírások, helynevek, dűlő (határ-) nevek, vízrajzi nevek, régi kéziratos, illetve nyomtatott térképek és statisztikai adatok elemzésével végeztem. Mindezeken kívül hasznos ismereteket szerezhettem a különböző évszakokban végzett terepbejárások révén is. A feldolgozás során szerkesztett ábrák, térképvázlatok és táblázatok szervesen kiegészítik a szöveges leírást, információtartalmuk azzal egyenértékű vagy azon túlmutató.

Nehezítette a munkát, hogy a Taktaközzel viszonylag kevés kutató foglalkozott eddig. A földrajzi jellegű dolgozatok közül Kiséry L. (1962), Frisnyák S. (1967), Borsy Z. (1969) munkáira támaszkodhattam leginkább. Nagy segítséget jelentettek a régészeti cikkek, pl. a Koós J. (1990), Lovász E. (1990), Révész L. (1994) által írtak. A néprajzi munkákból (Petercsák T. 1980, 1986, Páll I. 1986a, 1986b, 1986c, 1987, 1988, Bencsik J. 1986a, 1986b, 1988, Viga Gy. 1990) is hasznosan meríthettem, mint ahogyan a történészekéből is (pl. Takács P. 1987a, 1987b).

Szerény terjedelmű tanulmányomban — egyebek mellett — elsősorban arra kerestem választ, hogy ezen a meglehetősen kedvezőtlen ökológiai és ökonómiai adottságokkal rendelkező, mindig is belső perifériának számító vidéken[1] hogyan próbálta az ember a természeti tér-gazdaság-társadalom összefüggés rendszeré-

[1] A Taktaköz részben Zemplén, részben Szabolcs vármegyékhez tartozott, de ha a kistájkataszter szerinti elhatárolását nézzük, amelyben 500 km^2-ben adják meg területének nagyságát, akkor egy kis szeglete Borsod vármegye peremét is érintette. Az 1949/50-es megyerendezéskor a terület a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez került.

ben megteremteni az élet- és munkafeltételeket[2]. Az összegyűjtött anyag elsősorban a helytörténeti kutatásokhoz szolgál adalékul, de alapot nyújthat a további földrajzi vizsgálatokhoz is. Nem titkolt célja továbbá, hogy a hasonló témájú egyetemi, főiskolai szakdolgozatokhoz, TDK munkákhoz ötleteket adjon, elsősorban az adatok feldolgozását és azok grafikus formában történő megjelenítését illetően.
A jelenlegi gazdasági helyzetben egyébként már az sem tűnik utópisztikus gondolatnak, hogy az újra autarchiára kényszerülő — s egyre fogyó — taktaközi népesség a túlélés érdekében feleleveníti majd a tradicionális taktaközi gazdálkodás egyes, mai viszonyok között is alkalmazható elemét. A közeli és távoli múlt megismertetése által ehhez is segítséget kívántam nyújtani.

1. A Taktaköz és tágabb térsége természeti adottságai

A Taktaköz mérsékelten kontinentális síkság, uralkodóan mezőgazdaságilag hasznosított kistáj[3] Alapvetően három tájtípus különíthető el rajta: a Tisza mentén —keskenyebb-szélesebb sávban — folyó menti hullámteret találunk, öntésföldekkel, liget- és láperdő-maradványokkal. A kistáj területének túlnyomó része mentesített ártér, holtmedrekkel, réti talajosodó öntésföldekkel. Végül a nagyobb homokfoltok felszínét ún. kötött homokos síkság – mozaikosan homokpusztarétekkel, akác- és nyárerdővel, szőlő- és gyümölcsös kultúrákkal — tájtípus jellemzi[4].

Domborzattípusait tekintve a Taktaköz nagy része tökéletes síkság, melyen belül előfordul ártér (ártéri szintű síkság) és alacsony, ármentes síkság, míg kisebb része egyenetlen (enyhén hullámos) síkság. Geomorfológiailag is egyszerű felépítésű (nagyobb része alacsony ártéri síkság, holt meanderekkel, kisebb része alacsony hordalékkúp-síkság), domborzati mikroformákban azonban gazdag terület. A relatív relief a terület terjedelmes részén 2-5 méter, s csak a legmagasabb részeken éri el az 5-10 méteres értéket.

A Taktaköz és tágabb térsége mai arculata a pleisztocén-holocén folyamán alakult ki, felszínének formálásában döntő szerepet a víz és a szél játszotta. E hosszadalmas és összetett folyamat legfontosabb elemeinek feltárását — másokkal együtt — Borsi Zoltán végezte el, aki kutatási eredményeit „*A tiszai Alföld*” című kötetben adta közre (1969). E munkából tudjuk, hogy a pleisztocén utolsó szakaszában (a felső-pleisztocénben) a Taktaköz korabeli arculata és víz-

[2] A vizsgálat a 18. század utolsó harmadától a az 1980-as évek végéig terjedő időszakra terjed ki.
[3] A részletes természetföldrajzi jellemzéséhez — egyéb források mellett — *Magyarország Nemzeti Atlasza* (Budapest, 1988) tematikus térképeit használtam.
[4] Ez utóbbi ma már nem jellemző, ám a vizsgált időszak utolsó évtizedeiben még sok helyen voltak szőlőparcellák, terjedelmesebb nagyüzemi gyümölcsösök.

hálózata markánsan különbözött a maitól. A medrét akkor még gyakran változtató Szerencs-patak, valamint a Tokaji-hegységből lefutó vízfolyások és az időnként a vidéken átfolyó, délnek tartó Tapoly-Ondava folyók hordalékukat részben a taktaközi térségben rakták le. A lerakott üledék vastagsága idővel 30-150 méter vastagságot ért el. Az üledék felső része nagyrészt folyóvízi homokból, illetve iszapos homokból állt. Ebből a hordaléktakaróból a felső-pleisztocén idején, az akkor nagy gyakorisággal fújó ÉÉK-i, ÉK-i munkaképes szelek futóhomokot fújtak ki, aminek az lett a következménye, hogy lassan az egész Taktaközre jellemzőek lettek az ÉÉK-DDNY-i, illetve ÉK-DNY-i csapásirányú szélbarázdák, maradékgerincek és garmadák. Rajtuk a későbbiekben löszös homok-, homokos lösz- és lösztakaró alakult ki. A pleisztocén-holocén határán a Taktaközben megjelenő Tisza, majd a Bodrog jelentősen átformálta a vidék korábbi arculatát. Az említett folyók oldalazó eróziójuk révén csaknem az egész futóhomok-felszínt elpusztították, miközben hatalmas kanyarulatokat hoztak létre. Ennek következtében a Taktaköznek ma mindössze 6%-át fedi löszös üledékkel fedett futóhomok (BORSY Z. 1969).

A szubboreális-szubatlantikus fázis határára (kb. 2500 éve) már vélhetően kialakult a Taktaköz arculatát sok évszázadra meghatározó minden fontosabb táji karakter. Az alapvetően alluviális síksági jelleg, sok elhagyott folyómederrel (az egyik leghosszabban kanyargott a Takta, a térség névadója), valamint a futóhomok foltokon található hosszanti garmadák, maradékgerincek és szélbarázdák sora. Áradások idején az alluviális síkság mélyedéseit hosszabb-rövidebb ideig megülte a víz, aminek többé-kevésbé összefüggő tükréből szigetszerűen emelkedtek ki a fentebb említett képződmények, sajátos arculatot kölcsönözve a tájnak. Ezeket az árvízmentes futóhomokos térszíneket (hordalékkúp-maradványokat) ma Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj, Taktabáj, Taktakenéz és Prügy községek határaiban találjuk, ahol 5-10 méterrel emelkednek ki környezetükből. Az itt megjelenő ember ezek peremein hozta létre állandó településeit, s a szántóföldi gazdálkodás is ezeken indulhatott meg. A kistáj e sajátos jellege évszázadokon át, egészen a 19. század közepéig fennmaradt.

A mezőgazdasággal foglalkozó ember számára létfontosságú, hogy tevékenységét milyen éghajlati viszonyok között végezheti. Két alapvető tényező befolyásolja egy terület éghajlatát: a víz- és hőellátottság. Ebben a tekintetben a Taktaköz a mérsékelten meleg-száraz éghajlati körzethez tartozik. Ha kicsit részletesebben vizsgáljuk e két tényező hatását, akkor némileg differenciáltabban tudjuk a kistáj és tágabb térsége éghajlatát tipizálni. E szerint a Taktaköz déli része a meleg, mérsékelten száraz, mérsékelten forró nyarú, a tenyészidőszakban elégtelen nedvességű éghajlati körzethez tartozik, míg a terület középső és északi fele a mérsékelten meleg, mérsékelten száraz, enyhe telű, a tenyészidőszakban elégtelen nedvességű éghajlati körzethez. Sem a terjedelem nem teszi lehetővé, sem a téma nem indokolja, hogy nagyon részletes éghajlati jellemzést végezzek, ám — mivel a Taktaközben évszázadokon át jellegadó volt

és minden bizonnyal továbbra is az lesz a szántóföldi növénytermesztés és az állattartás — úgy vélem, talán hasznosítható lesz egyesek számára, ha a mezőgazdálkodást alapvetően befolyásoló éghajlati tényezők közül néhányat számszerűsítve is bemutatok[5].

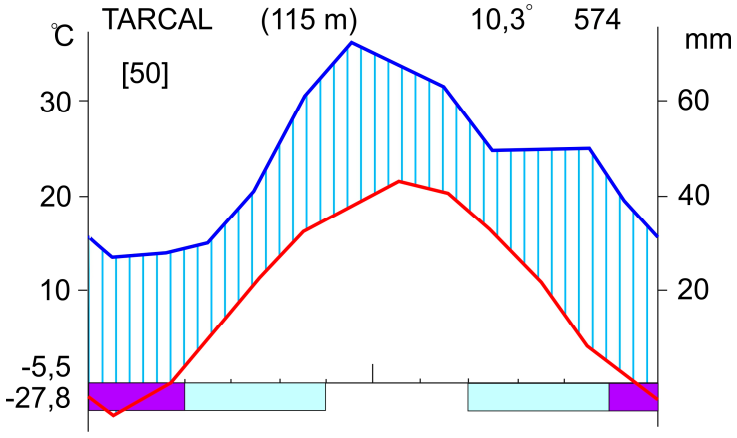

2. ábra. A Taktaköz és tágabb térsége éghajlati sajátosságait jól szemlélteti Tarcal Walter-Lieth-féle klímadiagramja.

Egy terület éghajlatát meghatározó tényezők közül legfontosabb a napsugárzás. A Taktaköz felszínére besugárzott energia évi összege valamivel több mint 4300 MJm^{-2}. A napsütéses órák évi száma 1900 és 1950 óra között váltakozik, ez a csillagászatilag lehetségesnek mindössze 44%-a. A napsugárzást alapvetően befolyásoló felhőzet megoszlása szerint évente átlagosan 50-60 derült, és 110-120 borús napra számíthatunk. Legderültebb időszak a július-augusztus hónap, legborultabb — a gyakori ködképződés miatt — a december-január.

Az emberek mindennapjait és nem utolsó sorban a mezőgazdálkodást alapvetően befolyásolja a levegő hőmérséklete is. A vizsgált térség tágabb környezetében a júliusi középhőmérséklet 21-22 °C, a januári -2, -3 °C. Az átlagos évi legmagasabb hőmérséklet 34 °C, a legalacsonyabb -18 °C. Az évi középhőmérséklet 9,5-10 °C, míg az évi közepes hőingadozás 23-24 °C.

A hétköznapi ember számára nem sokat mond, annál inkább fontos a mezőgazdasági szakemberek számára a kalászos és a kapás növények tenyészidőszakára vonatkozó adatok ismerete. Vidékünkön a tavaszi kalászosok tenyészidőszakának (március-június) középhőmérséklete 12-12,5 °C, a kapásnövényeké (április-szeptember) 17 °C.

[5] Az adatok többségét *Magyarország Nemzeti Atlasza* (Budapest, 1988) és *Magyarország tervezési- gazdasági körzetei III.* (Budapest, 1974) című térképművek alapján közlöm

Ugyancsak fontos annak ismeret, mennyire hajlik szélsőségekre egy terület időjárása. A Taktaközben a nyári napok (max≥ 25 °C) száma általában 60-70, a hőségnapoké (max≥ 30 °C) 16-20. A téli napok (max ≤ 0 °C) száma 30-35, a fafagyos napok (min≤ 0 °C) száma 100-110. Az első fagyos nap a Taktaközben általában október közepe táján jelentkezik, a fagymentes időszak április végén kezdődik, s közel 200 napig tart. A tavaszi fagyveszély sokáig fennáll, általában csak április végén, május elején szűnik meg. A hőmérséklet viszonylag gyors emelkedése miatt a Taktaközben a vegetáció előrehaladottabb fázisban van, mint a szomszédos domb- és hegyvidéki tájakon, ezért a fagykár is jelentősebb mértékű lehet.

Az eredményes gazdálkodás szempontjából létfontosságúi csapadék átlagos évi mennyisége valamivel meghaladja az 500 mm-t (Tarcalon pl. 574 mm). A Taktaköz térségében két csapadékmaximumot lehet elkülöníteni: a hideg betörési frontokhoz kapcsolódó, erősen zivataros késő tavaszi-kora nyárit, valamint az ősszel gyakori meleg felsiklási frontok okozta október végi, november eleji második csapadékmaximumot. Ez utóbbi általában több napig tartó csendes esővel jár együtt. Ezeken kívül gyakran egy téli (január-február) csapadékminimum is jelentkezik.

A kalászosok tenyészidőszakának átlagos csapadéka 200-250 mm, a kapásnövényeké 350-400 mm. A zivataros napok száma 30, a havas napoké 20-25, a hótakaró (ha van egyáltalán) 35-40 napig is megmaradhat. A Taktaközben az átlagos hóvastagság 15-20 cm. Az éghajlati vízhiány évi összege 200-250 mm. A levegő átlagos nedvességtartalma a tenyészidőszakban 66-68%. A szélirányok gyakorisága: ÉK-i 25%, É-i 15%, DNY-i 25%, NY-i 15%. A szélsebesség sokévi átlaga nem jelentős mértékű (1-2 ms^{-1}).

Amint azt a korábbiakban már láttuk, a Taktaköz felszínét alapvetően a Tisza alakította ki, s e folyónak hidrológiai szempontból ma is meghatározó a szerepe[6]. A Tiszához kapcsolódó taktaközi vízhálózat kialakulását meglehetősen pontosan nyomon tudjuk követni, ami azért fontos, mert a víz a felszín formálása mellet a növénytakaró, valamint a talajtakaró sajátosságait is jelentős mértékben meghatározta.

Ha a már említett kistájkataszter szerinti Taktaközt tekintjük (ez az a bizonyos 500 km^2-es kiterjedésű), akkor annak a déli peremén húzódó Tisza Tokajtól a Sajó torkolatáig 54 km hosszan érinti a Taktaközt – ma. (A folyó szabályozása előtt ez nyílván nem így volt.) A Taktaköz másik említést érdemlő vízfolyása — de nem az eredeti — a Takta-csatorna[7]. A Taktaközt észak-északnyugatról határolja, hossza 62 km, vízgyűjtő területe 621 km^2. Kisebb vízfolyásokat vesz fel északról (pl. Gilip-patak, Harangod-patak), mielőtt a Sajóba ömlene. Legkisebb

[6] A Taktaköz vízrajzi sajátosságairól később még részletesen olvashatunk, itt csak néhány vízrajzi vonatkozású elemet érintek.

[7] A ma Takta-csatornának nevezett vízfolyás a szerencsi vasútállomás közelében, a Szerencs-, és a Mádi-patak egyesülésével „születik", s csak nagyon kevés köze van az egykori Taktához, illetve annak medréhez.

víz idején mélysége (Taktaharkánynál) 52 cm, legnagyobb víz idején 228 cm, közepes vízhozama 0,98 m^3/s, legnagyobb vízhozama 72 m^3/s.
A területet veszélyeztető árvíz általában kora tavasszal, a kisvizek ősszel és télen jellemzőek. A Taktaköz mélyebben fekvő térszíneinek esetleges belvizeit — a vizsgált időszak végén — mintegy 200 km hosszú csatornahálózat segített elvezetni (MAROSI S. – SOMOGYI S. 1990).

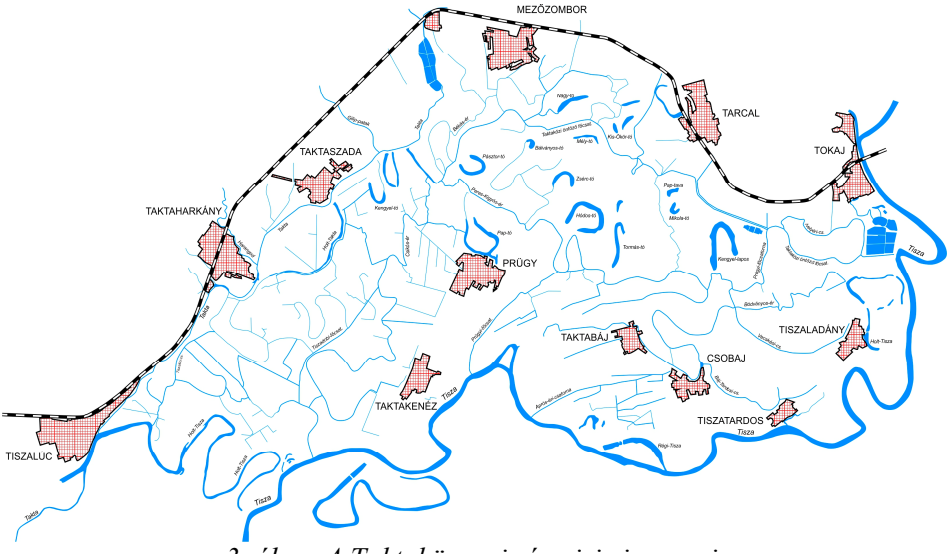

3. ábra. A Taktaköz mai vízrajzi viszonyai.

Viszonylag sok állóvíz van a Taktaközben, ezek egy része lefűződött (vagy levágott) meander. Különösen a Prügy-Szerencs-Tarcal közötti térség gazdag tavakban (Hosszú-tó, Gazos-Ökör-tó, Nagy-tó, Kis-Ökör-tó, Mély-tó, Fövenyes-tó, Zsérc-tó, Hódos-tó, Tormás-tó, Pap-tava, Mikola-tó stb.)
A Taktaközben talajvíz szintje általában közel van a felszínhez (az 1980-as években pl. Csobaj határának kb. 60%-án 1-2 méterre, 20%-án 2-3 méterre, 10%-án 3-4 méterre, s csak 10%-án volt 4 méternél mélyebben a talajvíz). A felszínhez közeli talajvízszint csapadékos években állandóan magában hordozza az elvizesedés veszélyét.

A Taktaköz növénytakarója klímazonálisan az alföldperemi erdős puszták (vagy másképpen az erdőssztyepp öv) területéhez tartozik. A ma már szinte csak mozaikosan, itt-ott fellelhető természetes növénytakarót ártéri ligeterdők és mocsarak, a magasabb részeken homoki tölgyesek, homokpusztai növénytársulások, kis foltokban sziki tatárjuharos tölgyesek és szolonyec sziki növényzet képviseli, illetve képviselte.

A hidrológiai adottságok alapvetően meghatározták a kistáj talajtakarójának kialakulását és változásait is. A Taktaközben zonális, intrazonális és azonális ta-

lajféleségek egyaránt előfordulnak. Az egyes talajtípusok létrejöttében főleg az időszakos vagy tartós túlnedvesedés játszott fontos szerepet. Mivel a terület nagyobb része évezredek óta elsősorban a Tisza árterülete, ezért a azonális öntés-, illetve az intrazonális réti talaj különböző változatai foglalják el a legnagyobb felszínt. Taktabáj határában például a karbonátos öntés réti talaj az egyik jellemző talajféleség, másutt előfordul csernozjom réti talaj, öntés réti talaj stb. A réti talajok a folyótól kisé távolabb, mély fekvésű, erősen vízhatásos környezetben alakultak ki. Nagy részük savanyú kémhatású, erősen kötött talaj. Nehezen művelhetők, erősen duzzadnak és zsugorodnak, humuszban viszonylag gazdagok, de a humusz minősége nem megfelelő. Termőképességük gyengébb az átlagosnál, ami fokozottan megkívánja a helyes talajművelési technológiák alkalmazását.

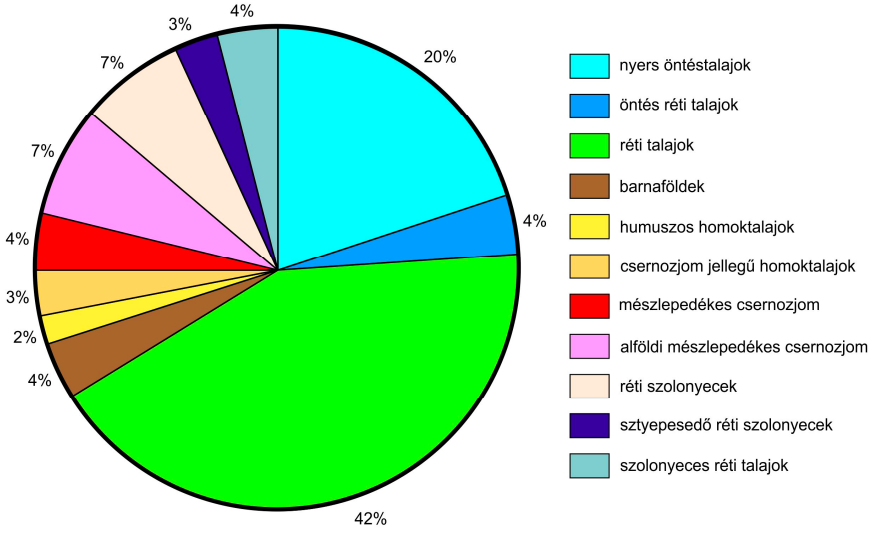

4. ábra. A Taktaközben előforduló talajtípusok és azok aránya (Magyarország kistájainak katasztere II. alapján).

A korábban is ármentes térszínek talajföldrajzi képe némileg bonyolultabb. Bár az egyes talajféleségek nem foglalnak el nagyobb területeket, gazdasági jelentőségük — a jobb termőképesség miatt — a szántóföldi növénytermesztés szempontjából mindig is fontos volt. Sajnos korlátozott kiterjedésük és mozaikos előfordulásuk következtében a kívánt mértékben nem tudták befolyásolni a taktaközi gazdaságok terméseredményeit.
Kisebb foltokban mészlepedékes csernozjom, típusos csernozjom homoktalaj, karbonátos réti csernozjom található pl. Taktabáj és Csobaj ármentes magaslata-

in. Kisebb térszíneken előfordul még alföldi mészlepedékes csernozjom, barnaföld és humuszos homoktalaj is. Sajnos többfelé szikesek tarkítják a talajtani szempontból amúgy is változatos képet[8]. Viszonylag gyakori a réti szolonyec, a sztyepesedő réti szolonyec, a szolonyeces réti talaj, a közepes réti szolonyec, a mély réti szolonyec. Szerencsére ezek a leggyengébb termőképességű talajok nem borítanak nagyobb összefüggő területet, ám jelenlétükkel feltétlenül számolni kell.

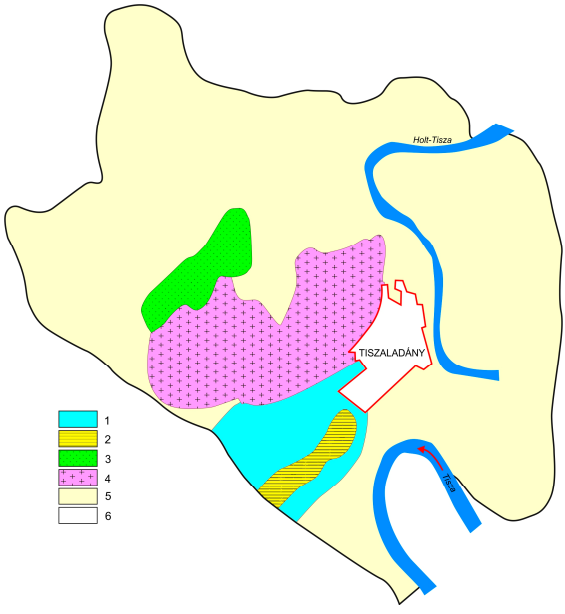

5. ábra. Tiszaladány határának genetikai talajtérképe jól reprezentálja a Taktaközben előforduló talajtípusokat (B. A. Z. megyei Növényvédelmi és Agrokémiai Állomás térképe alapján).
1= löszön kialakult mezőségi talaj, 2= mezőségin kialakult szikes talaj, 3= gyengén humuszos talaj, 4= öntésen kialakult talaj, 5= öntéstalaj, 6= belterület

A fentiekből egyértelműen kiderül, hogy a Taktaköz az egyes talajtípusokat tekintve soha nem rendelkezett optimális adottságokkal. A vizsgált időszak utolsó évtizedeiben végzett számítások szerint a Taktaköz területén fekvő hat település összes művelt területének kataszteri tiszta jövedelem átlaga 9-14 K/ha között változott. Hogy ez mennyire alacsony érték, annak illusztrálására egy adat: pl. a Taktabáj határában művelt (1982-ben felszámolt), 2,3 hektárnyi szőlő kataszteri tiszta jövedelem átlaga 36,4 K/ha volt!

[8] Még bonyolultabb lenne a kép, ha figyelembe venném a peremi települések határában előforduló talajféleségeket. Érthető okokból ezek ismertetésétől eltekintek.

A 80-as években bevezetésre kerülő termőhelyi értékszámok szerint a hat belső település szántói zömmel a 40,1-50 pontos kategóriába sorolhatók (a lehetséges 100-ból).

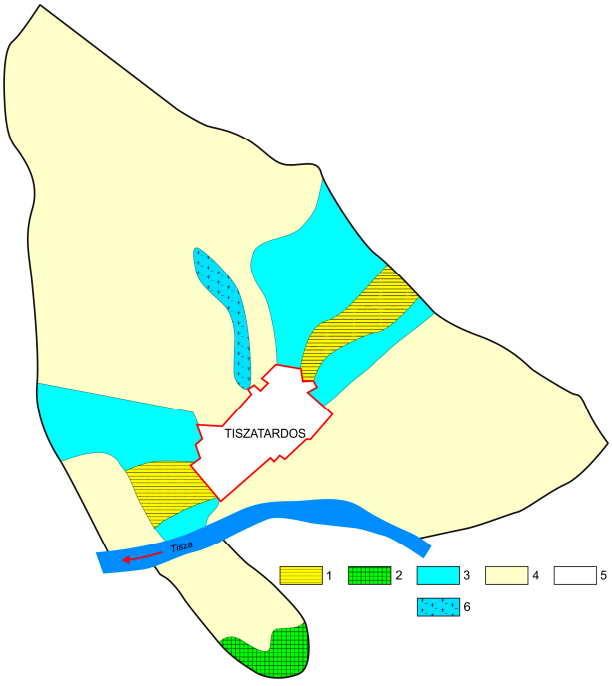

6. ábra. Tiszatardos határának genetikai talajtérképe (B. A. Z. megyei Növényvédelmi és Agrokémiai Állomás térképe alapján).
1= mezőségin kialakult szikes talaj, 2= homokon kialakult szikes talaj, 3= löszön kialakult mezőségi talaj, 5= belterület, 6= mocsár, vizenyős terület

A Taktaközben előforduló talajok eltérő vízgazdálkodási tulajdonságokkal rendelkeznek. Legnagyobb területen közepes víznyelésű, gyenge vízvezető, de nagy vízraktározó képességű talajok jellemzőek. A magasabb részeken — foltokban — nagy víznyelésű és vízvezető képességű, jó vízraktározó és víztartó talajok fordulnak elő, illetve az egész kistájon belül e két típus közötti átmenetek is megtalálhatók, mozaikosan. A legtöbb talajféleség a Taktaközben a szélsőséges vízháztartás típusába sorolható[9].
A gyenge talajtani adottságok, a gyakori elvizesedés vagy éppen az aszály kedvezőtlen hatásai mellett a magasabb térszíneken számolni kell a tavaszi hóolvadások, valamint az intenzív csapadékhullások idején fellépő areális, illetve

[9] *Magyarország Nemzeti Atlasza* (Budapest, 1988) vonatkozó tematikus térképei alapján.

lineáris erózió hatásaival is. Ez utóbbiak éppen azokat a jobb adottságú térszíneket veszélyeztetik, ahol viszonylag nagyobb jövedelmezőségű szántóföldi növénytermesztést lehetne folytatni.

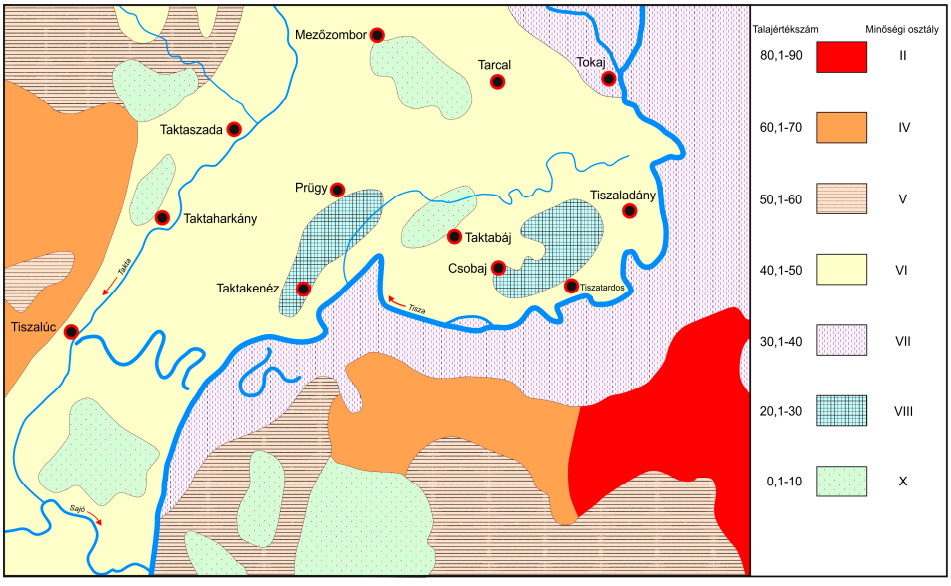

7. ábra. A Taktaköz és tágabb térsége talajminőség térképe (Magyarország tervezési- gazdasági körzetei III. alapján).

2. A Taktaköz képe az integrált környezet-átalakító munkálatok előtt

A korabeli Taktaköz felszínének legjellemzőbb sajátosságát évszázadokon át a szövevényes vízhálózat adta. A térségen belül kiemelkedő jelentősége a Tiszának volt, amely a Taktaköz aszimmetrikus helyzetű hidrológiai tengelyét képezte, s egyben a terület keleti és déli határát is alkotta. Pók Judit *Szabolcs vármegye katonai leírása 1782-1785* című munkájából szemléletes képet kapunk a folyó akkori jellemzőiről: „*A Tisza folyó hajózható, szélessége és mélysége az esőzésektől függ. Ebben a sectioban a folyó rendes vízállásnál a legtöbb helyen 100-200 lépés széles és 4-6 öl mély*[10]*. Dada és Luc helységeknél találunk azonban olyan részeket is, ahol mélysége a 11 ölet is eléri. Mélysége hosszantartó esőzéskor két vagy akár több öllel is megnő. Tavaszi hóolvadáskor a balparti mezőket elönti, a jobbparton pedig Luctól egészen Szadáig az egész vidék víz alá kerül. Ekkor a Dadáról ide (Kistokaj) és Tarcalról Tokajra vivő utakat szintén elönti, s csak a magaslatokon fekvő földek maradnak szárazok. Ezért*

[10] 1 bécsi öl= 1,89 méter.

az említett helységek között csak csónakkal lehet közlekedni. Ez a tavaszi áradás egy egész hónapig tart. A Tisza folyása lassú, partja magas, medre homokos, s csak a kijelölt gázlókon — melyekből ennél a helységnél (Kistokaj) csak egy van — lehet átkelni rajta".

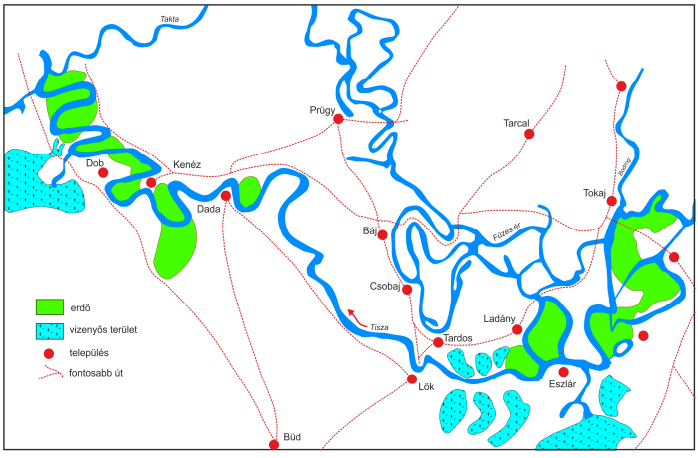

8. ábra. Vízrajzi viszonyokat szemléltető térképvázlat a 18. század végéről (Sexty András alapján, egyszerűsítve).

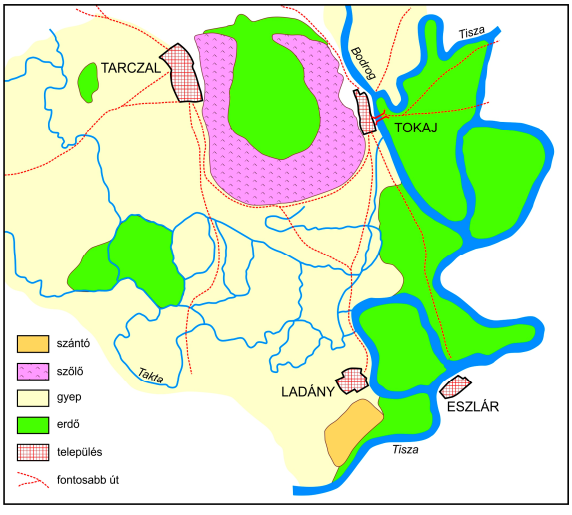

9. ábra. A Taktaköz keleti részének bonyolult vízhálózata a 18. században. Az ábrán jól látszanak azok a nagyméretű meanderek, amelyek gyakran előidézői voltak a vidéket elöntő árvizeknek. (ismeretlen szerző kéziratos térképe alapján).

A folyón levonuló kora tavaszi, kora nyári, néha őszi áradások vízét a Tokaj alatti hatalmas meanderek képtelenek voltak levezetni, s az ár elöntötte a mélyebben fekvő területeket. A víz általában Tokajtól délre lépett ki a folyómederből, majd fokozatosan húzódott le Tiszalúc irányába. Nagyobb árvizek idején a felszínnek mintegy 70-90%-át árasztotta el a víz (BORSY Z. 1969). Frisnyák Sándor szerint az ún. alacsony árteret állandóan víz borította, míg a 94-96 méter közötti magas árteret csak időszakosan. A 97 méter fölötti területek alkották az ármentes szintet.
A Tisza medréből fokok ágaztak ki (pl. Ókenéz határában a Malom-fok, Korham-ér, de a dadai révtől délre is volt egy keskeny kiágazó fok). A fokok árvizek idején a mélyebb fekvésű térszínekre vezették a vizet, apadáskor viszont az árteret behálózó erek, kisebb vízfolyások közreműködésével vissza is vezették a főmederbe. A Taktaköz korabeli arculatát lényegében a Tisza szeszélyes vízjárása határozta meg.

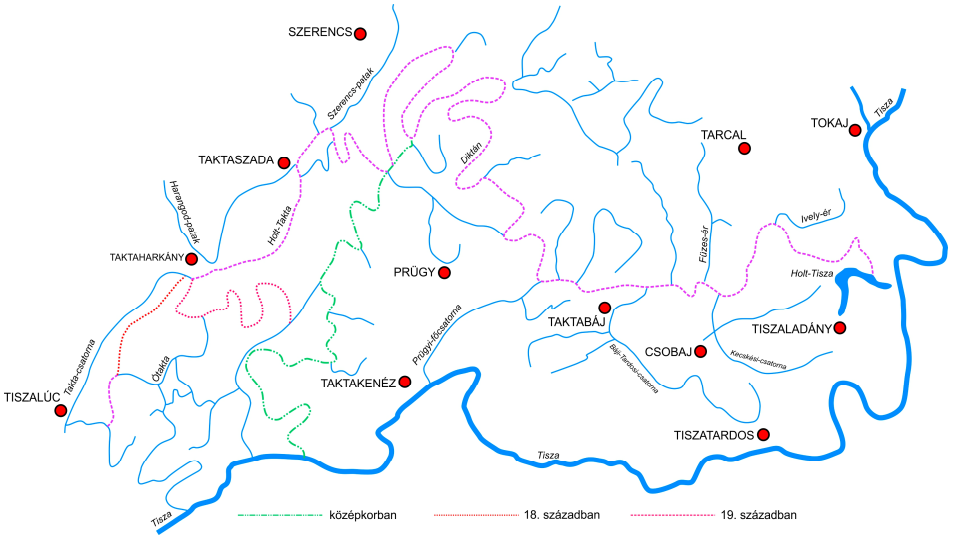

10. ábra. A Takta feltételezett mederváltozásai az elmúlt századokban, Kiséry László szerint.

A Taktaköz másik fontos vízfolyása a vidéknek nevet adó Takta volt, amely Tiszaladánytól északra ágazott ki a Tiszából[11]. Kneidinger András 1776-ból származó kéziratos térképén, Korcs-ér néven szerepel a Tiszából kiágazó, néhány kilométeres szakasza. Más névvel is találkozhatunk a különböző forrásmunkákban. Szirmay Antalnak egy 1803-ból származó írásában pl. az alábbiakat olvashatjuk: „*A Takta Ladány és Tokaj között Török-ér névvel szakad ki a Tiszából, s*

[11] Ma Holt-Tisza ennek a szakasznak a neve.

a Taktaközön kanyarogva Lúcnál oda visszatér”. Kiséry László (1962) *A Taktaköz vízrajzi kérdései* című dolgozatában idézi Anonymusnak Letenyei János által 1790-ben magyarra fordított munkáját. A fordító az eredeti szövegben szereplő Takta szóhoz az alábbi jegyzetet fűzte: „*Tucota Tokaj alatt Ladányon fellyül, kiszakad a Tiszából, egy fok a melly Sebesnek hívattatik, de azonban kevéssé alább mindjárt elveszíti a nevét, s Taktának mondatik, és a Tiszával egygyütt egy szigetet tsinál; a mellytől veszi a nevét az a Sziget és ama Taktakinis nevű falu is*”. Kiséry szerint, ha Anonymus munkájában említést tett a Taktáról, az azt bizonyítja, hogy a környékbeli népesség számára a Taktának nagy jelentősége volt, sokkal nagyobb, mint napjainkban. Letenyei 18. században leírt megjegyzése még inkább megerősíti ezt a feltevést.

Borsy Zoltán a *A tiszai alföld* című könyv vonatkozó részében[12] a Taktát mint elhagyott folyómederben kanyargó vízfolyást említette. Szabolcs vármegye katonai leírásában a következőképpen jellemezték a folyót: *„A Takta néhány helyen 30-40, másutt csak 20 lépés széles, ott a legkeskenyebb, ahol a Tiszába folyik. Medre csaknem mindenütt mocsaras, s azokon a hidakon és gázlókon kívül, amelyeken egyébként sem könnyű átkelni, sehol másutt nem lehet a túlpartra jutni. A gázlókon a meder mélysége eléri a 3,5 lábat”.*[13]

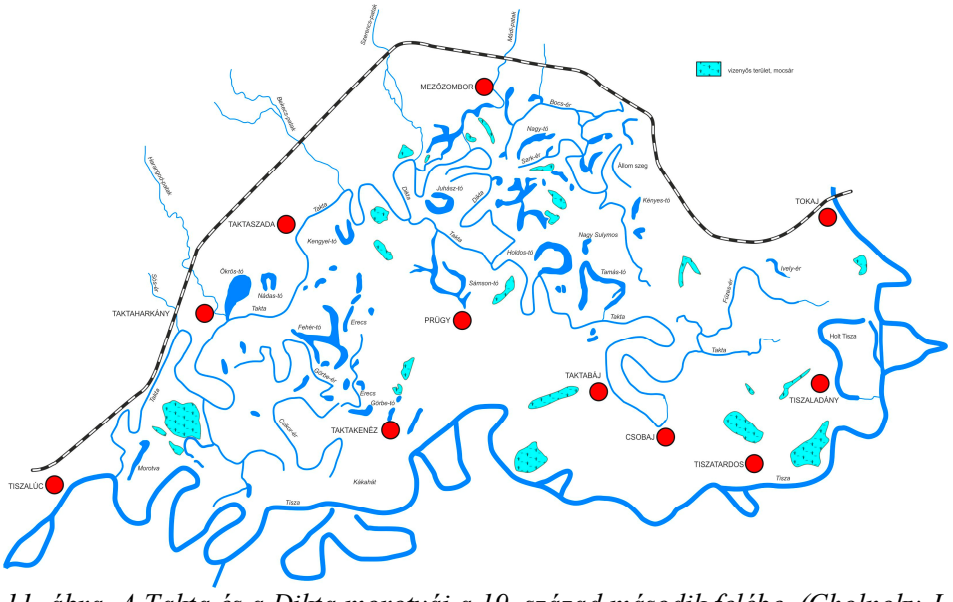

11. ábra. A Takta és a Dikta morotvái a 19. század második felébe. (Cholnoky J. alapján).

[12] Borsy Zoltán: Taktaköz. In: Marosi S. – Szilárd J. (szerk.): A tiszai Alföld. Magyarország tájföldrajza 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. pp. 32-33.

[13] Egy bécsi láb= 0,31 méter.

A 18. században a Taktából még erek és fokok ágaztak ki (Hörcsök-ér, Füzes-ér, Bocs-ér, Kengyel-ér, Határ-ér, Kárászos-fok, Sombikos-fok, Lázár-fok stb.). Ezek az időszakos vagy állandó vízfolyások kisebb-nagyobb tavakat, mocsarakat, lápokat láttak el vízzel (pl. Mikola-tó, Papp-tó, Ökör-tó, Fejér-tó, Kolokános-mocsár, Hódos-mocsár). Északról, északnyugatról pl. a Mádi-, a Szerencs-, a Gilip- és a Harangod-patak gyarapította a Takta vizét, amely szeszélyesen kanyarogva, viszonylag hosszú utat járt be, mielőtt Tiszalúctól keletre, az ún. „Lutzi-Morozwa" (= mocsár) közelében visszatért volna az (akkor még) élő Tiszába.

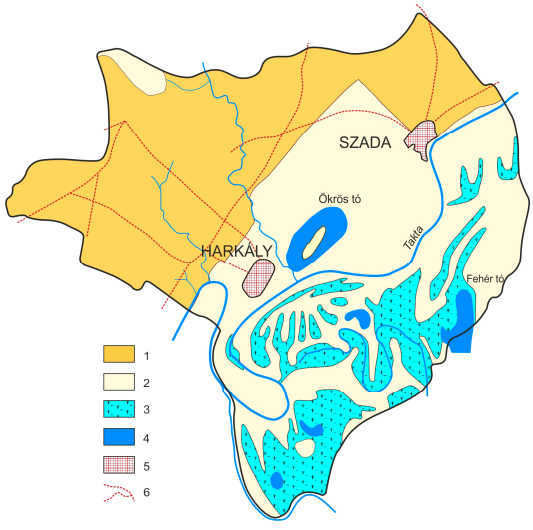

12. ábra. Taktaszada és Taktaharkány környékének mocsárvilága a 18. században (ismeretlen szerző kéziratos térképe alapján).

Az integrált környezet-átalakító munkálatok megkezdése (1846) előtt a Taktaköz felszíne geomorfológiai és biogeográfiai szempontból változatosabb képet mutatott, mint napjainkban. A Tisza jobb parti, ártéri erdőkkel tarkított peremén egy mélyebb fekvésű, mocsaras, ingoványos térszín húzódott Tokajtól Ókenézig[14]. A vizenyős területek ÉK-DNY-i, illetve ÉNY-DK-i hosszanti kiterjedésükkel jelentős felszínt foglaltak el, de nem alkottak összefüggő övezetet (ebben az övezetbe volt többek között a Homorú-mocsár, a Pap tava, a Hosszú Fűz Állya, a Nagy-Lapos-mocsár, a Kinyisi Kuczi-mocsár, a Kereszt Ér-mocsár és a Kinyisi-Lapos-mocsár). A mocsarak között, illetve északról és nyugatról alacsony és magas ártértől övezve terültek el az egykori hordalékkúp maradvá-

[14] Ez a település ma már nem létezik, mert a Tisza szabályozása miatt lakóinak el kellett költözniük, a mai Taktakenéz településre. Ez utóbbit mérnöki tervek alapján, az eredeti településtől ÉÉK-re, ármentes térszínen hozták létre, a 19. század második felében.

nyai, amelyek összességében a Taktaköz területének kevesebb, mint harmadát foglalták el. Négy jelentősebb kiterjedésű, néhány méterrel a környezete fölé magasodó homokos hát terült el a Tisza-Takta által határolt térségen belül. Ezen ármentes térszínek északkeleti peremeire, az ún. „ősi települési szintekre" épültek a falvak belsőségei, s ezek tették lehetővé a szántóföldi gazdálkodást is. E hordalékkúp-maradványok felszíne nem volt homogén, rajtuk apróbb mocsarak, vizenyős rétek váltakoztak futóhomokos térszínekkel. A vizenyős területek a hosszanti garmadák, maradékgerincek között húzódó szélbarázdák mélyedéseit foglalták el. Legmagasabb pontjaikat külön névvel illették, mint pl. Égető-halom, hegyes-halom, Kakaska-halom, Kagó-halom, Telek-halom, Tyúkos-halom.
A nagyobb kiterjedésű hordalékkúp-maradványok mellet fontos szerepet töltöttek be a kisebb területű, alig a környezetük fölé emelkedő hátak is (Szabó-hát, Hosszú-hát, Kis-hát, Bial-hát, Bacsaros-hát stb.). Ezeknek a felszínét földművelésre és legeltetésre egyaránt használták.

Az ármentes térszínt számottevő árterület övezte, amely északról, a Tokajihegy lábától hosszan elnyúló, enyhe ívvel, egészen Tiszalúcig, illetve a Tiszáig uralta a vidéket. É - ÉNY-on a mezőzombori párkánysík (= folyóterasz), valamint a Harangod pereme alkotta természetes határát. Ez a nagy kiterjedésű övezet két, egymástól némileg eltérő térszínre különült el. Egy magasabb keleti részre, és egy mélyebb fekvésű nyugati mocsárvidékre. Közös jellemzőik közül meg kell említeni a rendkívül gazdag vízhálózatot, amelyben legfontosabb szerepet kétségtelenül a Takta játszotta.
A keleti területet az elhagyott folyómedrekben, morotvákban kialakult kisebb méretű mocsarak (pl. Somlós-mocsár, Torma-mocsár, Hódos-mocsár), a csak foltokban előforduló magasabb térszínek (pl. Kengyel-hát), a folyómedreket övező erdők, ligetes facsoportok (pl. Eresztvén-erdő, Csankas, Kis-erdő, Nagyerdő), és a nedves mocsárrétek, illetve legelők jellemezték. A legbonyolultabb vízrajzi hálózat a Tiszaladánytól É – ÉNY-ra elterülő vidéken alakult ki. A kéziratos térképek alapján arra lehet következtetni, hogy a vízfolyások gyakran változtatták medrük lefutását, annak megfelelően, ahogyan azt egy-egy jelentősebb árvíz után a hidrológiai körülmények meghatározták. Az árvizek idején, a szabadon áramló víznek két természetes gyűjtőmedencéje volt, a Kolokános-, valamint a Hódos-mocsár. A Prügy – Taktaszada képzeletbeli vonaltól NY-DNY-ra, egészen a Tiszáig egy összefüggő, mocsaras-vizenyős térszín uralta a vidéket. Ez volt a Taktaköz legalacsonyabban fekvő része. A mai Csikós-érnek nevezett vízfolyás mentén 90,8 méter tengerszint feletti magasságba van a Taktaköz egyik legmélyebben fekvő pontja, de a Koldus-rét (91 m) vagy a Taktaharkánytól D-DK-re, az Ökrös-tó mentén is mély fekvésű területeket találhatunk (91,4 m). Az áradásokat követően ezt a nagy kiterjedésű alacsony árteret ülte meg legtovább a víz, nem véletlen, hogy a legnagyobb mocsarak éppen ezt a környéket foglalták el (Pap-Tava-mocsár, Bugyitka-fenék, Éretz-mocsár, Csichos-mocsár, Tátos-Lapos, Csichota-Lapos, Cselép-mocsár, Morozwa-

mocsár, Danczig-mocsár, Lutzi-mocsár[15]). A mocsárvidék peremén nedves rét, illetve legelő terült el, délen, foltokban, ártéri erdő törte meg a mocsárvilág egyhangúságát. Ennek a kiterjedt vízi világnak a nyugati peremén a Takta meanderezett. Az ingoványos területen, az elhagyott folyómedrekben — mint természetes tározókban — jelentős mennyiségű víz halmozódott fel (Nagy Kender Ásztató-tó, Kis Kender Ásztató-tó stb.). A hosszan elnyúló medencéjű, nyílt vizű tavak a halászat mellett a vízi közlekedés számára is jó lehetőséget biztosítottak. Elképzelhető, hogy a Taktaharkányhoz közeli, fokokban gazdag vidék (pl. Lázár Fok, Sombikos Fok, Kárázos Fok) a fokgazdálkodás egyik magterülete volt a Taktaközben.

Az alacsony árteret behálózó erek, kicsiny esésű vízfolyások medre gyakran változott. A természetes vegetáció (sás, nád, gyékény stb.) duzzasztó hatása, valamint az ismétlődő árvizek egyaránt a vízfolyások mederváltoztatását eredményezhették. A természetes mederben folyó erek gyakran tavakat, fertőket, mocsarakat és lápokat kötöttek össze, lehetővé téve azok sajátos módon történő gazdasági hasznosítását (halászat, csíkászat, pákászat, gyűjtögetés, nádlás stb.)

A mocsarak, mocsárrétek 18. századi leírásából megtudhatjuk, hogy előfordult közöttük olyan, amelyik vize állandó mozgásban volt, és lefolyása is lehetett. Némelyiket nád nőtte be, és lehetetlen volt átkelni rajta, de akadtak átjárhatóak is. A Taktabáj, Taktakenéz Prügy és Tiszaladány határában található mocsarak egy része sohasem száradt ki és némelyik az utakat is keresztezte, ha az átlagosnál magasabb volt a vízszint. A rajtuk való átkelés még könnyű szekerekkel is csak nagy nehézségek árán volt lehetséges, a mocsárréteken pedig — áradások után — sok pocsolya maradt vissza. A csobaji mocsarakat nád nőtte be, és mocsárrétjein csak lóháton lehetett járni (PÓK J. 1993). Bél Mátyás is írt a mocsarakról: *„A levegő annál egészségtelenebb, minél több a mocsár. A forró napokon a felmelegedett, sokféle rothadást hordozó vizek gőzétől csak azért nem betegszenek meg a lakosok, mert a Kárpátok felől fújó gyakori északi szél szokta azt oszlatni…. A víz is rossz, gyakorta mocsárízű. A mélyen fekvő síkságon ugyanis nincsenek források, ezért a lakosoknak kutakat kell ásni, ezek azonban romlott, sokszor mocsaras, a táj egészségére ártalmas vizeket szolgáltatnak, kivéve ha nem magasabb és mocsaraktól távolabb eső helyeken állnak”*[16].

Az I. katonai felmérés térképlapjain a Tiszalúc-Mezőzombor-Tarcal-Tokaj vonalától a Tiszáig terjedő területen közel harminc mocsarat, lápot lehet összeszámolni, pedig a felmérések végzésekor viszonylag száraz időjárású évek jellemezték a vidéket.

[15] A mocsarak, a különböző vízrajzi és egyéb földrajzi objektumok nevét általában a korabeli kéziratos vagy nyomtatott térképeken olvasható formában szerepeltetem. A későbbiek során ezek az elnevezések gyakran megváltoztak vagy végleg eltűntek a térképekről, illetve a köztudatból.

[16] Bél M. – Schemberger F.: Szabolcs megye a XVIII. században (1736). Latinból fordította: Balogh István. Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I-II. Nyíregyháza, 1979.

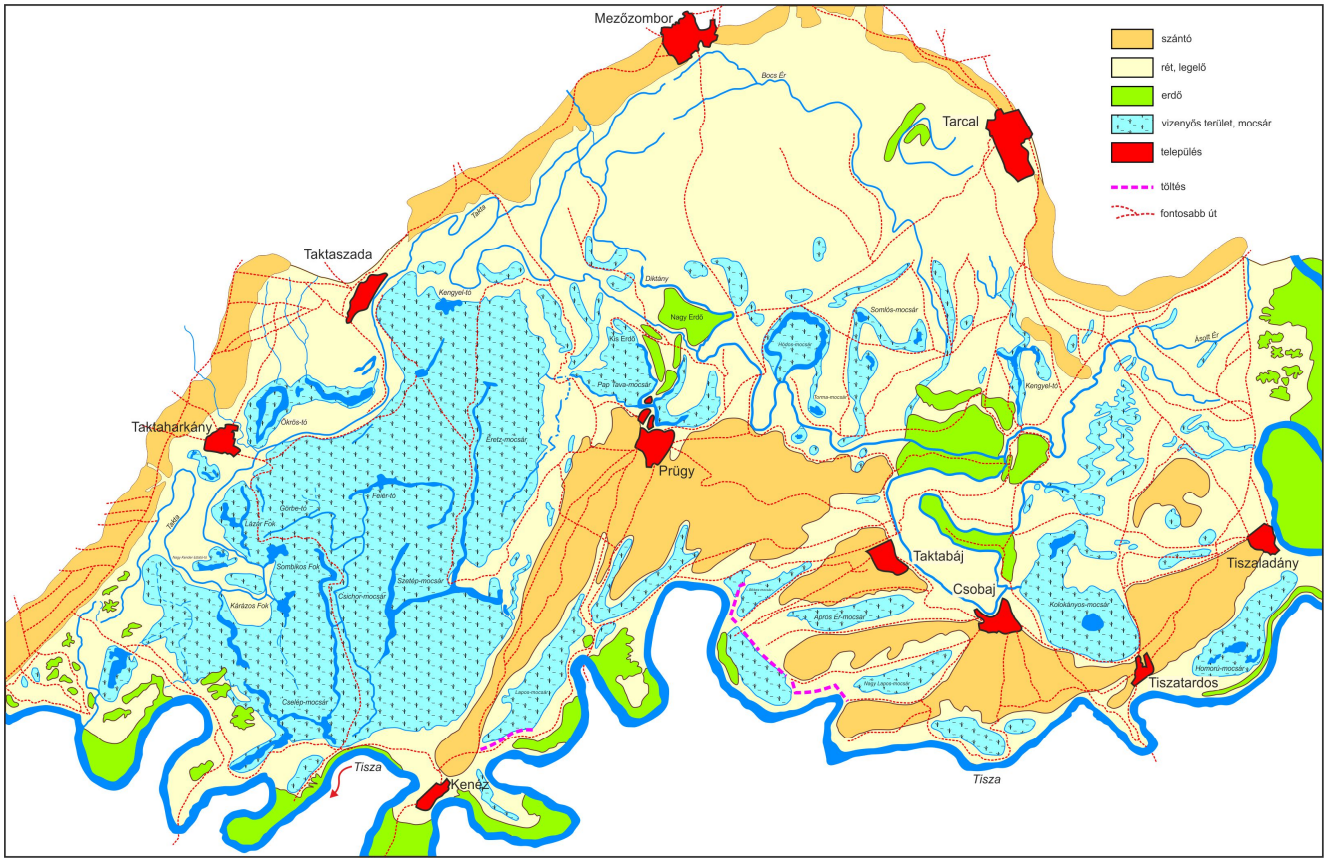

13. ábra. A Taktaköz sajátos arculatú felszíne a 18. század második felében (az I. katonai felmérés szelvényei alapján, egyszerűsítve).

Az alacsony ártér természetes növénytakarója a nádas-gyékényes-magassásos, a magas ártéré pedig mocsár-, illetve gyeprét füves vegetációja volt, ártéri tölgyesekkel és fűzesek kisebb-nagyobb foltjaival egyetemben. A felszín túlnyomót részét nyers öntéstalaj borította, de helyenként réti talaj, különböző szikes talaj, a magasabb térszíneken pedig humuszos, illetve csernozjom jellegű homoktalaj is előfordulhatott.

3. A tájhasználat alapvető jellemvonásai a 18. század második felétől a 19. század közepéig

A honfoglaló magyarság szállásterületeinek kiválasztásakor — a hadászati szempontok mellett — elsősorban az ökológiai tényezőket vette figyelembe. Gazdasági tevékenységüknek, a nagyállattartó és földművelő életformának a síksági tájtípusok, az amfibikus árterek és ezek ellenpólusai, a néhány méterrel magasabb ármentes szintek feleltek meg. Ennek megfelelően a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye egykor állandóan és időszakosan elöntött területein (A Bodrogköz, a Taktaköz és a Borsodi-ártér) is az ún. komplex ártéri gazdálkodás alakult ki, alapvetően állattenyésztő profillal (FRISNYÁK S. 1994). Az ártéri gazdálkodás a 13-15. században élte fénykorát, majd a hódoltsági területeken a kultúrtáj pusztulása következtében jelentősége ismét megnövekedett. A 18. századot a körülmények alakulása a feudális kori ártéri gazdálkodás második nagy korszakává avatta. A Taktaköz viszont — hasonlóan a Bodrogközhöz — nem tartozott a török hódoltság területéhez, így feltételezhető az ősi ártéri gazdálkodás folyamatossága (FRISNYÁK S. 1990). E gazdálkodási forma sajátosságait részben a 18. századi kéziratos térképekről (pl. Kneidinger András, Sexty András, Weiss István, a Jozefiniánus felmérés térképszelvényei), másrészt különböző levéltári forrásokból ismerhetjük meg. A térképek elsősorban az ártéri gazdálkodás térszerkezetéről nyújtanak információkat, az írott emlékek pedig a gazdálkodás viszonyairól, a megtermelt javakról, azok cseréjéről stb. tájékoztatnak. A források megléte azonban nem jelenti automatikusan azt, hogy a korabeli viszonyok a legteljesebb valóságukban feltárhatók. A taktaközi települések sajátos (periférikus) fekvésük következtében Szabolcs vármegye településeinek a „rangsorában" meglehetősen hátul helyezkedtek el. Társadalmi életük eseményei, gazdasági súlyuk egy szomszédos, gazdagabb régió árnyékában nem kelthettek olyan figyelmet, ami a különböző dokumentumokban való részletes megörökítésüket indokolttá tett volna. Így, a rendelkezésre álló, meglehetősen foghíjas információkból levont következtetések magukban hordozhatják az esetleges tévedés, jobb esetben a pontatlanság lehetőségét. Mindezek ellenére érdemes kísérletet tenni a korabeli gazdálkodási viszonyok feltárására, mert csak így érthető meg, mekkora változáson ment át ez a táj a 19. századi integrált környezet-átalakító munkálatoknak köszönhetően. Információkat kaphatunk arról

is, hogy a tájpotenciál átalakulása hogyan befolyásolta a tájhasználatot és a gazdasági térszerkezetet, tágabb értelemben a lakosság megélhetését biztosító gazdasági tevékenységet.

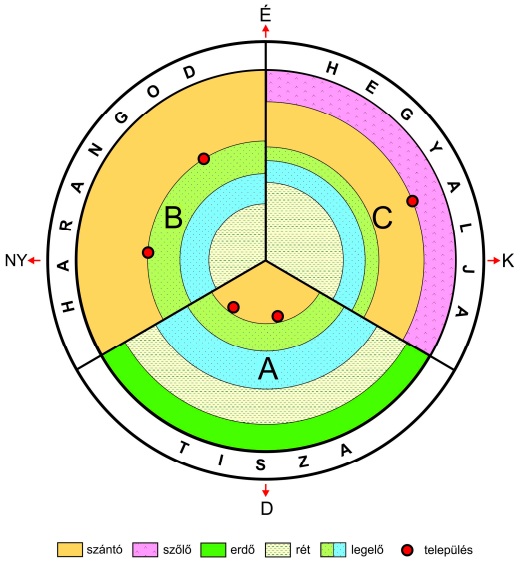

14. ábra. A Taktaköz Tisza mentén fekvő területének (A), valamint a szomszédos természeti tájakkal (B,C) határos peremterületeinek földhasznosítási modellje a 18. század végén, 19. század elején.

A 18. század második felének gazdálkodási sajátosságait legrészletesebben a Mária Terézia-korabeli úrbérrendezés irataiból ismerhetjük meg. Az úrbérrendezést Szabolcs vármegyében 1772-ben hajtották végre, s az ennek során felvett paraszti vallomások, az ún. *Investigatio*-k páratlanul értékes forrást biztosítanak a korabeli gazdasági élet rekonstruálásához. Takács Péter történész, aki „ *A Dadai járás parasztjainak vallomásai 1772”* című munkájában (1987) sajtó alá rendezte e dokumentumokat, az alábbiakat írta az akkori állapotokról: „*Nyomorúságosnak, szegénynek aligha mondható ebben az időben a Szabolcs megyei jobbágy élete, sorsa. De gazdagodónak sem. Az osztatlan, közös használatú határok, az évenként újra osztott szántók; a szántóföldi termést fogyasztó városi, iparos és kereskedő lakosság teljes hiánya értelmetlenné tette az önellátáson túli termelést, egyúttal lehetetlenné is tette mind a paraszti, mind a nemesi felhalmozódást. Máról holnapra éltek itt az emberek. Bő termésű, jobb időjárású években dúskáltak a javakban. Szűkebb termés, nagy aszály vagy nagyobb árvíz idején pedig a kisebb birtokú nemesek is éheztek, vagy legfeljebb halat, sulymot, csíkot, vadat ettek….. Természet és ember elválaszthatatlanul együtt él még ezen*

a tájon….. A lakosság száma és a föld eltartó képessége a legprimitívebb gazdálkodás mellett is összhangban van. Árutermelésről — bár a kereskedelem nem idegen a térség lakóitól — nem beszélhetünk. Kiveszik azonban részüket a regionális termékcseréből…. Dívik még a háziipar is, és a természet gyűjtögetéssel, halászattal való élése."

E néhány sorban mindaz a lényeges elem megtalálható, ami a taktaközi települések 18. századi gazdasági életében jellegadó volt. A részletesebb, földrajzi szempontú elemzés révén azonban feltárhatók az egyedi sajátosságok is, melyek révén sokkal árnyaltabb kép alakítható ki a korabeli állapotokról.

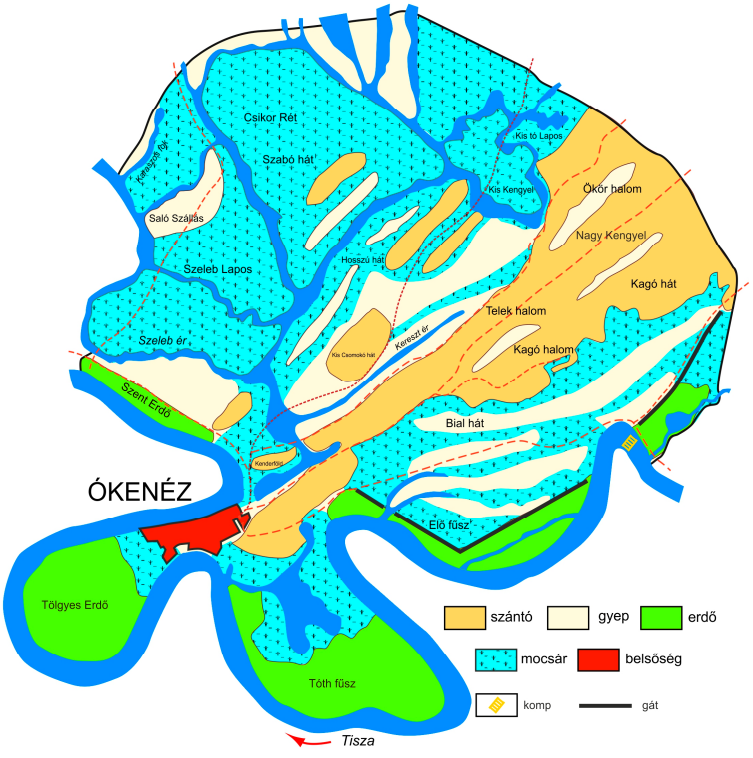

15. ábra. Taktakenéz (Ókenéz) a 18. század második felében. Az ábrán megfigyelhetők a Tiszából kiágazó fokok, a jelentős kiterjedésű mocsaras-vizenyős felszínek, a hordalékkúp maradványokon kialakított szántók és a folyót övező erdőségek (Kneidinger A. 1770 körül készített kéziratos térképe alapján).

A 18. századi Taktaközben az egyes termelőegységek eltérő nagyságú, a természet nyújtotta keretek között mindent termelő, önmaguk minél teljesebb ellátására törekvő, piacra csak a maradékot vivő gazdaságok voltak. A gazdasá-

gi egységek sajátos termelési övezetekben, meghatározott időkeretek között gazdálkodtak. A természeti-társadalmi viszonyok biztosította lehetőségeket igyekeztek maximálisan kihasználni, így térben és időben a környezeti potenciálokat csaknem teljes mértékben hasznosító gazdasági tevékenységet folytattak. E tevékenységi formát lényegében a külterjes szántóföldi növénytermesztés és a tradicionális ártérhasználat alkotta.

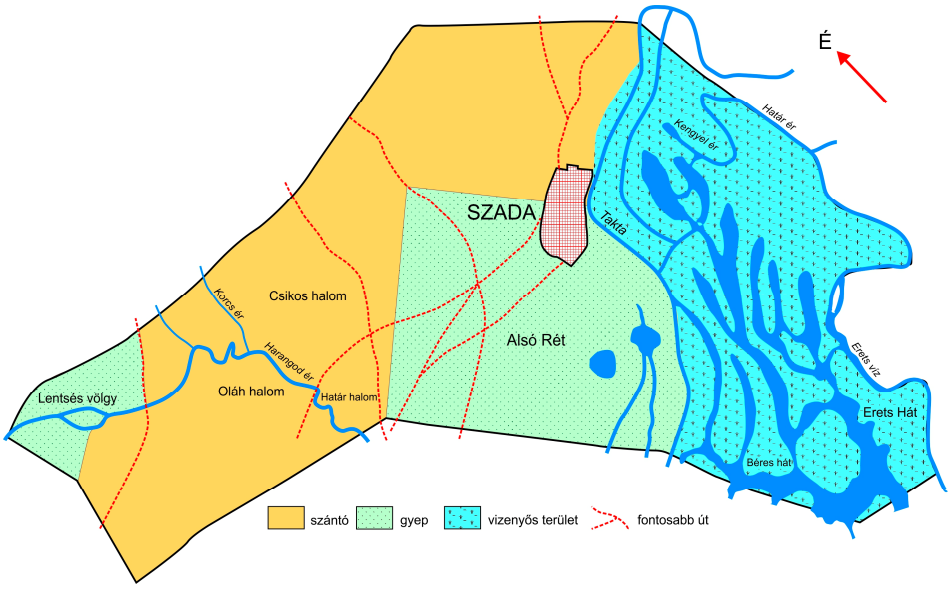

16. ábra. Taktaszada szántói már a Harangod peremén terültek el, ugyanakkor a falu lakói hasznosíthatták az árterületet is. Ez a sajátos fekvés tipikus taktaközi településekhez képest számtalan előnnyel járt. (Kneidinger A. 1770 körül készített kéziratos térképe alapján).

A szántóföldi növénytermesztést — a Taktaköz belső területén fekvő valamennyi település határában — a kétnyomásos (ugaroló) gazdálkodás jellemezte[17]. A szántóföldek az egykori hordalékkúp ártér fölé magasodó felszíneit foglalták el. Az összeírások szerint általában gyenge termőképességű, s a szükségletekhez képest csekély kiterjedésű térszíneket művelhettek. Csobaj és Tiszatardos határában nem is volt elegendő szántó, így a népesség egy része más településeken, bérelt parcellákon volt kénytelen növénytermesztést folytatni. A peremi települések egy részén sem volt jobb a helyzet. Tarcal jobbágyainak vallomásában olvashatjuk az alábbiakat: „*Azért is szántóföldnek szüki miatt a sze-*

[17] Vályi András szerint Szerencsen, Mezőzomboron két nyomásban, Taktaharkányban, Taktaszadán és Tiszalúcon három nyomásban művelték a földet.

génység jobbára kénteleníttetik más határokon, kivált Tiszántúl szántóföldeket bérelni, és maga kenyerét kepével is keresni”. Szinte ugyanezt mondták Tokaj lakói is: „*Ezen városnak semminémű szántóföldje nem lévén, a lakosok jobbára kénteleníttetnek magok kenyerét Tiszántúl kepével és sarlóval keresni, sőt jobbára készpénzen venni”*. Szerencsen és Mezőzomboron sem volt kedvezőbb a helyzet. A Harangod peremén fekvő Tiszalúc, Taktaharkány és Taktaszada népessége a szántók tekintetében — köszönhetően a kedvezőbb természeti adottságoknak — már lényegesen jobb helyzetben volt.

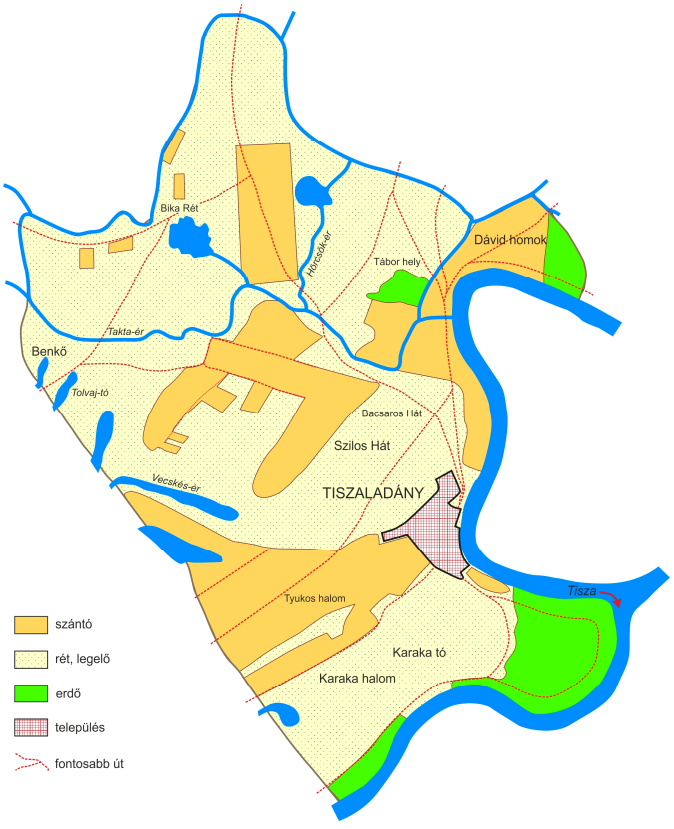

17. ábra. Tiszaladány földhasznosítási viszonyai a 18. század végén. Az ábrán jól látszik a Takta kiágazása (Korcs-ér néven) a Tiszából (Kneidinger A. 1770 körül készített kéziratos térképe alapján).

Szinte mindegyik település határában háromszor szántottak (évente) az őszi és a tavaszi vetések alá, ami Takács Péter szerint intenzív művelésre utal. A gyenge termőképességű talaj megkívánta volna a rendszeres trágyázást is, de csak Tiszaladányban trágyáztak évente. Taktabájon és Csobajon csak 5-6 évenként ju-

tott trágya a földekre (Prügyről, Tiszatardosról és Taktakenézről e tekintetben nincsen adatunk).
Mivel a szántók egy része a magas ártéren terült el, ezek árvizek idején gyakran kerültek elöntésre. Leginkább Csobaj, Tiszatardos, Taktakenéz és Tiszaladány szántóit veszélyeztették az árvizek. Taktabájon a belvízi elöntés jelentett problémát: *„...némely esztendőkben a gyakori esőzések és hó vízek, vagy is föld árjai miatt vetéseink némely részeiben megkárosodnak”*. Szerencs jobbágyai is panaszolták, hogy: *„...kevés szántóföldgyök vagyon. Azoknak is némely alsó részeit nedves esztendőkben az székvíz szokta rontani”*.

A szántóföldeket különböző nagyságú táblákba vagy dűlőkbe fogták össze. Ezek kisebb parcellákból álltak, az egymással határos parcellákat nyomássá (járássá) vonták egybe. A szántóterületet annyi dűlőre osztották, amennyit a nyomáskényszer megkívánt (RÉFI OSZKÓ M: 1984).

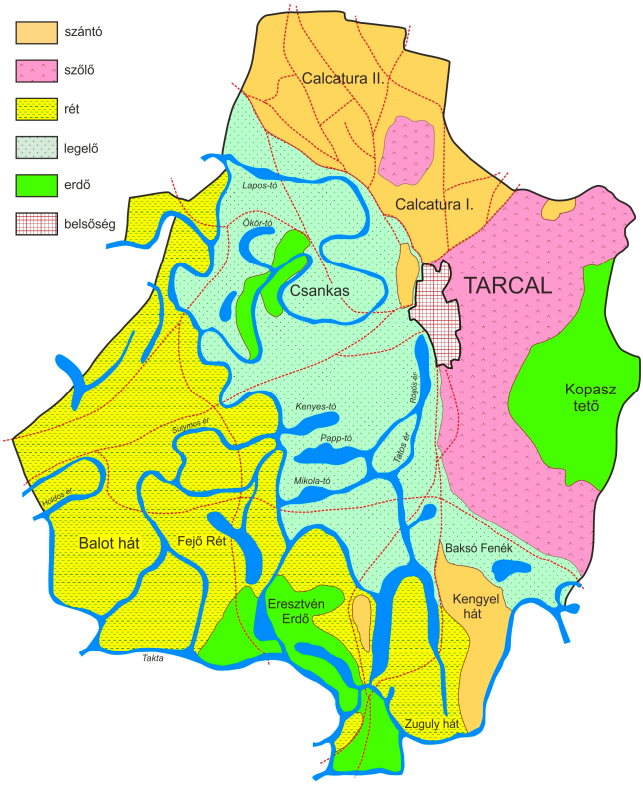

18. ábra. A szövevényes vízhálózattal rendelkező tarcali határ művelési szerkezete a 18. század második felében. Viszonylag szabályosan követik egymást az egyes földhasznosítási övezetek, a térszín magassági viszonyaihoz alkalmazkodva (Kneidinger A. kéziratos térképe alapján).

A nyomásos rendszer faluközösségi kötöttséget is jelentett: a szántóföldön végzett munkálatokat összehangoltan kellett végezni a falu lakosainak. Az ugardűlőkbe pl. senki sem vethetett, mert az ugar általában a falu közös legelője volt. Ezért ha valaki mégis bevette, s az állatok a kikelt növényt lelegelték, akkor az illető panasszal, kártérítési igénnyel sehova sem fordulhatott.
Az egyes parcellákat pl. Taktabájon a marhák után, Csobajon a gazdák „*tehetségéhez mérten*", Tiszaladányban „*szolgálattyukhoz képest*" mérték ki.

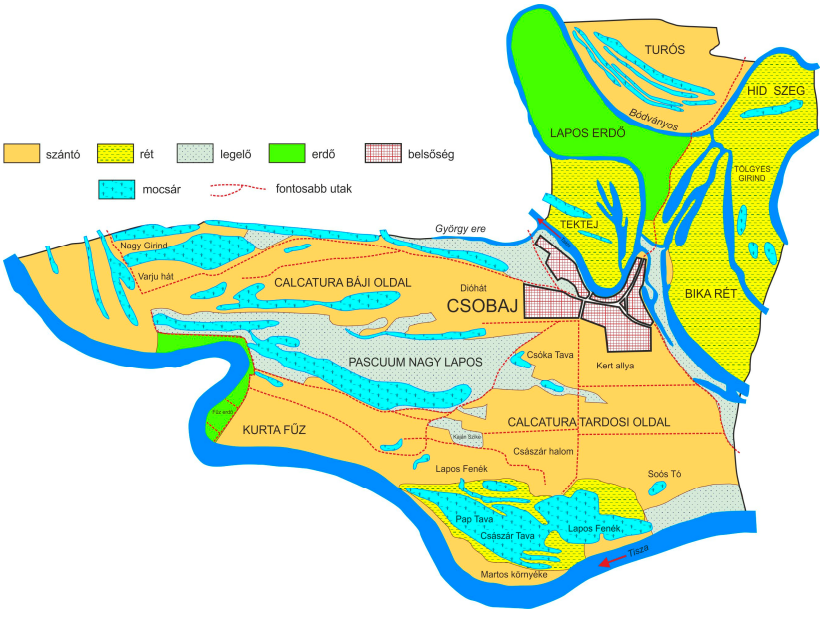

19. ábra. Csobaj földhasznosítási térképe a 19. század elejéről (Sexty A. 1817/18-ban készített kéziratos térképe alapján).

Sexty András 19. század elejéről származó, Csobajt ábrázoló kéziratos térképén jól látható, hogy a falu szántóit két nyomásban művelték. A belsőségtől nyugatra fekvő szántó (Calcatura báji oldal) alkotta az egyik járást (nyomást), s a Nagy Lapos legelőtől D-DK-re elterülő (Calcatura tardosi oldal) a másikat. Kneidinger András 1776 körül készített kéziratos térképein (Tiszaladány, Ókenéz, Taktaszada, Tarcal) például az is megfigyelhető, hogy a Tisza menti, szántóként hasznosított felszínek nem alkottak összefüggő táblákat, hanem a falvak határában szétszórtan helyezkedtek el. Ókenéz határában egy nagyobb (Nagy Kengyel, Kagó-hát) és tíz kisebb méretű szántóterületet műveltek (pl. Szabó-hát, Kis-hát, Kis Csomokó-hát, Kenderföld). Tiszaladány térképén négy nagyobb, többé-kevésbé összefüggő, és öt kicsiny, egymástól távolabb eső földterületet (szántót) lehet elkülöníteni. Tarcal határának nagyobbik része benyúlt a

Taktaköz Taktán kívül eső területére. E nagy kiterjedésű határrészen is volt két kisebb, szántóként hasznosított terület, a Kengyel-hát és egy egészen apró felszínen művelt szántó, az Eresztvén-erdőtől keletre. Taktaszada, amelynek szántóként művelt határrésze már kívül esett a Taktaközön, összefüggő parcellákkal rendelkezett[18]. Szántóit három nyomásban művelték, s ugyanez mondható el Tiszalúc és Taktaharkány településekre is[19] (PETERCSÁK T. 1980). A taktaharkányi határban az egyes termelési övezetek DK-ről ÉNY felé haladva — a térszín emelkedésének megfelelően — nagyon szabályosan követték egymást (vizenyős rét, legelő, szántó).

A vizsgált települések szántóin, a kertekben, illetve a nyomáskényszeren kívüli, elkerített földeken a népesség ellátásához szükséges (vagy a természeti adottságok szabta keretek között egyáltalán lehetséges) növényféleségeket termesztették. A növénytermesztést befolyásoló tényezők között a talaj gyenge termőképességét, az esetleges tartós vízhatást, a szikesedésre való hajlamot, a tápanyagpótlás hiányát, a talaj kezelésének elégtelen voltát egyaránt említhetjük. Az őszi búzát, a legértékesebb, egyben legigényesebb gabonafélét pl. Taktakenézen, Tiszaladányban, Tiszalúcon és Tokajban egyáltalán nem termesztették, legalábbis a 18. század utolsó harmadában. A paraszti vallomásokból igen értékes információkat tudhatunk meg a korabeli gazdálkodási viszonyokról. Tiszaladányról többek között az alábbiakat olvashatjuk: *„Ezen helységnek szántó mezeje az két nyomásban igen csekélyen lévén, és többnyire mind sovány, három szántással, de azt is trágyázással, gabonát és zabot terem, az búzát pedig határjoknak semmi része nem termi."* A belső településeken nagyon hasonló volt a helyzet, a gabonatermesztés lehetőségeit tekintve. Előfordult, hogy nagyobb vagy tartósabb árvizek idején a vetés egy része elpusztult, de olyan is, hogy a település gazdálkodóinak nem volt elegendő szántóterületük helyben, ezért más határban kellett szántót bérelni (így gazdálkodtak akkor Csobaj és Tiszatardos lakói). Kedvező időjárás mellett, s ha az árvíz is elmaradt, legjobb esetben is csak közepes termésre számíthattak a taktaközi gazdálkodók, ami az önellátást is szűkösen biztosította. Az őszi és a tavaszi búzán kívül egyébként más gabonafélét is termesztettek, az egyes településeken. Általánosan elterjedt volt például a rozs (csak Tarcal és Tokaj esetében nem említik a korabeli források). A kétszerest, a búza és a rozs keverékét (nevezték abajdóc életnek is), Mezőzomboron, Taktabájon és Taktaszadán vetették rendszeresen. Az árpa és a zab szintén gyakori, egy-két település kivételével mindenütt fontos gabonafélékként említették, mint ahogyan a kapásnövények közül a kukoricát. Az árpát mindössze Tiszaladányban, a kukoricát pedig Prügyön nem említi az Investigatio (persze ettől még termeszthették mindkét növényt).

[18] Ezek a parcellák lényegében már a Harangodnak nevezett kistáj peremén feküdtek, s lényegesen jobb talajadottságaik voltak, mint bármelyik belső taktaközi térségnek.

[19] A háromnyomásos rendszerben a gabona a szántó kétharmadát, az ugar pedig a maradék felszínt foglalta el.

A lakosság ruházatának, ágyneműjének elkészítéséhez szükséges kendert és lent igyekeztek helyben megtermelni. Az Investigatioban a kender termesztéséről konkrétan Csobaj, Taktabáj, Taktakenéz, Taktaszada, Taktaharkány és Tiszalúc esetében találunk említést. Takács Péter (1987) szerint a kender Prügyön is előfordult, csak Tiszaladány és Tiszatardos határa volt alkalmatlan termesztésére. A len Prügy kivételével mindenütt megtermett.

A belsőségek kertjeiben, valamint az árvizek után, a közeli laposok termékeny iszappal borított felszínén — elsősorban saját szükségletre, de néha eladásra is — zöldségféléket neveltek. Saláta, répa, petrezselyem, hagyma, káposzta, volt a legnagyobb mennyiségben termesztett zöldségféle. Taktaszadán lencse- és borsótermesztést említ a korabeli forrás. Bél Mátyás 1736-ban azt írta Tiszaladányról, hogy dinnyetermesztéséről híres[20] és Taktabájnál is jelezte, hogy — bár földje kevés — jól jövedelmező dinnyetermesztésre alkalmas. Prügy édestormája is keresett áruféleség volt. A 18. század végén alkalomadtán említésre méltó jövedelmet biztosított Taktakenéz, Prügy és Tiszalúc dohánytermesztése is.

*1. táblázat. A 18. század végén termelt növényféleségek az egyes településeken**

	őszi búza	tavaszi búza	rozs	kétszeres	árpa	zab	kukorica	kender	káposzta	lencse, borsó	hagyma	zöldségfélék	dohány	dinnye, tök	szőlő, gyümölcs
Csobaj	x	x	x		x	x	x	x	x		x	x			
Mezőzombor	x		x	x	x	x	x								x
Prügy	x		x		x	x			x			x	x		
Szerencs	x		x		x	x	x								x
Taktabáj	x		x	x	x	x	x	x	x		x	x		x	
Taktaharkány	x	x	x		x	x	x	x	x					x	
Taktakenéz			x		x	x	x	x				x	x		
Taktaszada	x	x	x	x	x	x	x	x		x					
Tarcal	x								x						x
Tiszaladány			x			x	x		x		x	x			
Tiszalúc		x	x		x	x	x	x	x				x		
Tiszatardos	x		x		x	x	x					x			
Tokaj															x

* A települések Investigatio-ja, valamint Vályi András leírása alapján

A Taktaköz nagyobbik felét borító árterületet a csekély számú népesség igyekezett a legsokoldalúbban hasznosítani. Az árterület elsősorban az állatállomány fenntartását biztosította, de azon túlmenően a Tisza vízszintingadozásához alkalmazkodó differenciált ártéri gazdálkodásnak is a színtere volt. Az ártéri gazdálkodás a feudális kori mezőgazdálkodás egyik sajátos ökológiai típusát alkotta, amely az alacsony ártér agroökológiai potenciáljára tá-

[20] Más forrásokban Taktaharkány dinnye- és töktermesztéséről olvashatunk.

maszkodott (FRISNYÁK S. 1992). Alapját a folyókból kiágazó fokok és erek alkották. A természetes (gyakran mesterséges) fokok, erek magas vízállás idején a folyótól távolabbi, mélyebb fekvésű területre vezették a vizet, élővizet juttatva így az ott lévő tavakba, korábban lefűződő morotvákba, mocsarakba, lápokba. A folyók apadásakor viszont segítettek a víz egy részét visszavezetni a főmedrekbe. Az ártérre ki- majd visszavezetett folyóvíz nemcsak megtermékenyítette az árterületet, de rétet, legelőt öntözött, a halgazdálkodásnak, a halászatnak pedig kitűnő feltételeket teremtett, és a vízi közlekedésnek a lehetőségeit is kibővítette (RÉFI OSZKÓ M. 1985). Frisnyák Sándor (1992) szerint a kisebb fokok és erek emberi alkotások voltak, ezek képezték a feudális kori fokgazdálkodás alapjait. A 18. században a Taktaközben mind fokok, mind pedig erek előfordultak, ezt a korabeli kéziratos térképek egyértelműen bizonyítják. Arra vonatkozóan azonban, hogy a fokgazdálkodás milyen szerepet töltött be a gazdasági struktúrában, eddig nem sikerült egyértelmű bizonyítékokat felkutatni.

A helyi adottságoktól függően az ártéri gazdálkodásnak három típusa alakult ki hazánkban. A jelentős takarmánybázist biztosító ártereken az állattenyésztő típus volt a domináns, a földművelés ott alárendelt szerepet töltött be. Ott, ahol számottevő földterület állt rendelkezésre, s a talajadottságok is jobbak voltak, a földművelő-állattenyésztő típus lett a jellegadó. Végül ahol a vizenyős, mocsaras felszín volt az uralkodó, a szántó és a gyepterület csak elhanyagolható térszínt foglalt el, ott alakult ki az egyéb ártéri haszonvételre épülő típus (RÉFI OSZKÓ M. 1985). A taktaközi települések ártéri gazdálkodása talán az első típusnál leírtakhoz hasonlított leginkább[21].

A Taktaközben folytatott gazdasági tevékenység vezető ágazata — egyes kutatók szerint — a rideg állattartás volt. Frisnyák Sándor „A tájak és az emberi tevékenységi formák" című munkájában több helyen is utal a taktaközi települések állattenyésztésére: *„A megye állandóan és időszakosan elöntött területein (Bodrogköz, Taktaköz és a Borsodi-ártér) a honfoglalás korától a komplex ártéri gazdálkodás alakult ki, alapvetően állattenyésztő profillal….. A Bodrogközben, a Taktaközben és a Dél-Borsodban tenyésztett szarvasmarha — mint a korszak legfontosabb exportáruja — külföldre is kikerült"*. Balogh István „Szabolcs megyei pásztorösszeírás 1796-ból" című munkájában 28 kezes és szilajtartású tehén- és ökörcsordát, valamint gulyát, 10 ménest, 36 juhnyájat és 2 disznókondát tüntetett fel a hat taktaközi településen, a korabeli összeírások alapján. Részletes adatok (az állatok tényleges száma) hiányában azonban nehéz annak az eldöntése, hogy ez mekkora állatállomány volt, kinek a tulajdonában

[21] Nagyon nehéz konkrétumok nélkül egyértelműen állást foglalni. Statisztikai adatok hiányában csak az egyéb írásos források nyújtanak némi támpontot, ám az egyikben leírtak gyakran ellentmondanak a másik dokumentum vonatkozó információinak. A természeti adottságok és a kéziratos források leírásai sincsenek minden tekintetben összhangban.

(lehetett nem taktaközi tulajdonban is egy-egy állomány) stb.[22] Mindezek hiányában legalábbis kétséges annak eldöntése, mekkora jelentőséggel (dominanciával) rendelkezett a nagyállattartás a Taktaközben a 18. században (vagy az előző századokban).

A Taktaközben is alkalmazott rideg állattartásra általában az volt a jellemző, hogy az állatokat egész évben a szabadban tartották. Csak télen, nagyobb hóesés idején készítettek a marhák és a lovak részére ideiglenes szállásokat. A szabad élet a jószágokat erőssé, egészségessé és szilajjá tette (RÉFI OSZKÓ M. 1985). Mindegyik taktaközi település Investigatioja említést tett „*heverő és vonó marhákról*". A heverő marha igavonásra és tejelésre be nem fogott állat volt, elkülönített csordában, többnyire tavasztól őszig a legelőn tartották (TAKÁCS P. 1987).

A falvak határában kisebb-nagyobb erdők voltak ugyan, de csak Tiszaladány Investigatiojában találunk utalást arra, hogy a tölgyfa makkját megvásárolhatták a jobbágyok az uraságtól. Bél Mátyás már korábban is idézett munkájában olvashatjuk, hogy a Tisza mentén élők a halban gazdag mocsarak mellett sertéseiket hallal, a tölgyerdők szomszédságában pedig makkal hizlalják. Más forrásokban is találhatunk hasonló leírásokat: „*A konda télen-nyáron a rétséget járta. Megetette a madártojást, a különböző vízinövényeket. Még a 18. században is általános gyakorlatként — ahol lehetőség volt — a sertéseket makkoltatással javították fel*" (RÉFI OSZKÓ M. 1985). Schemberger Ferenc „Pótlás Bél Mátyás Nemes Szabolcs megye leírása történeti művéhez" című[23], ugyancsak forrásértékű anyagában, némileg módosította a Bél Mátyás által leírtakat. Szerinte az erdők nem annyira termékenyek, hogy makkterméssel a sertéseket ki lehetne teleltetni. Egyéb források ismeretében valószínűsíthetjük, hogy a Taktaközben sem volt olyan jelentősége a makkoltatásnak, mint más, tölgyesekben gazdag vidékeken. A 18. században a sertések hízlalásánál az ártér táplálékforrásai, a 19. század második felétől pedig a kukorica tölthetett be alapvető szerepet.

Egyes források szerint a taktaközi népesség elsősorban sertés- és juhtartással foglalkozott, de mind a szántóföldek művelésében, mind a lakosság élelmezésében kiemelt jelentősége volt a szarvasmarhatartásnak is (PETERCSÁK T. 1980). Fényes Elek (1851) Taktabájt mint nevezetes szarvasmarha-tenyésztő települést említette, Prügyről pedig azt írta: „*Határa gazdag termékenységű, szénája sok lévén szép szarvasmarhát tenyészt*". A peremi települések közül egyedül Tarcalt említi, mint ahol „*..az állattenyésztés is virágzik*".

---

[22] A gond mindezzel ugyanis az, hogy az ugyanebből az időszakból származó paraszti vallomásokban — mint azt később jelzem is — rendre a legelő szűkösségéről tettek említést a jobbágyok, s akkor még nem is említettem a rendszeres és tartós árvizek gyepterületeket fenyegető tartós kártételeit.

[23] A pontos forrás: Balogh István: Bél Mátyás: Szabolcs vármegye című munkájáról. (Bél Mátyás: Szabolcs vármegye.; Schemberger Ferenc: Pótlás "Bél Mátyás: Nemes Szabolcs megye leírása" történeti művéhez.) 7-76. p.

A differenciált ártéri gazdálkodás részét alkotó állattartás színtere elsősorban a magas ártér és az ármentes szint volt. A magas árterek mocsár- és gyeprétjei, valamint az ártéri erdők nyújtottak táplálékforrást, de az ugaron hagyott földterületeken is tartottak állatokat. A legeltetés térbeli rendjét és ritmusát a folyók ismétlődő árvizei szabályozták. Kisebb áradások idején az árterületről az ármentes térszínre hajtották az állatokat legelni. A legelőváltásnak ezt a síksági tájtípus sajátosságaihoz igazodó módszerét — Szabadfalvi József nyomán — réti transzhumációnak nevezzük (FRISNYÁK S. 1992).

A 18. században Csobaj, Tiszatardos, Tiszaladány, Taktakenéz, Tiszalúc, Szerencs, Taktaszada állatállományának jelentős részét a környező hegyvidéki, illetve tiszántúli legelőkre kellett elhajtani, hogy az ott bérbevett legelőkön vészeljék át az árvíz hosszadalmas levonulását. Frisnyák Sándor szerint (1994) a 18-19. században általánossá vált a legelőváltásnak az a módszere is, amikor a Tisza melléki ártéri övezetből — így vélhetően a Taktaközből is — a hegy- és dombvidéki legelőkre és erdőkbe hajtották fel az állatokat nyári legeltetésre. A sík- és hegyvidéki gyepterületeket és erdőket felváltva hasznosították, kiegészítve ezzel a síkvidéki területek takarmányozási lehetőségeit. A Taktaközből elsősorban a Zempléni-hegység legelőire, illetve a hegységet övező erdőmozaikos dombság legelőire hajtották az állatokat.

A mocsár- és gyeprétek számottevő felszínt foglaltak el az egyes települések határában (Bika-rét, Csikor-rét, Fejő-rét, Alsó-rét, Nagyrét, Kisrét, Tanácsrét, Mohos-rét, Gyolcs-rét, Görgő-gyep, Nagyhomok-rét stb.). Igen érdekes, hogy az egyes szakirodalmakban a rét fogalmát eltérően értelmezik. Takács Péter szerint (1987) a rét fűtermő határrész, Réfi Oszkó Magdolna szerint (1987) a rét — a mai jelentésétől eltérően — vízinövényekkel, náddal, kákával, gyékénnyel, sással benőtt, lassan mozgó, vízzel borított területet jelölt. A kaszáló nem jelentett egyet a réttel. A kaszálót a szénanyerő hellyel azonosította. Mindezek ismeretében nem könnyű annak megítélése, vajon a korabeli kéziratos térképeken rétként megjelenített felszíneknek ténylegesen milyen szerepe volt az állattartás gyakorlatában.

Ami egyes források szerint biztosan állítható, az az, hogy a hat belső település közül Taktabáj a 18. században még bőségesen rendelkezett kaszálóval, illetve legelővel. A település Investigatiojában az alábbiakat olvashatjuk: „*Kaszálló réttye az lakosoknak bőséggel vagyon, mely, ha az árvíz hosszasan rajta nem áll, marhák tartására jó és alkalmatos szénát terem, sőt ha rendkivül való szárazság, avagy rend felett tartó ár víz meg nem gátollya, minden esztendőben sarjút kaszálhatnak... Mindenféle heverő és vonó marhájoknak úgy csordájoknak és borjúknak számára, elegendő és bőséges legelő mezejek vagyon”.*

.Sarjút (= másodszorra kaszált széna) — ha a körülmények lehetővé tették — szabadon kaszálhattak minden belső településen, kivéve Taktakenézt. Taktakenézen e tekintetben olyan mostohák voltak a természeti viszonyok, hogy: „*.. mi-*

vel az határ lapos helyen esvén, az vizeknek meg-maradása miatt, későn kaszálnak. Ugyan ez miatt sarjút soha nem kaszálhatnak”. Általában jellemző volt a belső falvakban, hogy az árvíz rövidebb-hosszabb ideig elborította a réteket. Csobaj lakói pl. azt panaszolták, hogy: *Az midőn a kaszálló réttyeinken az esztendőnként kijárni szokott árvizek hosszan maradnak, telyességgel hasznos szénát nem kaszálhatnak: többnyire tiszta sás, cset-káka, és béka nyálból áll az fövök: és az oly forma szénájok miatt sokszor marhájok dögletességet szenvednek”*.
Sexty András 19. század elejéről származó, Csobajt ábrázoló kéziratos térképén a rétségek mellett a legelőket is jól el lehet különíteni. A legelők közül a legnagyobb a Pascuum Nagy Lapos volt, a többi, valamivel magasabb térszínen fekvő gyepterület csak kisebb, nem összefüggő területet foglalt el. A rétségek a település belsőségétől észak-északkeletre, alacsonyabb térszíneken feküdtek.
A gyepterületek kisebb-nagyobb hányadát a faluközösség használta. Taktabájon pl. a lakosoknak minden évben *„szokott az tekintetes uraság 12 ember vágó rétet adni, melyből sem dézsmát, sem harmadot nem vészen”*[24]. Csobajon, Taktakenézen ugyancsak kapott a falu közös használatra kaszálót, Tiszaladány pedig, amely kamarai birtok volt, 40 ember vágó réttel rendelkezett.

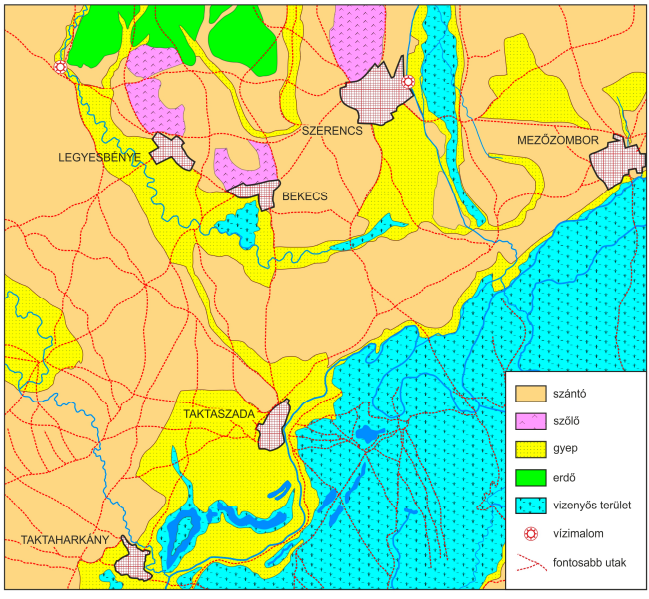

20. ábra. A Harangod és a Szerencsi-dombság peremén fekvő települések Taktaközbe átnyúló határterületeit gyakran veszélyeztették az árvizek. (az I. katonai térkép alapján, módosítva).

[24] Az „ember vágó rét” az egy ember által egy nap alatt lekaszálható rét nagyságát jelentette.

A peremi települések közül Tarcalon, Tokajban, Mezőzomboron, Tiszalúcon és Szerencsen a rét és legelő tekintetében kedvezőtlen állapotokról számoltak be a jobbágyok vallomásaikban. Ezeknek a településeknek a gyepterületei túlnyomóan a Taktaközbe estek a 18. századi térképek szerint. Az ár- és belvizek szinte minden évben ezeket a mélyebben fekvő felszíneket öntötték el, nagyban veszélyeztetve az állatállomány téli ellátásához szükséges széna betakarítását, valamint a legeltetést. Tarcalon például a rendszeres elöntések miatt azt panaszolták a jobbágyok, hogy *„… a fű jobbára kákás, sásas és békanyállas lévén, a széna sikertelen, és a marhának nem igen hasznos terem, jó szalmánál alábbvaló lévén”*. A legelőkről is hasonlóan nyilatkoztak, kiegészítve azzal, hogy: *„… a sok számtalan tokaji sódepositoriumhoz szüntelenül járó szekeressek és egyéb uton járó emberek marhájok — szegénységnek nem kevés kárával — a mezejeket szokták élni és emészteni”*. A tokajiak és a mezőzomboriak drága pénzen vették a szénát, a tiszalúciak szénája nagyon gyenge minőségű volt, illetve a lakosság számához képest olyan kicsi volt a legelő, hogy drága pénzen más település határában kellett legelőket bérelni. A szerencsiek is hasonló gondokkal küszködtek

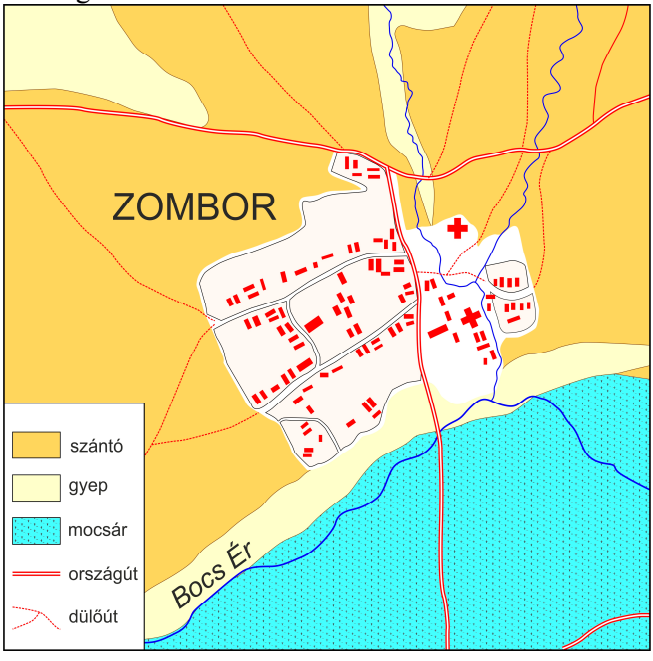

21. ábra. Mezőzombor határának részlete a 18. század második feléből. A gyepterület nem volt elegendő a jobbágyok állatállományának ellátásához. (az I. katonai felmérés alapján).

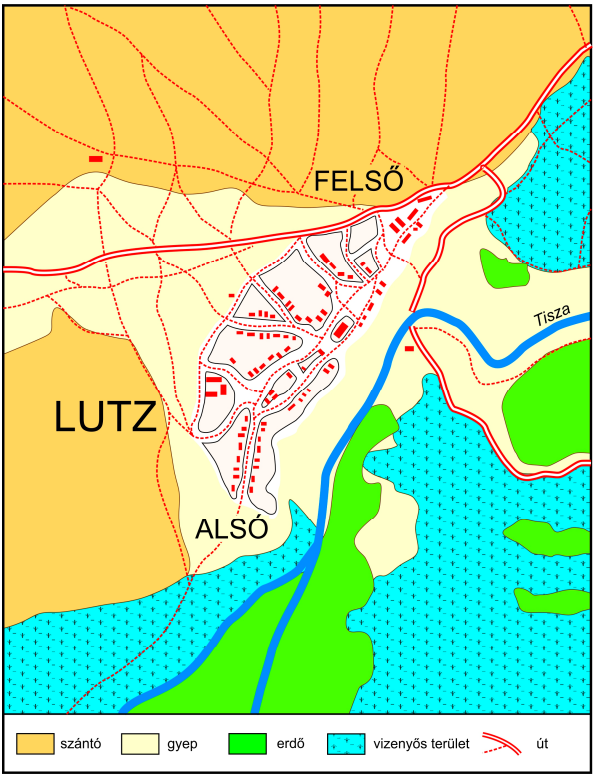

22. ábra. A 18. században Tiszalúc gyepterületeiről kevés és gyenge minőségű szénát takaríthattak be a település lakói. A hiányzó mennyiséget pénzért, más településekről szerezték be, ami jelentősen megdrágította az állattartást (az I. katonai felmérés alapján).

A legelőkön szikes foltok is előfordultak, erre utal pl. a Kaján Szíke elnevezés a csobaji Nagy Lapostól délre[25]. Ezek a szikes területek olyan határrészek voltak, ahol a talajvíz szintjének süllyedése, illetve az erős párolgás következtében nátrium vagy kálium tartalmú ásványi anyagok maradtak vissza a felszínen. Taktabáj, Prügy, Taktakenéz és Tiszatardos, illetve a peremi települések határában is voltak ilyen szikes területek, így a legeltetett állatok sózásához nem kellett drága pénzen sót vásárolni. Természetesen, amikor az árvíz tartósan és magasan állt a vidéken, akkor ezzel a kedvező lehetőséggel nem élhettek a helybéliek.

Az állatállomány vízzel való ellátása sem okozott problémát. Itató víz a legtöbb település határában bőségesen rendelkezésre állt, s nem ritkán olvashatunk

[25] Lásd a korábban említett Sexty-féle térképet.

olyan sorokat a paraszti vallomásokban, hogy: *„Itató helyek, az sok tók és előtők folyó Tisza miatt, kelletinél is tőbb vagyon”*. Tiszaladányban és Mezőzomboron azért a belsőségen is ástak kutakat az állatok itatásához.

Az ártéren folytatott nagyállattenyésztést szervesen kiegészítette az aprójószág- és szárnyastenyésztés. Elsősorban a falvak népességének önellátásában volt szerepe ez utóbbiaknak (RÉFI OSZKÓ M. 1985).

Az ártéri övezet — az állattenyésztés mellett — változatosan hasznosított felszín volt, egészen a 19. század második feléig. Az alacsony ártér vizei, valamint a folyók bőségesen ellátták hallal a vidék népességét. A halászat-pákászat ősi mesterségét sokan gyakorolták a taktaköziek közül is. A Tiszában és a Taktában, valamint a többi vízfolyásban és az állóvizekben is, bőségesen tenyészett a harcsa, a kecsege, a süllő, a csuka, a ponty, a kárász, a durbincs, a compó és egyéb halféle (PETERCSÁK T. 1980). Réfi Oszkó Magdolna szerint az ártérben élők elsősorban az ott található morotvákat, a természetes mélyedések vizeit, a tavakat és az ereket halászták le úgy, hogy a térszínek feltöltéséről, elárasztásáról áradások idején maguk gondoskodtak (a halászatnak ez a módja része volt a fokgazdálkodásnak). Petercsák Tivadar is megemlíti, hogy a nem hivatásos halászok inkább a sekélyebb állóvizeket kedvelték, ahol ún. teszi-veszi hálókkal, lészákkal, vesszőből font tapogatókkal fogták a halat. A sekélyebb állóvizekben gyakori zsákmány volt a réti csík, a lápi póc. A réti csíkot elsősorban csíkászok, csíkfogó kassal, csíkvarsával fogták, ízletes húsát káposztával összefőzték és úgy fogyasztották. A szegényebb családok táplálkozásában az egyik legfontosabb ételféleségnek számított. Télen, a jég alól fogott csíkot vizeshordókban árulták a környező piacozó helyeken.

Az ártéri gazdálkodással foglalkozó szakirodalmak szinte mindegyike hangsúlyozza a halászat jelentőségét. A taktaközi települések parasztjainak vallomásaiban azonban mindössze Tiszatardos és Tiszaladány esetében történt említés a halászatról, mint szezonálisan vagy állandóan folytatott tevékenységről. Tiszatardoson, a Holt-Tiszán kívüli vizeken, szabadon halászhattak a falu lakosai, ám a kifogott zsákmány harmadát a földesúrnak kellett beszolgáltatniuk. Tiszaladányban ősszel és télen elsősorban saját szükségletük kielégítésére halásztak, az esetleges fölösleget a környező piacokon értékesíthették. Prügy, Taktakenéz, Taktabáj és Csobaj esetében csak feltételezhetjük, hogy ezeken a településeken is számottevő szerepe volt a halászatnak a 18-19. században. A peremi települések közül Tarcalon, Tokajban, Taktaharkányban, Tiszalúcon és Taktaszadán jelezték a lakosok, hogy évente rövidebb-hosszabb ideig halászhatnak. A tarcali határban történő halászatról a település investigatiójából viszonylag sokat megtudhatunk: *„Emellett dominiumnak bizonyos különös tilalmas halászó vizei lévén, azokon kívül az több tókban és erekben, nevezetessen penig Bórs és Malomérben, nemkülönben Nagy- és Kissulymos, Valag, Mikola, Homorád, Zserez, Tatos és Kenyis s Kétökör nevü tókban, és ugy a Bornyúszegben is, vá-*

ros lakossainak promiscué tapogatóval szabad halászattyok vagyon. Paptava nevü tó penig plébános uram részére való".

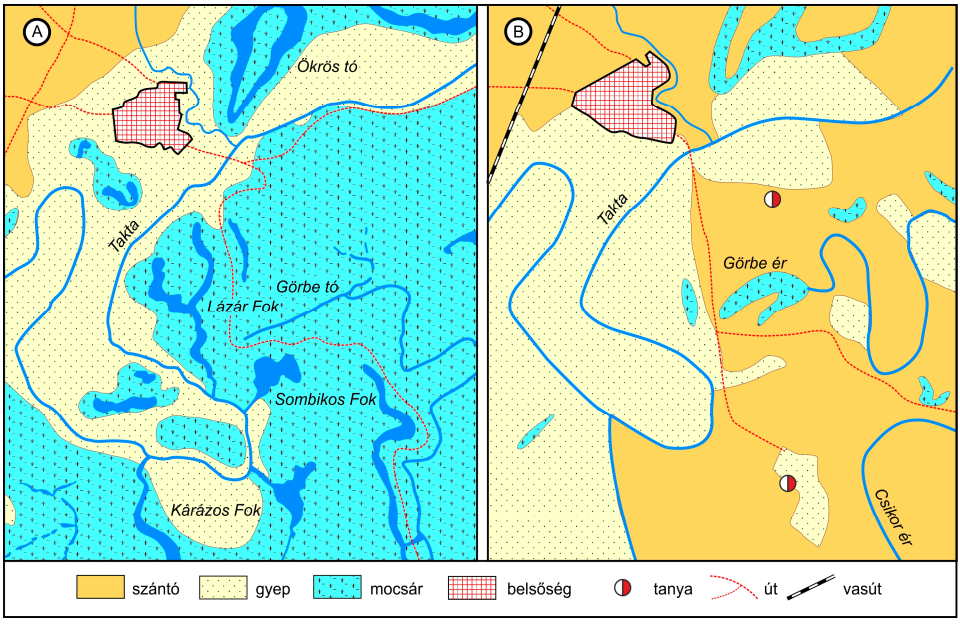

23. ábra. A fokgazdálkodás minden bizonnyal a Taktaközben is része volt az ártéri gazdálkodásnak. Az (A) ábrán a Taktaharkány határában lévő fokokat látjuk, melyeket az 1850-es években, az integrált környezet-átalakító munkálatok révén végleg felszámoltak. Helyüket gyepterületek, illetve szántók foglalták el (B) (katonai felmérések szelvényei alapján, módosítva).

A néprajzi irodalomból azt is tudjuk, hogy a lápi gyűjtögetés, a vízimadarak és a lápi állatvilág zsákmányolása éppen úgy a népesség élelemmel való ellátását szolgálta, mint az egyéb táplálékforrások felkutatása. Petercsák Tivadar pl. szemléletesen érzékelteti egyik munkájában a tüskés sulyom mindennapi életben való felhasználását: „*Az állóvizek felszínén hatalmas összefüggő mezőt alkotott a tüskés sulyom, amelyet sokféleképpen hasznosított a taktaközi nép. Megfőzve levált a tüskés héj és fogyasztható volt a sulyombél. A szomszéd városok piacain csemegeként értékesítették is. Táplálkozáson kívül gyógyításra is használták, de jelentős takarmánynak is számított a sertéstenyésztésben. A Taktaközben ugyanazt a szerepet töltötte be a sulyom, mint erdős vidéken a makk".* Az alacsony ártér leghasznosabb növényféleségei a nád, a gyékény és a sás volt. A nádat elsősorban a házak építésénél használták. Belőle készült a ház teteje, sokszor a fala is, és kerítés gyanánt is alkalmazták. Prügy investigatiójából megtudhatjuk, hogy „*Nádja tűzelésre bőven van…*". Tiszatardos parasztjainak val-

lomásában az szerepel, hogy „*Házak fedésére és tűzelésekre meg kívántató sások és gyékények határjokban elegendő terem*”. Tiszaladányban az épületek fedésére gyékényt vághattak, sőt néha el is adhattak belőle. Taktakenézen a nádat és a sást elsősorban tüzelőként hasznosították. Csobajon, ha nem volt árvíz, akkor sást kaszálhattak, amit szőlőkötözésre adtak el. Prügyön, miután a földesurak részét behordták, a lakosok saját maguknak is kaszálhattak sást. A gyékényt a tetőfedés mellett különböző használati eszközök (pl. méhkas, tojástartó, szakajtó, kenyereskas stb.) készítésére is használták. Taktaharkányban, Tiszalúcon, Taktaszadán és Szerencsen a nádat és a gyékényt házak fedésére és tüzelőként hasznosították, a szerencsiek még piacoztak is a náddal.
A magas ártér füzeseinek vesszőiből kerítéseket, kapukat, házfalakat fontak, de gyártottak belőlük kosarakat, szekérkasokat és halászati eszközöket is.

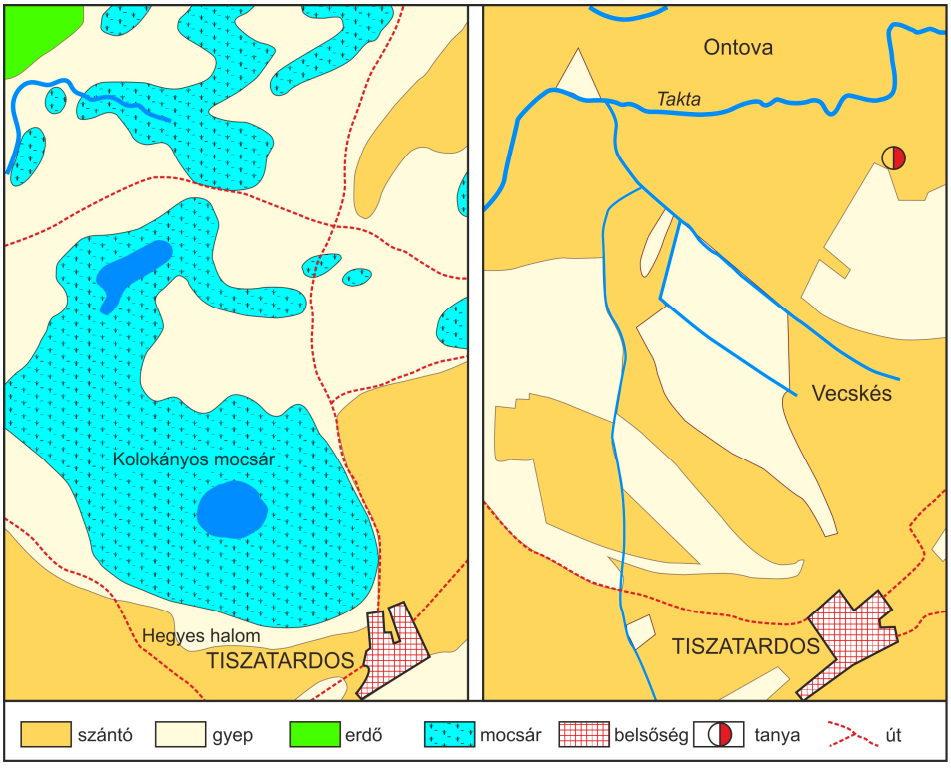

24. ábra. A nagy kiterjedésű mocsarakban bőven termett a komplex hasznosítású tüskés sulyom. Az ábrán a Tiszatardos közelében lévő mocsarakat láthatjuk (A), melyeket a 19. század második felében lecsapoltak (B). A mocsarak eltűnése fontos haszonvételektől fosztotta meg a taktaközieket (katonai térképek alapján).

Az erdők hasznosítása a sajátos tulajdonviszonyok miatt már problémásabb volt. Taktabájon a földesúrnak a kúriához tartozó erdeje volt, ahonnan építkezésre csak kiutalásra kaphattak fát a helybéliek. Az ártéri füzesekből tűzifát szedhettek, azért nem kellett fizetni. Csobajon, ahol az erdő területe nem volt számottevő, túlnyomórészt pénzen kellett megvásárolni az épületekhez szükséges faanyagot, valamint a tüzelőt. Prügyön az urasági erdőből sem pénzért, sem ingyen nem lehetett fát szerezni, azt csak más településről vásárolhatták. Tiszatardoson legfeljebb a kisebb munkálatokhoz kaphattak fát, az építőanyagot vásárolták, a tűzifát pedig gyakran a Tiszából fogták ki. Taktakenézen a tüzelőt a Tiszát övező füzesekből gyűjtötték, az épületekhez ingyen jutottak fához az urasági erdőből. A száraz fát tüzeléshez ugyancsak szabadon szedhették. Tarcalnak, Tokajnak, Mezőzombornak, Taktaharkánynak, Taktaszadának nem volt saját erdeje, az épületre való fát távolabbi vidékekről kellett megvásárolni, és a településre szállítani. Talán Tiszalúc lakóinak volt e tekintetben a legkedvezőbb helyzete. A település jobbágyainak a vallomásaiban az alábbiakat olvashatjuk: *„Az helység mellett folyó Tisza vize épületre való fát pénzekért ugyan, de alkalmatosan, és jutalmasabban magoknak szerezhetnek. Tüzre való fát nem vesznek pénzért, hanem amely tőkéket és egész nagy fákat, a Tisza vizének árja le szokott hozni, azokat a Tiszárúl kifogván, azzal tüzelnek, és néha épületre való alkalmatos fákat is magoknak kifogni szoktak”.*

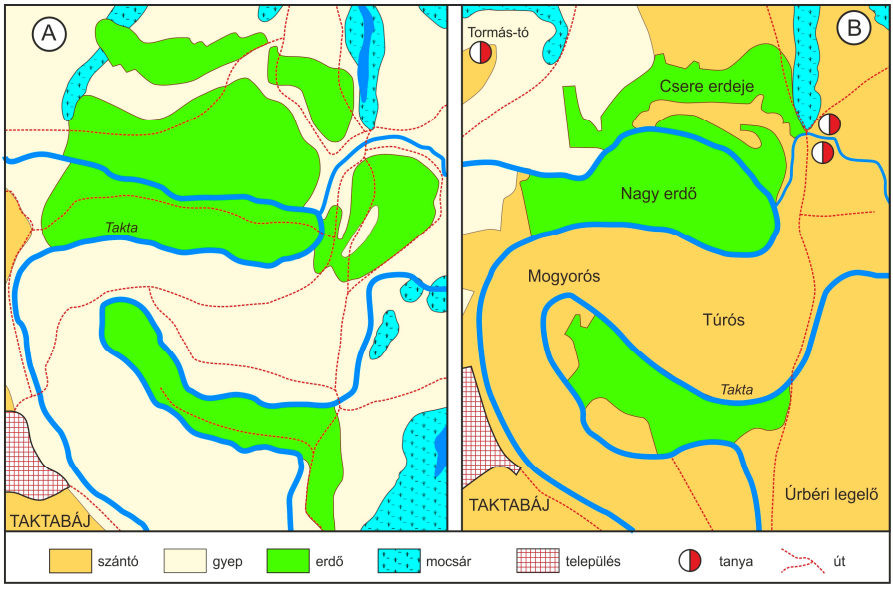

25. ábra. Taktabáj környéki erdők a 18-19. századokban (A,B). A környezetátalakító munkálatok hatására számottevően átalakult a művelési szerkezet (katonai térképek alapján, módosítva).

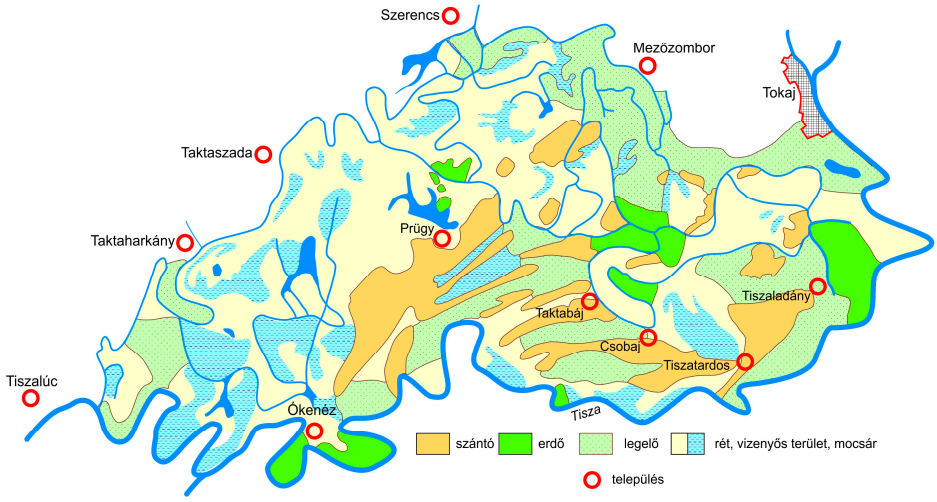

26. ábra. A Taktaköz földhasznosítási térképe a 19. század közepén (Weiss I. kéziratos térképe alapján szerkesztette Frisnyák S.).

Összegzésképpen megállapítható, hogy a Taktaköz népessége a 19. század közepéig a természeti viszonyokhoz és a társadalmi-gazdasági feltételekhez igazodó differenciált ártéri gazdálkodást folytatott. A szántóföldi növénytermesztés, az állattartás és az árterület különböző haszonvételei az önellátás szerény igényeit alapvetően biztosították. Ez a gazdálkodási gyakorlat a termelőerők és a termelési viszonyok korabeli színvonalán a legtökéletesebb területhasznosítás (tájhasználat) megvalósítását jelentette (FRISNYÁK S. 1990).

A differenciált ártéri gazdálkodáson belül az állattartás/állattenyésztés kérdése tisztázható legnehezebben. Nincsenek olyan adatok, melyek kétséget kizáróan alá tudnák támasztani a nagyobb mértékű állattenyésztés taktaközi jelenlétét, illetve annak a differenciált ártéri gazdálkodásban betöltött vezető szerepét. A lakosság által használható rét- és legelőterületek szűkössége, az okszerű rét- és legelőgazdálkodás hiánya, az egyéb forrásokból származó takarmány (pl. tölgymakk) elégtelen mennyisége stb. alapján feltételezhető, hogy a 19. század közepéig nem volt számottevő mértékű állattenyésztés a Taktaközben. E megállapítás még akkor sem tűnik túlzónak, ha a képet esetleg árnyalja a vidék földesurainak az állatállománya, amiről ugyancsak nincsenek átfogó, hiteles adatok. A Taktaköz sajátos agroökológiai viszonyai — abban az időszakban — csak az önellátás igényeit minimális szinten kielégítő nagyállattartás számára biztosították a feltételeket[26]

[26] A szántáshoz minimum két, de gyakran négy ökör kellett, a háztatások is igényelték a friss tejet, tehát egy-két tejelő tehén biztosan volt a belsőségen, mint ahogyan egy-két lova is lehetett a gazdálkodóknak, meg néhány sertése, és juhokat is tarthatott. Az első népszámlálás adatai alapján megbecsülhetjük a 13 település gaz-

4. Folyószabályozási és ármentesítő, valamint belvízlevezető munkálatok a 19-20. század folyamán

A 19. századi környezet-átalakító munkálatok kiváltó okairól Frisnyák Sándor *Az Alföld kultúrgeográfiai korszakai* című, 1992-ben megjelent munkájában olvashatunk részletesebben. A szerző könyvében egyebek mellett leírja, hogy a 18. században meginduló, lokális jellegű környezet-átalakító munkák a növekvő árvízszint elleni védekezést és a gazdaságfejlesztést szolgálták.
A helyi kezdeményezések azonban nem érték el a kívánt célt, sőt, a mind hevesebbé váló áradásokat is a vízügyi munkálatoknak tulajdonította a korabeli közvélemény. A helyi kezdeményezések ellen sokszor azért is tiltakoztak a helybéliek, mert pl. ha lecsapolták a vizenyős területeket, akkor a lakosok elveszítették az ártéri haszonvételek többségét. Ez pedig a korabeli gazdálkodási gyakorlatban tekintélyes veszteségként jelentkezett.
A lokális környezet-átalakító munkálatok a Taktaközben is megindultak a 18. század második felében. Az I. katonai felmérés Taktaközt ábrázoló szelvényén jól látható egy lokális jellegű gát, amely minden bizonnyal helyi kezdeményezésre épült. Magáról a gátról Lászlóffy Woldemár (1982) is említést tesz *A Tisza (vízi munkálatok és vízgazdálkodás a tiszai vízrendszerben)* című, kitűnő könyvében: „*…Komolyabb alkotás volt a Taktaközben Csobaj és Báj közötti, kb. 2 km hosszú védővonal…"*
Az említett töltés a Taktabájt a tiszadadai révvel összekötő úttól indult ki, majd a Bikkes-mocsártól nyugatra egy éles töréssel délkeletnek fordulva, a Fűz Állya-mocsár mentén húzódott egészen a csobaji Nagy Lapos-mocsárig. Egy másik töltés is látható a térképen a Kinyisi Lapos-mocsártól délre, ennek hossza azonban csak töredéke volt az előbbinek. E gátaknak az árvizek visszatartásában valószínűleg nem volt nagy jelentőségük, elsősorban azért, mert nem alkottak összefüggő védőrendszert.[27]

Az árvízszint emelkedésének az okát nem a helyi viszonyok átalakulásában, hanem az Alföldet övező hegységkeret területén véghezvitt mértéktelen erdőirtásban kell keresnünk. Az alföldet is érintő folyók vízgyűjtőinek hegyvidéki területein a nagymértékű erdőirtások következtében meggyorsult a csapadék- és olvadékvíz lefolyása, így az árvizek mind hevesebbé váltak, s az Alföldön az elöntött területek kiszélesedtek. Az árvízszint emelkedése egyaránt veszélyeztette a művelés alatt lévő felszíneket, és a folyó menti településeket. A 18-19. századi nagy árvizek kiváltásában az antropogén hatások számottevő

---

dálkodóinak a számát (minimum 1500) s azt összevetjük a fenti számokkal, már akkor is jelentős állatállományt feltételezhetünk a Taktaközben. A korabeli viszonyok között annak az eltartása komoly nehézséget okozhatott az árvíz által gyakran látogatott vidéken. Ez az állomány azonban még mindig csak az állattartás szintje. Piacra jelentős számú szaporulatot vivő tenyésztésről véleményem szerint nem beszélhetünk.

[27] A töltéseket a 15. ábrán láthatjuk.

szerepet játszottak, s a gyakran jelentkező pusztítások miatt vált szükségessé a vízügyi munkálatok megindítása (FRISNYÁK S. 1992).
A Széchenyi István kezdeményezésére meginduló folyószabályozási és ármentesítő munkálatok — a komplex jelleg folytán — több lépcsőben, térben is időben eltérő mértékben valósultak meg. A Lányi Sámuel által irányított, s az 1834-46 közötti években végrehajtott vízrajzi térképezés, valamint Vásárhelyi Pál szabályozási terve tette lehetővé a szabályozás megkezdését. Vásárhelyi írásos dokumentumaiban külön említést is tett a taktaközi állapotokról: *„Tokajon alól jelesen Tiszadobtól az Árkus-érig sok víz húzódik a Hortobágyba, a Tisza balpartja több árkok és fokok által méginkább szét lévén szaggatva mint a felette lévő közön; a jobbpart is, melyre Szabolcs megyének Taktaközön fekvő része hajlik, egészen Luczig semmivel sincs jobb állapotban”.*
A Tisza-völgy vizeinek szabályozása című munkájában Vázsonyi Ádám a következőket írta a Taktaközről: „ *A terület nagyobb része vízjárta mocsárvilág. Ez érthetővé is válik, ha meggondoljuk, hogy a Tisza és a dombvidék közé zárt mélyfekvésű területre igyekezett kelet felől a Tisza medréből kilépő víz, különösen Kistokaj és Eszlár között, a másik oldalról pedig a dombvidékről lefutó patakok, a Mádi, a Szerencs, a Gilip és Harangod-patak. Az itt összegyűlő vizek több kisebb-nagyobb állandó jellegű tavat alkottak, amelyek túláradó vizei számos éren tekeregve végül is a Takta nevű vízfolyásba jutottak. A hallatlan kacskaringós Takta ezután Luctól keletre mintegy fél km-re a Tiszába öntené a vizét”.*[28]

Az 1845-ben megalakult Tiszadobi Társulat — később Alsószabolcsi Tiszai Ármentesítő és Belvízlevezető Társulat — által vezetett munkálatok során a Tisza legveszélyesebb meandereit szüntették meg. A tényleges munkálatok 1846. augusztus 27-én a Tisza kritikus szakaszán, a legnagyobb vízkitörések helyén, Tiszadob határában kezdődtek. A szabályozás során, a Taktaköz peremén több mint hat kanyarulatot vágtak le. A Tiszaladánytól ÉK-re kanyargó medret (a mai Holt-Tiszát) É-D-i irányú, a Tiszatardostól D-re elterülő mederszakaszt K-Ny-i átvágással zárták el a Tiszától. A Tiszadada-Tiszadob közötti átmetszés következtében Ókenéz — egy-két épület kivételével — megszűnt létezni.
A Tiszadadától É-ra lévő folyómedret ÉK-DNy-i irányú átmetszés révén választották el a folyótól (itt egy másik folyószakaszt is levágtak a 20. században). Tiszadobtól nyugatra, a Kis Sózónak nevezett erdőnél történt az az átvágás, amely végül is Tiszalúcot elzárta a Tiszától, megszüntetve így a településnek — az akkor még jelentős — vízi közlekedésből származó előnyét. A *Zemplén* című lap 1891 évi februári számában arról írt, hogy a Holt-Tisza medrét Kesznyéten mellett — kormányrendelettel — áttöltetik, s így a Tisza holt medre Tiszalúctól Kesznyétenig teljesen le lesz zárva. *„Nagy kérdés, vajjon ez az intézkedés nem fog-é a Taktaközi birtokosok által megtámadtatni; mert sem a hatóságoknak,*

[28] Vázsonyi Ádám, 1973. A Tisza-völgy vizeinek szabályozása. In: A magyar vízszabályozás története. I. Szerk.: Ihrig Dénes. Budapest, 1973.

sem egyeseknek nincs tudomása arról, hol fognak hát a Takta-közi vízek és miként fognak levezettetni, nem fog-é e szabályozás által a vízjárta vidék még több kárt szenvedni…"

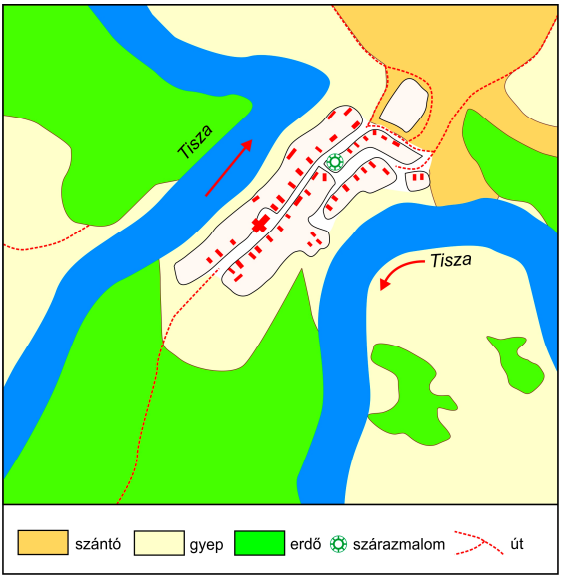

27. ábra. Ókenézt, az új folyómeder kialakítása miatt, lakóiknak el kellett hagyniuk. Számukra — mérnöki tervek alapján — új települést hoztak létre, már ármentes térszínen (az I. katonai felmérés alapján, egyszerűsítve).

A szabályozási munkálatokkal részben egy időben, részben azokat követően az árvízvédelmi töltések kiépítésére került sor. 1852-59 között megépült a Tokaj-Tiszalúc közötti jobb parti töltés, majd a Taktát övező bal parti gát, egészen Mezőzomborig. Elkészült továbbá a tiszadobi átvágás által keletkezett szigetet védő körtöltés is. Ezek a korai, első töltések a folyton emelkedő árvízszintnek megfelelően ismételt erősítést és magasítást kaptak, amíg elérték mai méreteiket (VÁZSONYI Á. 1973).

Az árvízvédelmi gátak megépítése csökkentette ugyan az árvízveszélyt, de a külvizek (az északi területekről lefutó patakok) továbbra is jelentős felszíneket fenyegettek elöntéssel. Problémát jelentett a belvizek elvezetése és a mocsarak kiszárítása is. Mindezen munkálatok szükségessé tették az állandó levezető- és övcsatornák megépítését. Ezt a hosszadalmas és bonyolult munkát a Taktaközi Belvízlevezető Társulat kezdte el. Fő feladata a külvizek, valamint a lehullott csapadékvíz elvezetése volt, sűrű csatornahálózat megteremtésével. A belvízrendezés egyik első lépéseként az 1900-as évek elejére (1907-1911) megépítették a Takta-övcsatornát, amely a Szerencs-, valamint a Mádi-patak vizét felvéve Kesznyétentől ÉK-re torkollik a Sajóba, kb. 92,5 méter tengerszintfeletti magas-

ságban. Medrének egy részét a tiszalúci Holt-Tiszában alakították ki. Legfontosabb funkciója a Harangod felől érkező külvizek (Pl. a Harangod-, a Gilip-, a Jajhalmi-patak, a Sósér), valamint a belső területek vizeinek a felvétele és levezetése volt.
A 19. század utolsó évtizedében megkezdett munkálatok áthúzódtak a 20. századba is. 1920 körül már mintegy 180 km hosszúságú csatornahálózat épült ki, több szivattyúteleppel együtt.

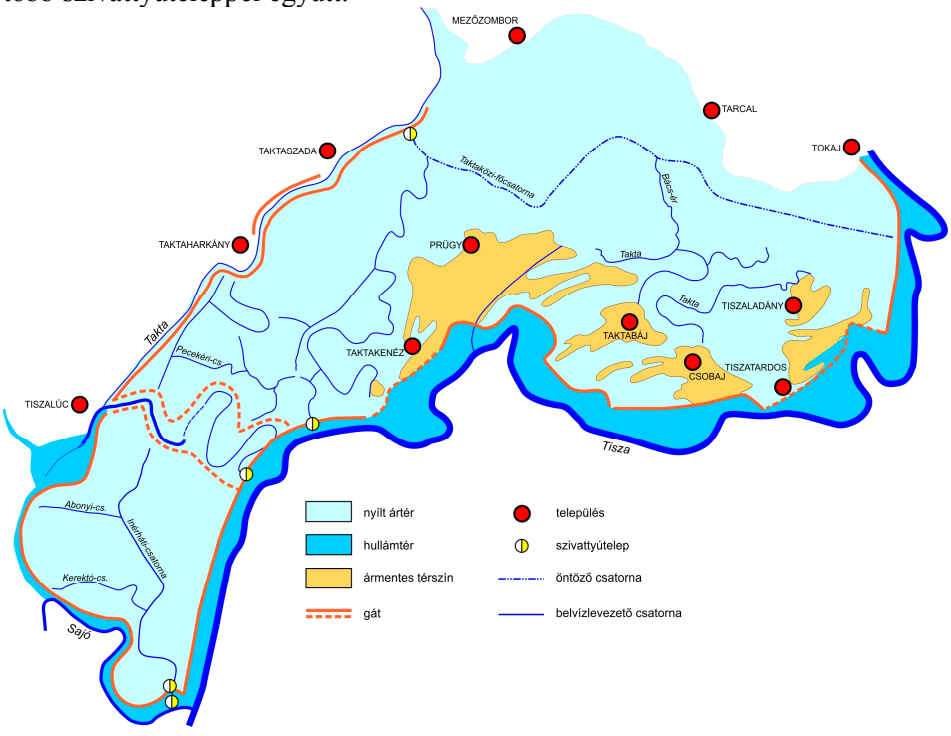

28. ábra. A Taktaköz az integrált környezet-átalakító munkálatok után (VITUKI térkép alapján, egyszerűsítve).

A Taktaköz tágabb értelembe vett területét a Tiszadob – Tiszalúc közötti Holt-Tisza medre két ún. részöblözetre osztotta ketté. A Holt-Tiszától ÉK-re elterülő öblözet lett a nagyobb kiterjedésű és vízrajzilag is egységesebb. A déli, a Holt-Tisza alatti térség — amely a szabályozás előtt még a Tisza bal parti, nyílt ártere volt — minden oldalról gátakkal körülvett területté vált.
A belvízelvezetésben alkalmazott gyakorlat szerint e két részöblözetet több kisebb kiterjedésű ún. belvízi öblözetre osztották fel. Így jött létre a taktaföldvári-, a taktaharkányi-, a tiszalúci-, a harangodi-, az ivelyéri-, a prügyi-, a tiszadobi- és az inérháti-öblözet. A belvizeket egy-egy, az adott öblözetről elnevezett főcsatorna gyűjtötte össze. A Taktaközt behálózó csatornákat — bizonyos műsza-

ki paraméterek alapján — három kategóriába sorolták. Legnagyobb jelentőséggel a főcsatornák rendelkeztek, majd az üzemközi, s végül az üzemi csatornák[29]. A vizsgált időszak végén funkcionáló csatornák vízszállító képessége 39,1 l/s/km, ami az akkori nagyüzemi mezőgazdálkodás 44-60 l/s/km-es vízszállítási igényét csak mintegy 60-65%-ban volt képes kiegyenlíteni. A csatornák működéséhez nélkülözhetetlen szivattyútelepek száma hat volt, az 1980-as években. Ezek együttes vízátemelő képessége 17,3 m^3/s, vízszállító kapacitása pedig 42,8 l/s/km, mindkettő elmaradt a korabeli igényektől.

A belvízlevezető csatornák mellett számottevő jelentőségük volt az ún. vésztározóknak is. Ezeket zömmel az egykori holtágakból, illetve a mélyebb fekvésű, szántóföldi növénytermesztésre nem alkalmas felszínekből alakították ki. Legnagyobb befogadóképességgel a tiszalúci Holt-Tisza rendelkezett.
Az 1980-as években a belvízlevezető rendszert mintegy 15 km^2-es külvízi övezet is terhelte.
A környezet-átalakító munkálatok kétségtelenül sokat javítottak mind az ár-, mind a belvízvédelem terén, ám a már megoldott problémákon túl újabb gondok is jelentkeztek. Csak az 1970-es, 80-as években harmincnál több árhullám vonult le a Tiszán, egyre magasabb árvízszintekkel. Az árhullámok megnövekedett vízmennyiségükkel, s az ebből eredő jelentős víznyomással nagymértékben hozzájárultak a talajvízszint megemelkedéséhez, amely sok esetben fakadóvíz formájában került a felszínre. A mintegy 80 km hosszúságban kialakított hullámtér felől gyakran beszivárgó vizek okoztak problémát. A szivárgó vizek mennyisége különösen a Prügy-Taktakenéz-Szenterdő, valamint a Tiszalúc-Taktaharkány közötti sávban volt számottevő. Becsült mennyiségük 2,5-3 m^3/s volt a 80-as években.
Nem sikerült megoldani a külvizek távoltartását sem. A domboldalakról és a Tokaji-hegy felől érkező külvizek rövid időszakokban, kiszámíthatatlanul jelentkeznek, ám akkor mennyiségük a 10 m^3/s értéket is meghaladhatja. A Tokaji-hegyről lezúduló csapadékvíz kártételeiről a 18. századi feljegyzésekben is olvashatunk. Például Tarcal lakói panaszolták, hogy: *„…az város felett való szöllöhegyekröl lejáró záporok által sok károkat szoktak vallani. Néha mind házakat, mind penig szöllöjöket iszappal béöntik, és nagy iszonyu kövekkel házakat és egyébféle épületeket anyira rontyák s törik, és szöllejeknek fölgyét tövestül elhorgyák, melleket nem kevés kőltséggel kintelenittetnek reparálni; amint is elmult 1771-dik esztendőben olly iszonyú záporok voltanak, hogy mind a szöllököt, mind penig sok épületeket és pincéket anyira elrontották, hogy egyné-*

[29] A vizsgált időszak végén az alábbi főcsatornák, csatornák voltak a Taktaközben: Taktaközi-öntöző-főcsatorna, Tiszadobi-főcsatorna, Prügyi-főcsatorna, Taktaföldvári-csatorna, Háros-köz-csatorna, Taktaharkányi-csatorna, Görbe-tói-csatorna, Csikós-éri-Szenterdei-csatorna, Báj-Tardosi-csatorna, Báj-Kocsordosi-csatorna, Gyékényes-csatorna, Kertaljai-csatorna, Gyolcs-réti-csatorna, Kőhatári-felső-csatorna, Kőhatári-alsó-csatorna, Tiszalúci-csatorna, Pecek-éri-csatorna, Örvényzugi-csatorna, Szenterdei-csatorna. Természetesen a többi taktaközi vízfolyás is fontos szerepet játszott a vízgazdálkodásban.

hány esztendőknek forgása alatt is szegény lakosok, sőt még az urak is az ollyantén szöllöket és épületeket az előbbeni státusához nehezen hozhattyák".[30]

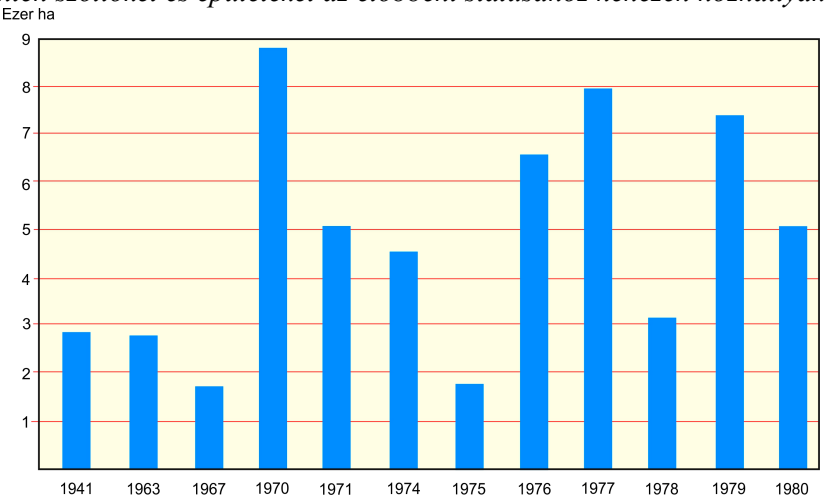

29. ábra. Néhány jellemző év belvízi elöntéseinek a kiterjedése a Taktaközben (ÉVIZIG-források alapján).

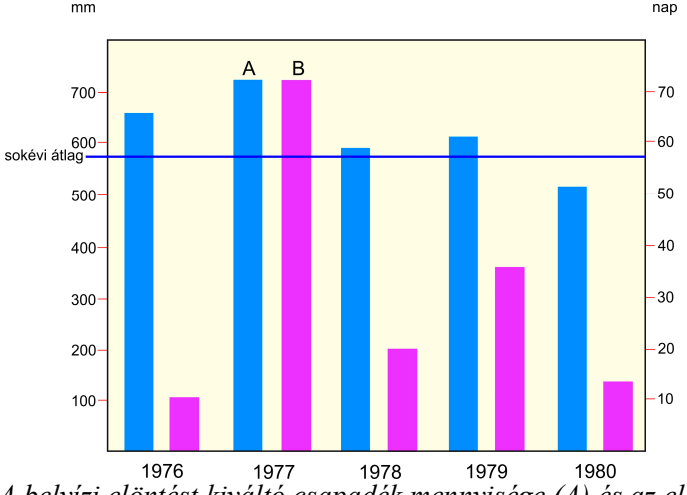

30. ábra. A belvízi elöntést kiváltó csapadék mennyisége (A) és az elöntés tartóssága (B) az 1976-tól 1980-ig terjedő időszakban (ÉVIZIG-források alapján).

Az 1980-as években, amikor az átlagosnál csapadékosabb időszakok követték egymást, a külvizek mintegy 2,5-3 millió m^3 vízzel növelték a belvizek mennyi-

[30] Takács P. – Udvari I. Zemplén megyei jobbágy vallomások az úrbérrendezés korából III. Periférián Könyvek 3. Nyíregyháza, 1998.

ségét. A magasabb térszínek felől érkező külvizek — a nagyobb esés következtében — hirtelen zúdultak le, sok hordalékot szállítottak, s gyakran eliszapolták a befogadó csatornákat. Az 1970-es, 80-as években is gyakran előfordult olyan esztendő, amikor az átlagoshoz képest nagyobb mennyiségű csapadék hullott a vizsgált területre. 1977-ben például 722 mm-nyi volt az évi csapadék mennyisége a Taktaközben. Már 1976-77 telén jelentős mennyiségű csapadék hullott a Tisza és mellékfolyói vízgyűjtő területén, aminek következtében árhullám indult el a folyón. Az átlagosnál nagyobb csapadék, az árhullám által megemelt talajvízszint, valamint a mintegy 2 millió m^3 külvíz együttes hatása 70 napig tartó belvízi elöntést eredményezett a Taktaközben. A különböző mértékű károsodás a Taktaköz 80-85%-át érintette!

A belvízi elöntés tartósságát az is befolyásolja, hogy a terület nagyobbik felét közepes vagy gyenge víznyelésű, gyenge vagy igen gyenge vízvezető képességű, nagy vízraktározó, erősen víztartó, tehát kedvezőtlen vízgazdálkodású talajok borítják.

Bonyolította a vízgazdálkodás problémáinak megoldásán dolgozó szakemberek helyzetét az is, hogy a korábban megépített taktaközi csatornák jelentős részét egykori folyómedrek és holtágak felhasználásával alakították ki. Ennek következtében igen kanyargós nyomvonalú, a tényleges céloknak csak korlátozottan megfelelő csatornahálózatot hoztak létre. A csatornák így nem tették lehetővé a vizek gyors levezetését, s vízszállító kapacitásuk lényegesen a kívánatos érték alatt maradt. Kis esésük miatt ráadásul hamar feliszapolódtak. A gyorsan elburjánzó vízi növényzet is lassította a vizek elvezetését, illetve megnehezítette a medrek karbantartását Utólagos szabályozásuk nehezen kivitelezhető, s egyébként is rendkívül magas költségekkel járt volna. Tovább növelte a gondokat az üzemi művek elégtelensége, a torkolati és egyes szakaszoló művek hiánya. A meglévő műtárgyak karbantartása, felújítása sem volt megfelelő.

További nehézséget okozott a Tiszán megépített vízlépcsők kedvezőtlen hatása. A duzzasztás ugyanis komoly szerepet játszott a talajvíz szintjének az emelkedésében, a folyó vízszintjének emelésével pedig lehetetlenné tették a belvizek gravitációs úton történő levezetését. Mindez azzal járt, hogy a Taktaközben időről időre felgyülemlett belvizek jelentős részének a levezetéséhez a korábbiakhoz képest nagyobb számú és teljesítményű szivattyúállomást kellett volna építeni és működtetni. Ehhez viszont nem tudták megteremteni az anyagi forrásokat.

A nagyüzemi mezőgazdaság térhódítása is számos kedvezőtlen hatást váltott ki. A nagyüzemi gazdálkodáshoz szükségessé vált a taktaközi népesség gazdálkodását korábban jellemző kisméretű parcellák összevonása. A nagyméretű táblák kialakítása során a kis vízszállító kapacitású, ám összességében fontos feladatot ellátó csatornákat, árkokat, vízlevezető barázdákat betemették. A szántóföldeken alkalmazott nagy súlyú munkagépek pedig összetömörítették az egyébként is kötött talajt, tovább nehezítve a vizek beszivárgását.

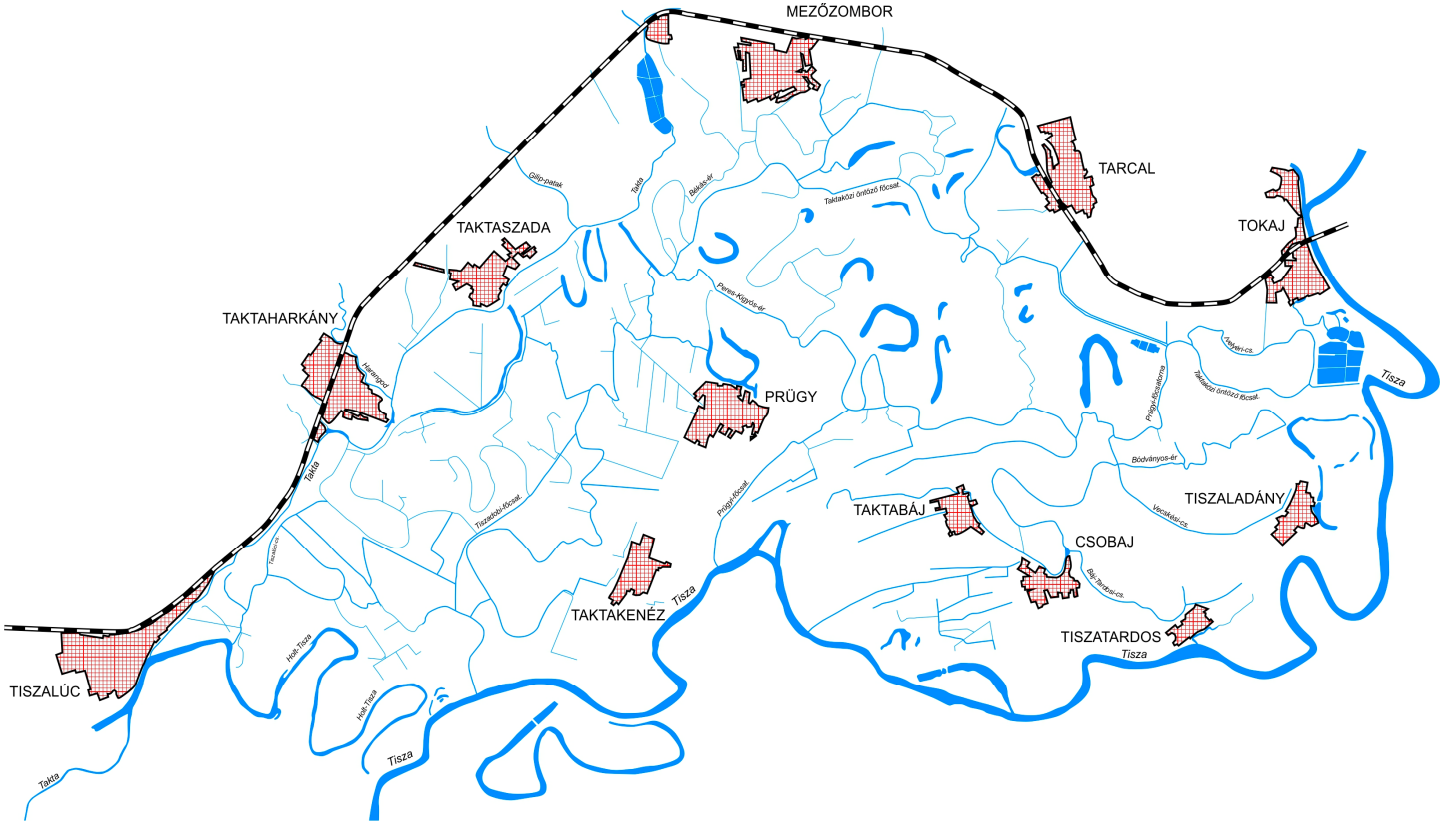

31. ábra. A Taktaköz vízrajzi képe az 1980-as évek végén (katonai térkép alapján, egyszerűsítve).

A vízgazdálkodás gondjainak enyhítésére, illetve megoldására az 1980-as években (is) készítettek terveket. Ezekben szerepelt a csatornák vízszállító kapacitásának a növelése, a csatornák nyomvonalának módosítása, új öntözőfőcsatornák kialakítása, illetve a leginkább veszélyeztetett területek komplex meliorációja.[31] A halmozottan hátrányos helyzetű, belső periférián lévő taktaközi települések — önerő híján — csak központi segítségben reménykedhettek, a gondok megoldásához. A rendszerváltásig azonban nem történt érdemi változás, azt követően pedig a vízügyi helyzet csak súlyosabbá vált a Taktaközben.

5. A környezet-átalakító munkálatok hatása a taktaközi települések tájhasználatára

Az időben elhúzódó ármentesítő és belvízlevezető munkálatok késleltették ugyan az agrártermelés strukturális átalakulását a Taktaközben, de a változás jelei már az 1870-es években felismerhetőek voltak. A jobbágyfelszabadítás, majd a természeti környezet átformálása, valamint a 19. század utolsó évtizedeire jellemző társadalmi-gazdasági fejlődés a korábbiakhoz képest megváltoztatta a gazdálkodás feltételeit és lehetőségeit. Ennek egyik jele volt pl. az, hogy a Taktaköz peremén haladó, Nyíregyházát Miskolccal összekötő vasútvonal megépítése (1859) lehetővé tette, hogy a vasútvonallal szomszédos területek bekapcsolódhassanak a tágabb térséget átfogó kereskedelembe. A taktaközi települések korábban csak a közeli hegyaljai mezővárosokkal és a tiszántúli falvakkal tarthattak fenn laza kereskedelmi kapcsolatokat. A vasútvonal, valamint az úthálózat meginduló fejlesztése az addig nehezen megközelíthető falvak elszigeteltségét csökkentette. Kedvezően hatott a peremterületeken fekvő települések fejlődése is. A század végére a taktaköziek számára Szerencs lett a legfontosabb település, míg Tokaj szerepe egyre inkább csökkent. Miután megépült a Szerencset is érintő vasúti fővonal, majd a Sátoraljaújhely és a Hernád völgye felé tartó vonalak is, Szerencs fontos vasúti, kereskedelmi, hírközlési csomóponttá vált. Az élelmiszeripari beruházások, a közigazgatási funkciók jelentős mértékű növekedése (járási székhely lett) stb. egyaránt vonzó tényezővé váltak nemcsak a környékbeli, hanem a távolabbi népesség számára is. Valamivel több, mint száz év alatt Szerencs népessége megháromszorozódott, számottevően meghaladva ezzel a közeli, egykor mikroregionális központoknak számító hegyaljai települések (Tokaj, Mád, Tállya) népességszámait. Fellendülő gazdasági tevékenysége következtében Szerencs vonzáskörzete egyre inkább kiterjedt a Taktaközre is. Emellett Szerencs, Tokaj, Tarcal, kisebb mértékben Taktaszada, Taktaharkány és Tiszalúc — vasútállomásaik révén — az összességében nem jelentős, taktaközi viszonylatban azonban mégis csak fontos

[31] Az 1980-as években a Taktaközben kialakított 12 öntözőfürt területén átlagosan 3503 hektárt öntöztek. A korabeli tervekben többek között ennek a területnek közel hatszorosára kívánták emelni az öntözött felszínek kiterjedését, amiből végül is nem valósult meg semmi.

áruféleségek számára a távolabbi piacokra való eljutás lehetőségét is biztosították.

Az 1860-as évektől kezdődően a természeti környezetben előidézett változások, a mezőgazdasági termelés költségeinek a növekedése, a gabonakonjunktúra és a gyarapodó népesség a szántóterület erőteljes növekedését, ezáltal a művelési szerkezet gyökeres megváltozását, végső soron a gazdálkodás strukturális átrendeződését eredményezte.

Az ugaros földművelési rendszer a megnövekedett igényeket egyre nehezebben tudta kielégíteni. Szükségessé vált egy intenzívebb földművelési rendszer bevezetése, ám ehhez a feltételek a taktaközi gazdaságokban csak nagyon differenciáltan és csekély mértékben teremtődtek meg. A tőkehiány, sok esetben a szakértelem alacsony szintje, valamint a régi termelési tradíciókhoz való, általánosan jellemző ragaszkodás, az új technikai eszközök és a modernebb mezőgazdasági technológia elterjedését is akadályozták, illetve késleltették. Mindezek ellenére a mezőgazdasági tevékenység jelleg egyre inkább a szántóföldi növénytermesztés és az istállózó állattenyésztés felé tolódott el, míg a Taktaközt évszázadokon át jellemző ártéri gazdálkodás lassan elsorvadt. Az ártéri gazdálkodás általános válságát, illetve megszűnését végső soron az okozta, hogy a szűk termőterület miatt csak igen kis mértékben alakulhatott ki a mezőgazdasági árutermelés, és alacsony volt a munkamegosztás foka is (RÉFI OSZKÓ M. 1985).

A környezet-átalakító munkálatok legközvetlenebb hatása a határhasználat gyökeres átalakulásában nyilvánult meg leginkább. A 19. század második feléből származó, a mezőgazdasági földalap művelésági megoszlását bemutató statisztikai adatok elemzése révén pontos képet alkothatunk ennek mértékéről, intenzitásáról[32]. Az elemzések szerint a taktaközi települések szántóinak területi arányai az 1850-es években még számottevően elmaradtak a korabeli országos átlagtól. A szabályozási- és belvíz-levezetési munkálatok csak a század utolsó harmadában tették lehetővé az ármentes területek szántóként történő hasznosítását. A szántó részarányának a növekedése az egyes településeken differenciáltan ment végbe. Ott növekedett legnagyobb mértékben, ahol korábban — a kedvezőtlen terepadottságok miatt — a legkisebb volt a területe, s ahol a vízügyi munkálatok megszüntették vagy csökkentették az árvizek, illetve a belvízi elöntések káros hatásait. A frissen művelés alá fogott szántóföldek kezdetben az egykori ármentes térszín peremeihez kapcsolódtak, később — az árvízi és a belvízi elöntés veszélyének a csökkenésével — az árterület szántóföldi növénytermesztésre alkalmasnak vélt részeit is feltörték[33]. A szántóterület növekedése

[32] Az 1865-ös és az 1895-ös statisztikai adatokat elemeztem. Sajnos az 1865-ös adatok nem tekinthetők minden szempontból megbízhatónak, viszont korábbról a vizsgált településekről nincsenek átfogó adatsorok.

[33] Árvizek a szabályozás után is pusztítottak a Taktaközben, pl. 1877, 1878, 1879, 1881, 1886 árvizes évek voltak.

Tiszaladány belsőségétől NY-ÉNY-ra volt a legnagyobb arányú, ahol korábban nagyrészt ingoványok borították a felszínt.
1865-ben a belső taktaközi települések határainak kevesebb, mint harmadát foglalták el a szántók (28%). (Szabolcs vármegyében akkor a szántóterület aránya 44,7%, Zemplén vármegyében 29%, Borsod vármegyében 33,3%, az országos átlag ≈37% volt.[34]) Taktakenézen volt a szántóterület részesedése a legalacsonyabb (19%), a legmagasabb pedig Prügy határában (40%). A peremi településeken még a fentiekhez képest is kedvezőtlenebb volt a szántóterület összes területhez viszonyított aránya (24,3%)[35].

2. táblázat. Földhasznosítási viszonyok a Taktaközben és a peremi településeken, 1865-ben (hektár)

	szántó	*szőlő*	*rét*	*legelő*	*erdő*	*nádas*	*fanet*	*összesen*
Csobaj	416	14,4	406	460	0	28,7	523,5	1848,6
Mezőzombor	1373,7	224,4	790,7	794,2	0	28,2	627,3	3838,5
Prügy	1258,6	0	867,8	362,2	0	126,9	481,6	3097,1
Szerencs*	11,5	0	110,5	474,8	0	4,6	171,5	772,9
Taktabáj	400	0	586,8	148,8	159,8	0	302,9	1598,3
Taktaharkány	1167,2	0	653	770,7	0	36,9	570,7	3198,5
Taktakenéz	457,4	0	0	162,1	0	159,8	1058,6	1837,9
Taktaszada	913,2	0	298,3	564,4	0	34,5	748,3	2558,7
Tarcal	913,9	518	1405,4	1430,1	188,2	0	870,2	5325,8
Tiszaladány	516,1	0	518,4	219,5	131	72,4	180,5	1637,9
Tiszalúc	630,2	509,3	54,6	288,9	1243,2	0	400,5	3126,7
Tiszatardos	231,6	0	256,9	148,3	11	0	151,1	798,9
Tokaj	28,8	554,2	877,6	713	0	16,1	546,1	2735,8

* Szerencs adatait a Magyar királyi Helytartótanács statisztikája alapján közlöm, sajnos egyéb információ hiján nehéz megítélni az adatok valószerűségét

Harminc év alatt, 1895-re, jelentős arányeltolódás következett be a települések határterületei művelési szerkezetében. Taktakenézen, Csobajon és Tiszaladányban több mint kétszeresére növekedett a szántóterület, Taktabájon, Tiszatardoson valamivel kisebb mértékű volt a változás. Az eleve nagyobb szántóterülettel rendelkező Prügyön csak másfélszeresére nőtt eme művelési ág kiterjedése. A hat település közel 12 000 hektárnyi határterületének 53,8%-át tette ki a szántó, ami a korabeli országos átlagtól csak minimális mértékben maradt el.
A peremi településeken is számottevően megnövekedett a szántóterület. Tiszalúcon több mint négyszeresére, Tarcalon valamivel több, mint háromszorosára, Mezőzomboron, Taktaharkányban és Taktaszadán ettől lényegesen kisebb mér-

[34] Az országos adat az 1865-ben a Magyar királyi Helytartótanács által kiadott hivatalos statisztika alapján számolt érték, s a Horvát-Szlavónország nélküli területre vonatkozik.
[35] Sajnos Szerencs adatai az 1865-ös statisztikában annyira valószerűtlenek, hogy azok figyelembevételétől eltekintettem.

tékben. Szerencs és Tokaj esetében is változás következett be, annak mértékéről azonban — az 1865-ös adatok bizonytalansága miatt — nehéz reális képet alkotni. Az viszont tény, hogy 1895-ben a peremi települések összes területéhez viszonyítva a szántó részaránya megközelítette az 53%-ot.

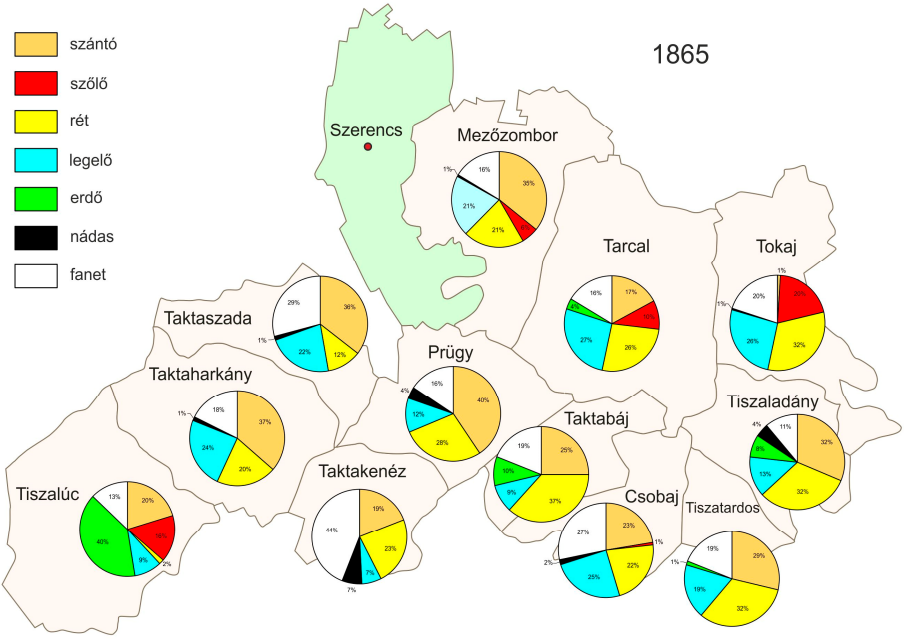

32. ábra. A vizsgált települések határterületeinek művelési szerkezete 1865-ben (a Magyar királyi Helytartótanács által kiadott hivatalos statisztika alapján. Szerencs adatait figyelmen kívül hagytam).

A rendelkezésre álló térképek segítségével rekonstruálni lehet a szántóterület térbeli változásait is. Például Tiszaladány határában a Szilas-hát, Nagyhomokos, Bika-rét irányába terjeszkedett legnagyobb mértékben. Tiszatardoson a Kolokános-mocsár, valamint a Karaholy és a Nagyrét arculata formálódott át leginkább. Csobaj határában szinte mindenütt történt kisebb-nagyobb mértékű változás, legszembetűnőbben a Túrós, a Híd Szeg és a Tektejnek nevezett területeken. Taktabájon a település belsőségétől keletre húzódó Mogyoróska szántóvá történő átalakítása említhető. Prügyön művelés alá fogták a Nagy Erdő, Pap-tó, Sámson-tó, Pap Tava-mocsár, Gyolcs-rét egykor vizenyős felszínét is. Végül Taktakenéz határát is érdemes tanulmányozni a korabeli térképek alapján, a változások ugyanis ennek a településnek a határát érintették leginkább. Elsősorban a belsőségtől nyugatra, illetve délre eső területeken volt markáns a földhasznosítási szerkezet megváltozása. Felszántották az Előfűz és a Korhamér környékének számottevő részét, az egykori települést (Ókenézt) délkeletről

övező területet, a Nagy Szigettel határos részt, a Palocsának nevezett, korábban vizenyős felszínt, a Csikor és Daruhát, valamint a Szeleb-lapos nagyobb részét is.

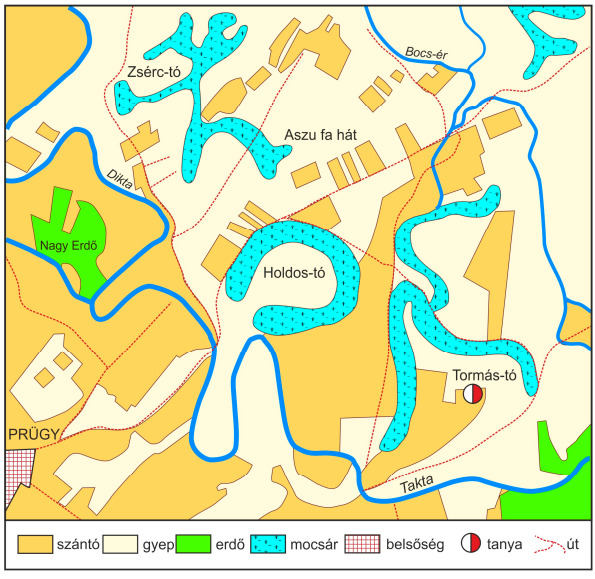

33. ábra. A Prügy környéki határban feltört gyepterületek még nem összefüggő szántóparcellái a 19. század második felében (katonai térkép alapján, egyszerűsítve).

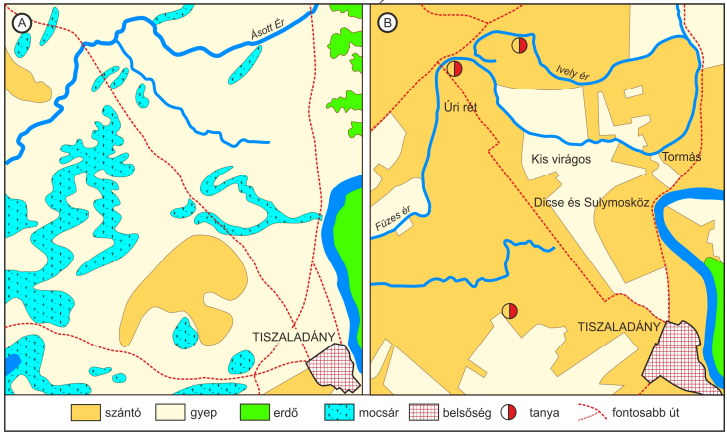

34. ábra. A Tiszaladánytól ÉNY-ra elterülő nagy kiterjedésű gyepterületek 1780 körül (A) és szántóként történő hasznosításuk 100 évvel később (B) (katonai térképek alapján).

A rét és legelő területének aránya 1865-ben még igen magas volt a hat taktaközi településen (43,2%), s lényegesen meghaladta a korabeli országos átlagot (≈ 28%). A rét kiterjedése Taktabájon az összes terület több mint 36%-át tette ki, de Tiszatardoson és Tiszaladányban is 30% fölötti volt a részesedése. A peremi településeken — az összterülethez viszonyítva — Tokajban volt a legkiterjedtebb rétség (32%), Tarcalon, Mezőzomboron és Taktaharkányban valamivel kisebb kaszálók voltak. Tiszalúc 2%-nyi rétsége meglepően kevésnek tűnik az 1860-as években. Összességében azonban mégis számottevő volt a szénatermő helyek aránya a Taktaközben (Szabolcs vármegyében 13,5%, Zemplénben 11,3%, Borsod vármegyében pedig 13,3% a rét átlagos részesedése1865-ben).

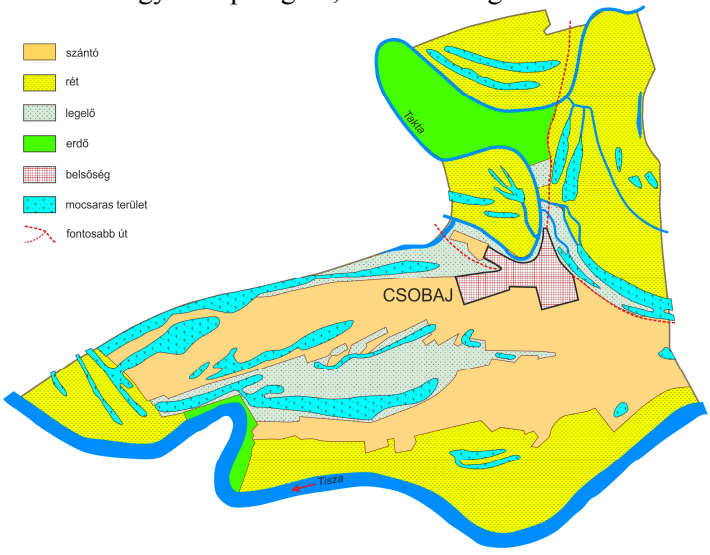

35. ábra. Csobaj földhasznosítási térképe a 19. század közepén (1855). A határ művelési szerkezetében bekövetkező változások csak a következő évtizedben indultak el. A térkép az ártéri gazdálkodás utolsó periódusának a dokumentációja, két évtized múltán már szinte teljesen átrendeződött a művelési szerkezet (kéziratos térkép alapján, módosítva).

A jó minőségű rét és legelő (=gyepterület) az ármentes térszíneket övezte. Kezdetben a gyepterület legjobb adottságú, víztől már kevésbé veszélyeztetett részeit törték fel szántónak. Ahol az időnkénti árvizek vagy belvizek tartósan elborították a mélyebb fekvésű gyepterületeket, ott a rét és a legelő minősége nagyon leromlott. Az alacsony színvonalú rétgazdálkodás, valamint a szántó térhódítása együttesen azt eredményezték a taktaközi településeken, hogy a rét kiterjedése erősen lecsökkent 1895-re (28,8%-ról 10,9%-ra), aránya azonban még így is magasabb maradt, mint az akkori országos átlag (8,6%). Tiszatardoson kiterjedése még elérte a 20%-ot, Taktakenézen viszont már 5% alá fogyatkozott területe. A rétként hasznosított határterületek elsősorban a Tisza jobb

parti, erdőfoltokkal tarkított mélyedéseit, valamint a Taktát övezték (ezt az 1980-as évekbeli helyszínrajzi térképek is alátámasztják), ugyanakkor a belső területeken, ahol a szántó térhódítása a legnagyobb mértékű volt, már csak kisebb, elszigetelt foltokat alkotott.

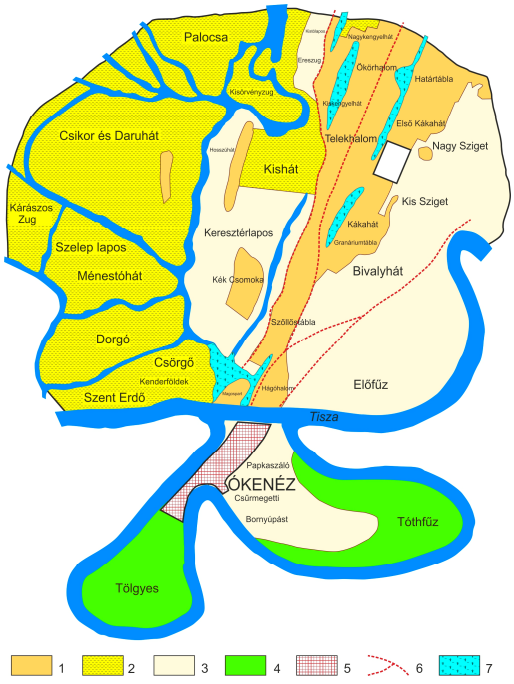

36. ábra. Ókenéz település utolsó éveinek térképi dokumentációja (1855). A határterület átalakulása mellett a település is új helyre költözött, a Nagy Sziget és a Kis Sziget közötti ármentes térszínre (kéziratos térkép alapján, egyszerűsítve).

A legelő összterületében csökkenés nem mutatható ki, sőt, az 1865-ös 14%-ról aránya 21% növekedett a hat belső településen. A változás okát nem könnyű feltárni. Elképzelhető, hogy a vízrendezési munkálatok következtében felszabadult, de szántóként nem hasznosított földterületeket legelőként vették nyilvántartásba. A másik lehetséges magyarázat szerint a 60-as években még rétként nyilvántartott területeket a nem megfelelő (vagy teljesen mellőzött) rétművelésből fakadó állagromlás miatt legelőnek minősítették át. 1865-ben pl Prügyön. a legelő az összterületnek csak 11,8%-át borította, míg 1895-ben már 20%-át. Még nagyobb mérvű növekedés figyelhető meg Taktabáj határában, ahol 9%-ról 26%-ra változott az aránya ugyanezen időszak alatt. (Taktakenézen ugyanezek az adatok: 7% és 25%).

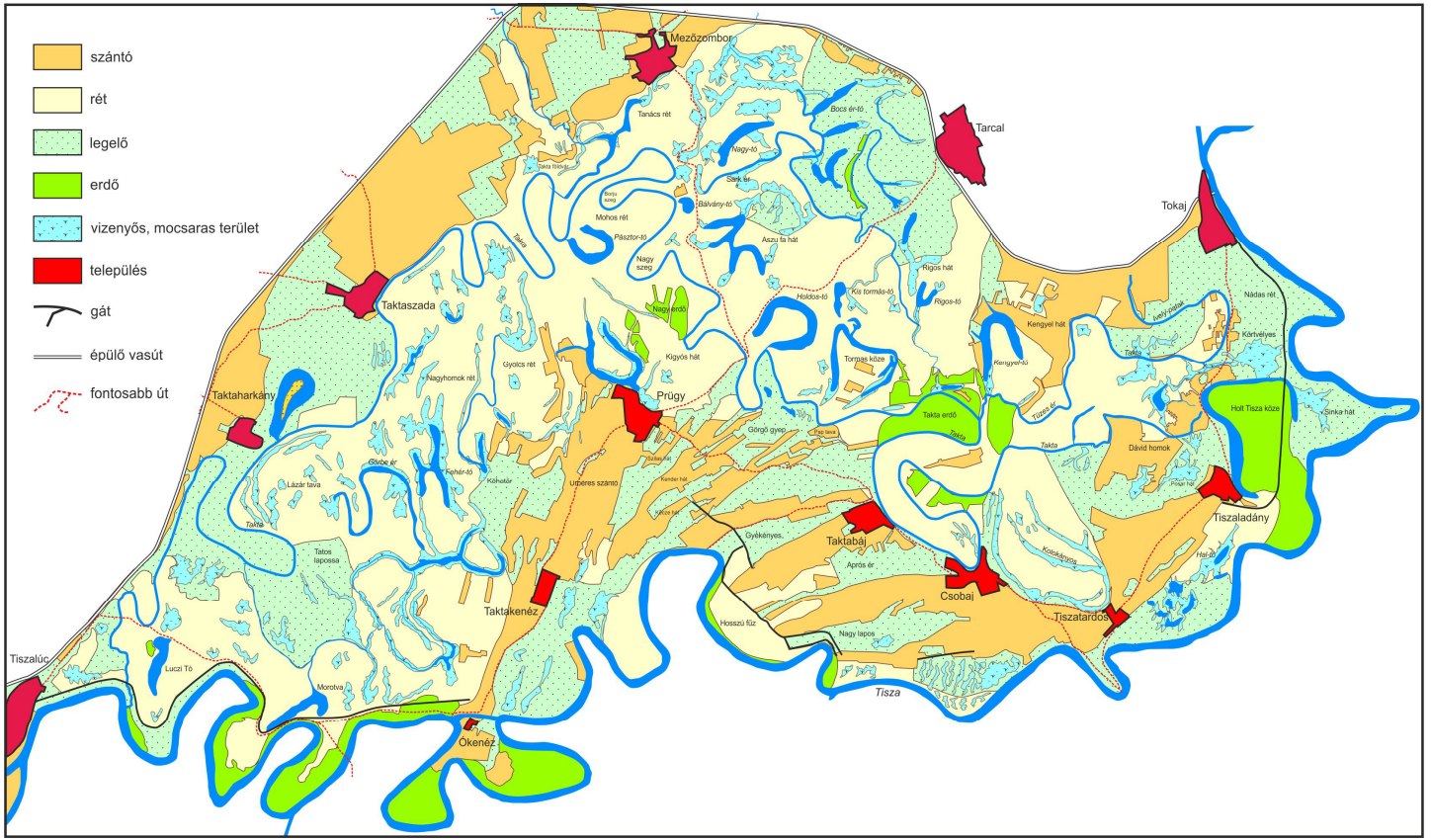

37. ábra. A Taktaköz földhasznosítási viszonyai az 1850-es években (a II. katonai felmérés alapján, módosítva).

A 19. század végén készült térképekről megállapítható, hogy a legelők egy része azokat a mélyebb fekvésű térszíneket foglalták el, ahol a 18. században még nagyobb kiterjedésű mocsarak borították a felszínt (Nagy Lapos, Úrbéri legelő, Alsó legelő stb.).

3. táblázat. A határterület művelésági megoszlása 1895-ben (hektár)

	szántó	*kert, gyümölcsös*	*szőlő*	*rét*	*legelő*	*erdő*	*nádas*	*fanet*	*összesen*
Csobaj	1040,5	1,15	10,3	181,2	427,7	103,6	0,06	198,5	1963,01
Mezőzombor	1852	68	91,5	911	648,6	15,5	5,7	322,3	3914,6
Prügy	1895,7	48,3	3,4	347,1	653,2	0	88,1	177,2	3213
Szerencs	1355,9	28,8	0	208,9	324,6	27,6	0	143,3	2089,1
Taktabáj	711,3	2,8	1,1	195	416	149,6	0	125,4	1601,2
Taktaharkány	2057,9	19,5	0	185,8	1221,2	1,72	0	364,9	3851,02
Taktakenéz	1104,4	6,3	0	79,4	610,6	258,9	17,2	387,8	2464,6
Taktaszada	1542,3	25,9	0	393,6	416,6	9,2	14,4	192,2	2594,2
Tarcal	3013,3	54,7	430,5	390,2	694,1	145,6	0	665,3	5393,7
Tiszaladány	1228,7	0	0	185,3	271,6	0,5	8,6	141,5	1836,2
Tiszalúc	2731,9	46	0	1054,9	124,3	82,3	70,2	405,1	4514,7
Tiszatardos	432,8	4	0	168	152,5	0	0	70,8	828,1
Tokaj	613	78	466	375	803	23	8	371	2737
	19579,7	383,45	1002,8	4675,4	6764	817,52	212,26	3565,3	37000,43

A peremi települések határában a legelő (Szerencs adata nélkül) 25,8%-ot foglalt el 1865-ben. Három évtized alatt valamivel csökkent ez az arány (Szerencs adatát is figyelembe véve a legelő a teljes felszínnek 21%-át borította). Tarcal, Mezőzombor, Taktaszada és Tiszalúc esetében következett be eltérő mértékű fogyás. Taktaharkányban viszont ellentétes tendencia figyelhető meg, ott 24%-ról 32%-ra növekedett legelő aránya. Ahol csökkent a legelő, azokon a településeken elsősorban szántóként hasznosították a feltört gyepterületeket.

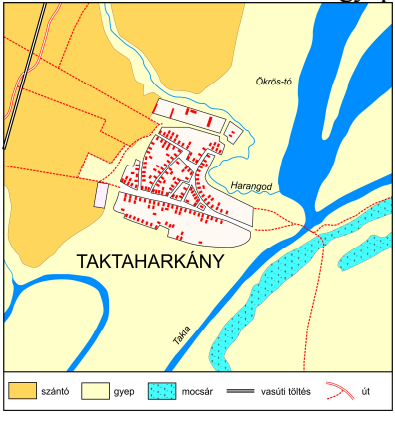

38. ábra. Taktaharkány nagy kiterjedésű gyepterületei az 1870-es években (katonai térkép alapján, egyszerűsítve).

A Taktaközben a szőlő- és gyümölcstermesztés nem volt számottevő. Az 1865-ös adatok között egyedül Csobaj nevénél találunk utalást arra, hogy a település határában 14,4 hektáron szőlőt termesztettek (az összterület 0,8%-án). A homokos hátakat, amelyek esetleg alkalmasak lettek volna szőlő termesztésére, szántóként művelték. A kedvezőtlen természeti feltételek, az egyoldalú termelési struktúra, valamint a hegyalja szőlők közelsége egyenként is elegendő okként említhető a szőlő hiányára. A taktaközi gazdák többsége egyébként járatos volt a szőlőművelésben, hiszen a hegyaljai szőlőtulajdonosok napszámosaiként a szükséges szakismereteket módjukban állt megszerezni.

4. táblázat. Az egyes települések gyümölcsfaállománya 1895-ben

	alma	körte	cseresznye	meggy	őszibarack	kajszibarack	szilva	dió	eperfa	egyéb	összesen
Csobaj	154	19	5	46	30	11	244	19	139	0	667
Mezőzombor	292	132	15	261	26	53	845	59	248	27	1958
Prügy	235	72	18	621	79	10	506	20	337	4	1902
Szerencs	1307	438	306	159	300	207	1127	148	487	39	4518
Taktabáj	193	364	23	287	33	58	924	152	235	114	2383
Taktaharkány	341	80	14	420	27	16	811	24	371	2	2106
Taktakenéz	161	74	27	274	32	12	376	43	212	6	1217
Taktaszada	638	273	41	164	40	60	443	93	257	26	2035
Tarcal	3024	1972	1003	1284	5398	1337	6174	928	1410	886	23416
Tiszaladány	211	34	15	192	45	27	343	22	305	0	1194
Tiszalúc	433	119	59	559	23	49	1118	60	609	5	3034
Tiszatardos	297	60	26	113	30	23	534	38	125	5	1251
Tokaj	2205	1571	524	1032	1966	1296	5313	1505	403	385	16200
	9491	5208	2076	5412	8029	3159	18758	3111	5138	1499	61881

Az 1895-ös statisztika pontosabb adatai arra engednek következtetni, hogy a gyümölcs, valamint a szőlő a belső taktaközi települések határában is gyökeret eresztett, de még mindig jelentéktelen mértékben foglalkoztak termesztésükkel. Elsősorban Prügy, Csobaj és Taktabáj földhasznosításában jelentek meg új elemként. Összességét tekintve azonban sem a gyümölcsös (0,5%), sem pedig a szőlő (0,1%) részaránya nem érte el az országos átlagot.
A házak kertjeiben összesen 8614 darab gyümölcsfát írtak össze, ennek 34%-a volt szilvafa, 17,8%-a meggyfa, 15,7% eperfa, 14,5%-a almafa 18% pedig egyéb gyümölcsfa. A vizsgált 13 településen összesen 61 881 gyümölcsfa volt a házak kertjeiben és az elkerített gyümölcsösökben. A hat belső település gyümölcsfa állománya ennek mindössze 13,9%-át tette ki.

Tarcal és Tokaj kertjeiben kiemelkedően magas volt gyümölcsfák száma (39 616 db), különösen a szilva, az őszibarack, az alma, a meggy és a dió állomány említhető. Tokaj 1505 darab diófája együttvéve nagyon nagy értéket képviselt.

A peremi települések szőlősgazdáit rendkívül kedvezőtlenül érintette a filoxéra pusztítása. Ennek mértékére a statisztikai adatok alapján is következtethetünk. Míg pl. 1865-ben Mezőzomboron a szőlő az összterület 5,8%-át, Tarcalon 9,7%-át, Tiszalúcon 16,3%-át (?), Tokajban 20,2%-át foglalta el, addig 1895-ben a szőlő aránya Mezőzomboron már csak 2,3%, Tarcalon 8%, Tiszalúcon 0%, Tokajban 17%. Szerencsen, Taktaszadán és Taktaharkányban egyik statisztika sem jelzett szőlőt. Szerencs esetében ez nehezen magyarázható, különösen az 1865-ös adat hiánya. Végül is a peremi településeken 1895-ben a szőlő az összes terület 3,9%-át foglalta el (1865-ben ez az arány még 7,4% volt ám ezt az értéket — Tiszalúc szőlőre vonatkozó valószerűtlen adata miatt — fenntartással kell kezelnünk). A 3,9%-os arány azért így is meghaladta az akkori országos átlagot.

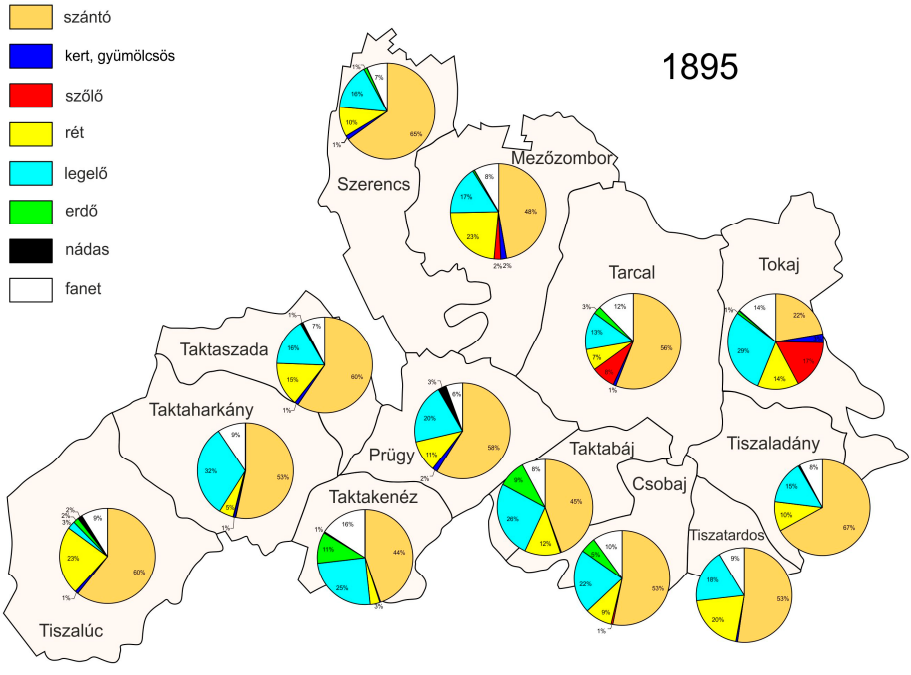

39. ábra. A taktaközi települések határterületeinek művelési szerkezete a 19. század végére jelentősen átalakult, s ebben nagy szerepet játszott a folyók szabályozása, az ármentesítés, a külvizek távoltartásának a megoldása, a mocsarak lecsapolása és a belvízrendezési munkálatok megindítása.

A szabályozási munkálatok során jelentős határrészekről (főleg a Tiszát övező ártérről) kiirtották az erdőket. Ezt részben az új mederszakaszok kialakítása tette szükségessé, de a szabályozási munkálatok egyéb fázisai is számottevő faanyagot igényeltek. 1865-ben Taktabáj határában 160, Tiszaladányéban 131, Tiszatardoson mindössze 11 hektár erdőt jelzett a statisztika. Nem lehet tudni, hogy a többi belső településen miért nem tüntetettek fel erdőt. A 19. század közepén készített térképeken ugyanis még minden település határában előfordult kisebb-nagyobb erdőfolt. Ugyanakkor Tiszalúcon irreálisan magasnak tűnő erdőterületet közöl a statisztika.
A 19. század utolsó harmadában megindult az erdőtelepítés, ennek köszönhetően a települések többségében több-kevesebb erdő már biztosan volt. Prügy és Tiszatardos, valamit Tiszaladány esetében volt e tekintetben elmaradás. A Tiszához közelebbi településeken 4,3%, a peremieken 1,2% volt az erdő aránya, mindkét adat messze elmaradt az országos átlagtól (12,9%).
Az erdők faállományáról, fajösszetételéről keveset vagy semmit sem tudunk. Minőségét tekintve a taktabáji uradalmi erdő említhető, a többi vegyes faji összetételű (részben ártéri) erdő lehetett.

Az egykori alacsony ártér nádas-gyékényes vegetációja, amely évszázadokon át fontos funkciót töltött be a lakosság gazdálkodásában, később sem veszítette el jelentőségét, mert alapvető építőanyagként szolgált. Területe azonban fokozatosan csökkent. 1865-ben még az országos átlag kétszerese volt az aránya (2,7%). Prügyön közel 130 hektárt foglalt el a nádas, Taktakenézen még ettől is nagyobb felszínt. Taktabájon és Tiszatardoson ugyanakkor egyáltalán nem tüntet fel nádast a korabeli statisztika, pedig akkor még mindkét település határában voltak mocsaras térszínek. A peremi települések közül hasonló volt a helyzet Tiszalúc és Tarcal esetében is, a többieknél több-kevesebb nádast biztosan hasznosíthattak a helybéliek. 1895-re azonban alaposan megfogyatkoztak az időszakosan vagy állandóan vízzel elöntött térszínek, így a nádvegetáció már csak kicsiny sávokat alkotott az itt-ott megmaradt tavak, vizenyős tocsogók peremein. Nagyobb tömegben csak Prügy határában fordult elő, ahol az egykori mocsarak legmélyebb részeit elfoglaló vizek szegélyét tarkította sással és gyékénnyel együtt, mintegy 80 hektár kiterjedésben. 1895-ben a belső települések összterületének már csak 0,9%-át foglalta el nádas, a peremi településekén pedig 0,4%-át.

1865-ben a belső települések határrészeinek 68,6%-át foglalták el mezőgazdaságilag hasznosított területek, a peremieknek pedig 73,2%-át. 1895-re ez az arány mindkét településcsoport esetében növekedett (a mezőgazdasági terület aránya a belső településeken átlag 85,9%, a peremieken 89% lett). Ezzel párhuzamosan a nem művelt terület aránya számottevően csökkent, pl. a belső településcsoport 1865-ös 23%-ról kevesebb, mint 10%-ra. Ez a csökkenés elsősorban az integrált környezet-átalakító munkálatoknak köszönhető. Ennek ellenére a

nem művelt terület összes területből való részesedése még így is meghaladta az 1895-ös országos átlagot.

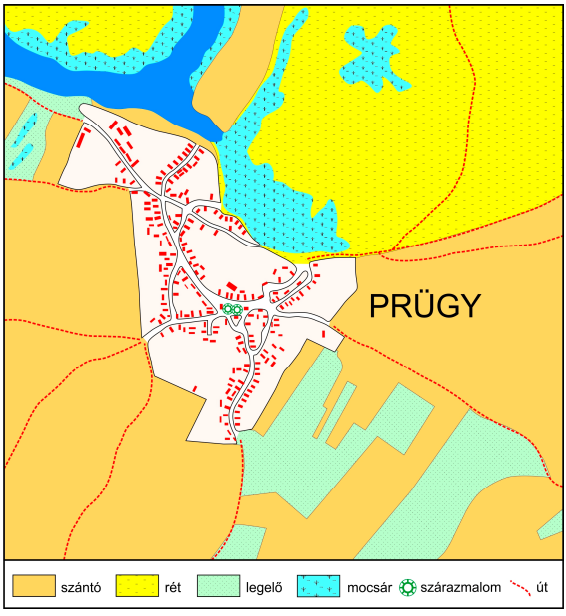

40. ábra. A 19. század második felében Prügy határában még jelentős volt a nádvegetáció kiterjedése. Az ábrán a település belsőségétől északra elhelyezkedő mocsaras térszín nádasait láthatjuk (katonai térkép alapján, módosítva).

A Taktaközben a 19. század utolsó évtizedeiben visszafordíthatatlanul megváltoztak a mezőgazdasági termelés ökológiai alapjai és ökonómiai feltételei. A tájpotenciál átalakulása a tájhasználat és a művelési szerkezet jelentős módosulását eredményezte. Mindezt a közben bekövetkező társadalmi változások csak megerősítették. A kodifikált tájhasználati szabályok eltűnőben voltak, a mezőgazdasági technika és technológia bizonyos elemei pedig megváltoztak vagy új tényezőként megjelentek a taktaközi gazdaságokban is. A vetésforgó pl. ilyen új elem volt a mezőgazdálkodás gyakorlatában. Ha nem is sok helyen, de a nagyobb gazdaságokban már alkalmazták a 19. század végén is (pl. Patay József birtokán). A vetésforgó az előző, nyomásos rendszerhez viszonyítva lényeges fejlődést jelentett a talajhasználat és a talajtermelékenység fenntartása szempontjából.

A modernebb mezőgazdasági technika alkalmazása (fejlettebb talajművelő eszközök, gőzeke, cséplőgép, vetőgép stb.) lehetővé tette a tökéletesebb földhasználatot. A Taktaköz kötöttebb talaja például megkívánta a mélyebb talajművelést, ehhez azonban megfelelő teljesítményű talajművelő eszközökre

volt szükség. Jelentős előrelépés volt a tagosítás is, annak révén ugyanis a korábban szétszórt, egymástól sokszor nagyobb távolágra lévő, de ugyanazon gazdasághoz tartozó birtokrészeket egy tagba vonták össze. Ez a tanyák megjelenését, illetve elterjedését is lehetővé tette.

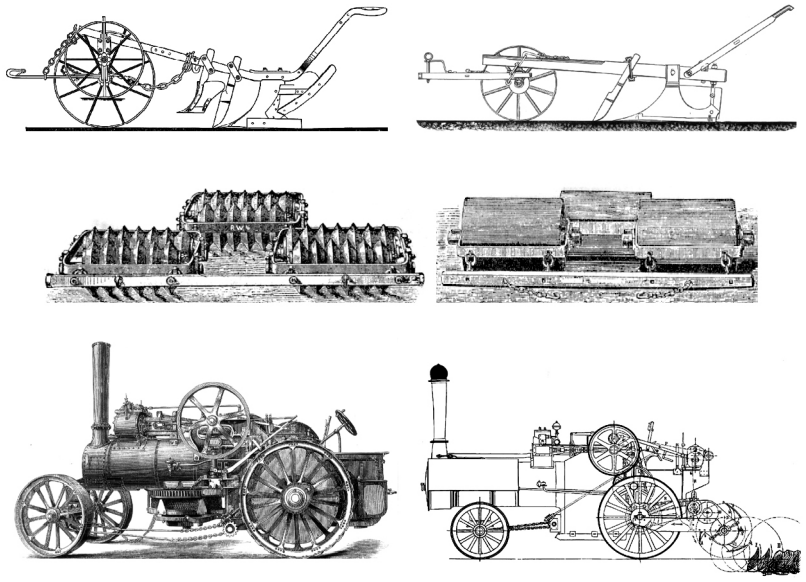

41. ábra. A legtőkeerősebb gazdaságokban lassan megjelentek a korábbiakhoz képest sokkal modernebb termelőeszközök is, mint pl. a teljesen fémből készült ekék, tárcsák, hengerek és gőzgépek. Ez utóbbiakat többféle célra is lehetett hasznosítani (a képek csak illusztrációk, nincs kapcsolatuk az egykori taktaközi gazdaságokkal).

A modernebb, hatékonyabb termelőeszközök beszerzése azonban jelentős tőkét igényelt, amit viszont a taktaközi gazdaságok nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben tudtak előteremteni. A gyenge termőképességű földek tiszta jövedelme, az elavult termelési módszerek, az alkalmazott technikai eszközök színvonala, száma, a gazdák maradi szemlélete stb. legfeljebb az önellátás kereteit tudták biztosítani. Ez alól csak néhány nagyobb gazdaság volt a kivétel. 1865-ben pl. a 13 vizsgált településen összesen 3448 kisbirtok és mindössze 39 nagyobb birtok volt. Ezekből a belső hat településre csak 9 nagybirtok és 360 kisbirtok jutott. Tiszalúcon a 7 nagybirtok mellett 811 kisbirtokos próbált boldogulni, s hasonló volt a helyzet Tarcalon, Tokajban és Mezőzomboron is. Az 1895-ös mezőgazdasági összeírás vonatkozó adatai szemléletesen illusztrálják, mennyire nehéz körülmények között dolgoztak a zömmel kisméretű birtokok tulajdonosai. A ló-, ökör- és tehénfogatok száma pl. az akkori 3566 gazdaságban 1709 darab volt, ami azt jelenti, hogy a gazdaságoknak csak 48%-a rendelkezett

fogattal! Ez az adat egyébként nem is jelzi objektíven a valós helyzetet, mert a nagybirtokokon sokkal több fogat volt, tehát valójában még rosszabb a helyzet, mint amit a fenti adat sugall.

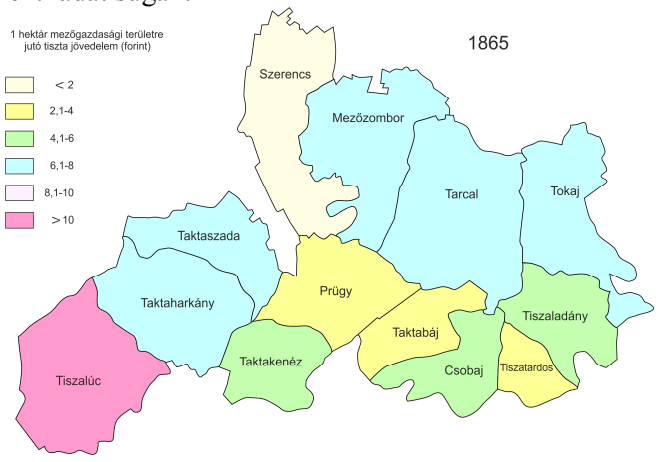

42. ábra. Egy hektár mezőgazdasági területre jutó tiszta jövedelem (pengő pénzben) 1865-ben, a vizsgált településeken. Ebben a tekintetben is szembetűnő a belső taktaközi települések mostoha helyzete.

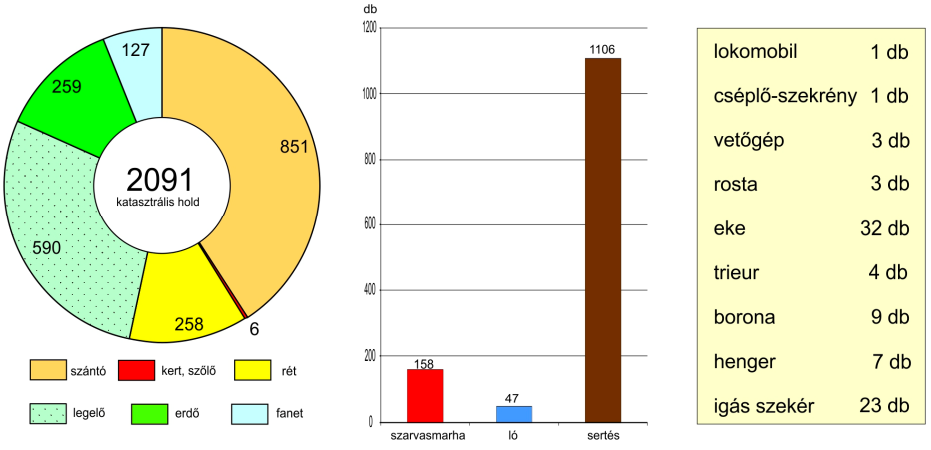

43. ábra. Az egyik legnagyobb gazdaság (Patay József taktabáji birtoka) földterületének művelési szerkezete, állatállománya és gépfelszerelése 1895-ben. A belső településeken ettől csak gyengébben felszerelt gazdaságok voltak, némelyik eszközállományát több településen is használták, mivel a birtokhoz tartozó földterületek több településen, szétszórtan feküdtek (1895-ös adatok alapján).

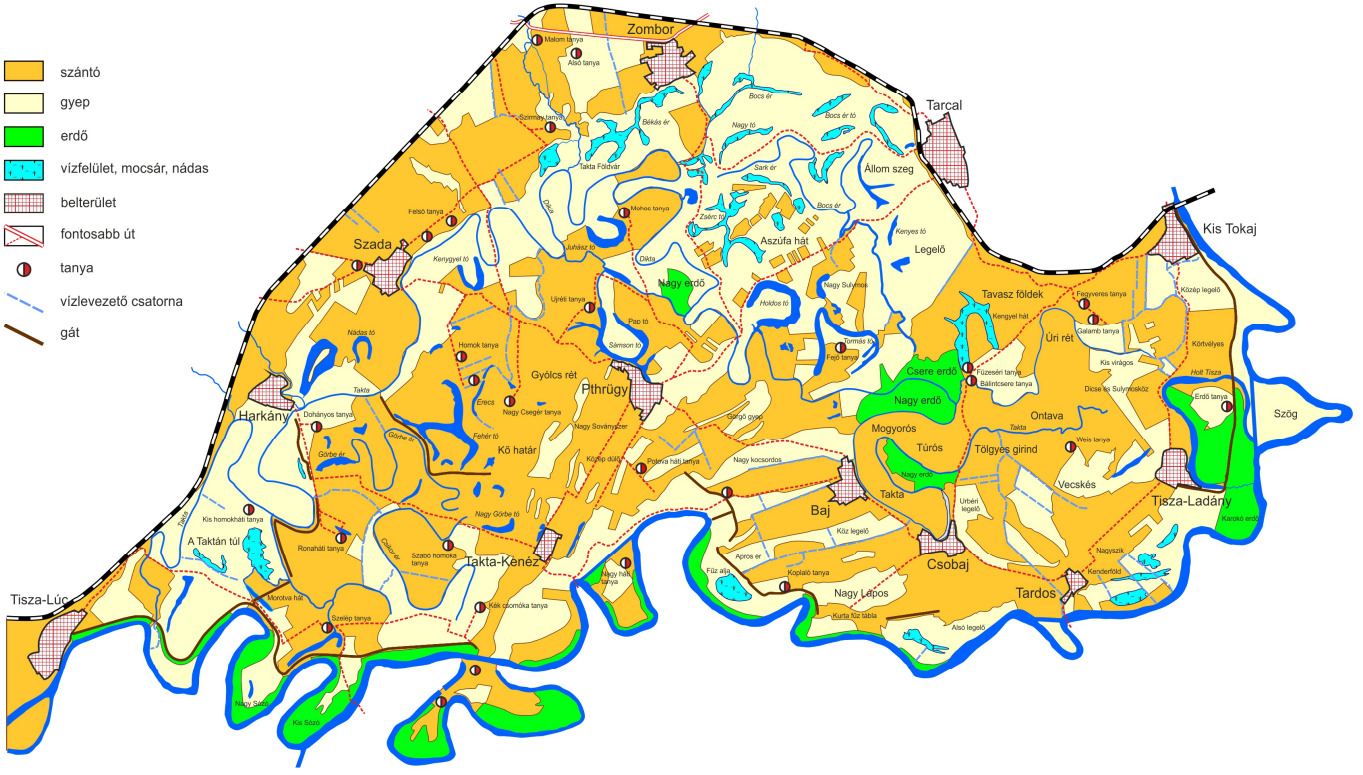

44. ábra. A Taktaköz földhasznosítási viszonyai a 19. század utolsó harmadában. A korábbi állapotokhoz képest szembetűnő a szántó területének a növekedése, a gyepterületek rovására (a III. katonai felmérés alapján, egyszerűsítve).

A gyepterületek szántóként történő hasznosítása az állattenyésztés jellegét is megváltoztatta. A korábbi, rideg állattartás élettere számottevően beszűkült a 19. század végére. A vizenyős területek eltűnése, illetve megfogyatkozása, a gyepterületek csökkenése, a kodifikált tájhasználati szabályok átalakulása a gazdálkodókat egyre inkább az istállózó állattartás elfogadására, az állatállomány minőségi átalakítására kényszerítette. E komoly anyagi ráfordítást igénylő szerkezet-, illetve fajtaváltást azonban a legtöbb taktaközi gazdaságban nem vagy csak nagyon lassan tudták megvalósítani a gazdák. Kivételnek számított néhány tőkeerősebb gazdaság, mint amilyen a Patay Józsefé volt Taktabájon. A Borovszky Samu által szerkesztett *Magyarország vármegyéi és városai* című sorozat Szabolcs vármegyéről szóló kötetében olvashatjuk az alábbiakat: „ *Patay József birtoka: összterület 3000 magyar hold. Ebből szántó 1600, erdő és szőlő 322, és a többi kaszáló és legelő. A gazdaság és üzemszervezés váltó. Magtermelés 25 holdon luczerna, 40 k. holdon dohány. Lótenyésztés angol telivér és félvér, állomány 60 db. Marhatenyésztés magyar faj, állomány 170 db. Sertéstenyésztés 120 koca és szaporulat. Méhészet 60 kaptár. Erdészeti üzem: 60 éves forda. Eladási piacz: Tokaj és Szerencs. (átlagos földhaszonbér m. holdanként 14 korona.)"* A fenti ismertetésből annyi mindenképpen kiderül, hogy a lótenyésztés területén már megtörtént a fajtaváltás, az állomány kiteleltetéséhez jelentős kiterjedésű rét és legelőterületet használtak (rajtuk minden bizonnyal okszerű rét- és legelőgazdálkodást folytattak), a takarmánytermesztés része volt a gazdálkodásnak stb. A taktaközi gazdaságok túlnyomó többségét azonban nem ez a tendencia jellemezte.

1895-ben a hat belső településen összesen 3213 db szarvasmarha, 951 ló, 6874 juh, 8899 sertés, 306 méhcsalád és 14 669 baromfiféle volt, a korabeli statisztika szerint. Ha a peremi települések állatállományát is figyelembe vesszük, akkor a szarvasmarhák 29,2%-a, a lovak 34,9%-a, a juhok 55,1%-a, a sertések 39,9%-a, a méhcsaládok 24,1%-a, a baromfifélék 30,5%-a tartozott a belső falvak állományához. A 100 hektár szántóra jutó számosállat a 13 településen átlagosan 73,5, a belső településeken 78,4 (Tokajban 181,5!). A szarvasmarha és a lóállomány általában stabil volt, mert a gazdaságoknak mindig szüksége volt igavonó állatokra, illetve a családok tejszükségletének kielégítésére. A juh- és sertésállomány száma már nagyobb mértékű ingadozást mutatott, ezt a későbbi statisztikák is alátámasztják. Különösen a juhok száma változott, viszonylag rövid időintervallumokban. A családok friss hússal történő ellátását elsősorban baromfikkal biztosították, télen hagyományosan a sertéshús került a családok asztalára. Nagyobb volumenű méhtartás Taktaharkányban, Tiszalúcon, Taktaszadán és Mezőzomboron említhető1895-ben.

Ha azt feltételezzük, hogy minden családnak volt pl. szarvasmarhája, akkor is csak legfeljebb 4-6 db jutott egy családra. A valóságban nem volt ennyire optimális a helyzet, sok család esetében ennél kedvezőtlenebb állapotok jellemzőek. Legfeljebb a baromfi- és a sertésállomány esetében kiegyenlítettebb az

állomány. Mindebből arra következtethetünk, hogy az állattenyésztés összességében nem volt számottevő a Taktaközben, sem a 19. század végén, sem a 20. század első felében. Állattenyésztés ténylegesen mindössze néhány nagygazdaságokban folyt, de azokban is csak egy-egy fajta tenyésztésére nyílott lehetőség, rövidebb-hosszabb ideig.

5. táblázat. Az állatállomány alakulása a jelzett időpontokban (db)

	1895					1911			
	szarvasmarha	*ló*	*juh*	*sertés*	*méhcsalád*	*szarvasmarha*	*ló*	*juh*	*sertés*
Csobaj	641	136	1886	1180	21	638	139	725	658
Mezőzombor	1145	167	415	1153	135	870	232	1150	1470
Prügy	841	224	1843	2833	93	959	273	554	2986
Szerencs	904	221	1	1362	94	876	283	0	1967
Taktabáj	343	138	0	1562	70	465	161	70	1479
Taktaharkány	1081	305	540	2824	287	1812	281	1551	1825
Taktakenéz	603	175	1829	1436	28	544	176	870	1538
Taktaszada	636	158	719	1005	139	855	232	100	1152
Tarcal	1482	372	696	2786	99	1295	382	794	1376
Tiszaladány	484	193	1316	1065	57	524	171	762	1004
Tiszalúc	1506	310	3220	3358	148	1795	361	1311	2031
Tiszatardos	301	85	0	823	37	361	57	0	939
Tokaj	1020	240	3	917	59	787	295	0	298
	10987	2724	12468	22304	1267	11781	3043	7887	18723

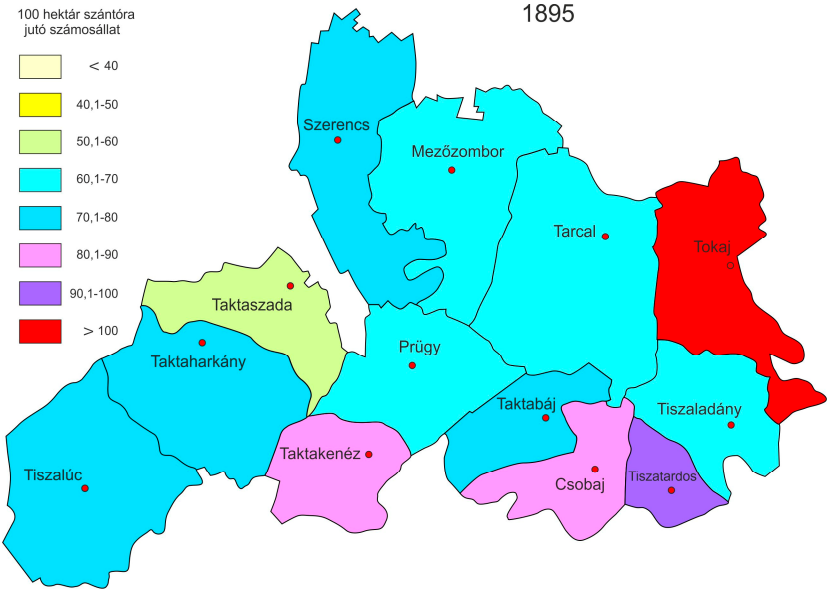

45. ábra. 100 hektár szántóra jutó számosállat 1895-ben.

A taktaközi gazdaságok többségében — elsősorban a tőke hiánya miatt — a mezőgazdasági szerkezetváltás csak nagyon lassan és differenciáltan ment végbe. Mindezek ellenére a 19. század végére a gazdasági élet olyan mértékű változáson ment keresztül, melynek következtében képes volt a megnövekedett népesség alapvető igényeit kielégíteni, s egyben megteremteni a további, szerény mértékű növekedés feltételeit is.

6. A gazdasági élet néhány sajátossága a századforduló után

A mezőgazdaság extenzív irányú terjeszkedésének határai az 1920-as évek elején lezárultak. A belvíz-levezetési munkálatok, melyek újabb művelhető területekkel gyarapították a taktaközi gazdaságokat, nagyrészt befejeződtek. További, szántóföldi növénytermesztésre alkalmas földterületeket művelés alá fogni már nem volt ésszerű, ugyanis a mostoha talajadottságok miatt csak a szikes vagy a gyakran elvizesedő térszíneket lehetett volna feltörni. A későbbiekben, művelési ágak közötti változások már csak művelés alatt álló földterületek (szántó, rét, legelő, erdő) átalakítása révén valósultak meg.

A gazdasági élet szervezésére rányomta bélyegét a tulajdonviszonyok kedvezőtlen volta is. A termelés modernizációjához szükséges tőke előteremtése ugyanis csak keveseknek adatott meg. Az 1930-as években, a belső hat településen, mindössze néhány olyan gazdaság akadt, melyek — feltételezésem szerint — tőkeerősnek számítottak. Ezek mindegyike 1000 kataszrális holdnál (=575 hektár) nagyobb földbirtokkal rendelkezett. A nagygazdaságok a települések földterületének 40%-át tartották művelés alatt, ugyanakkor az összes gazdaságnak csak alig több mint egy százalékát alkották. Az 1-50 kataszrális holdon (=0,5-30 hektár) gazdálkodóknak a földterület kb. 35%-a jutott, viszont ide tartozott a gazdaságoknak több mint 75%-a. A parasztok 23%-a vagy nem rendelkezett földtulajdonnal, vagy 1 kataszrális holdnál (=0,5 hektár) kisebb földterületen tengődhetett, az összes földterület mindössze 0,7%-án. A peremi településeken még differenciáltabban oszlott meg a gazdaságok nagysága, illetve az általuk művelt földterület aránya. Az 1 kataszrális holdnál kisebb, szántóföld nélküli gazdaságok pl. Szerencsen az összes gazdaság 49,3%-át, Tokajban 41,3%-át, Tarcalon 16,6%-át alkották, az összes használt földterületnek viszont csak 1,9%-a, 2,3%-a, illetve 0,4%-a tartozott e gazdaságokhoz. Mezőzomboron az 1 kataszrális holdnál kisebb, szántóföldes gazdaságok aránya volt magas (40,9%). Az említett településeken valószínűleg sok lakos tulajdonában volt kisebb-nagyobb szőlőterület, ez okozhatta ezeket a kiugróan magas, illetve alacsony arányokat. A Harangod peremén fekvő településeken viszont az 1-5 kataszteri holdas gazdaságok száma volt szembetűnő. Taktaszadán az összes gazdaság 51,9%-a, Taktaharkányban 47%-a, Tiszalúcon 45,2%-a tartozott ebbe a kategóriába, s ezek az összes művelt terület 9-13%-át használhatták. Ugyane-

zeken falvakban a településenkénti 1-2, 500 holdnál nagyobb birtok az összes földterület 23-63%-át művelte.

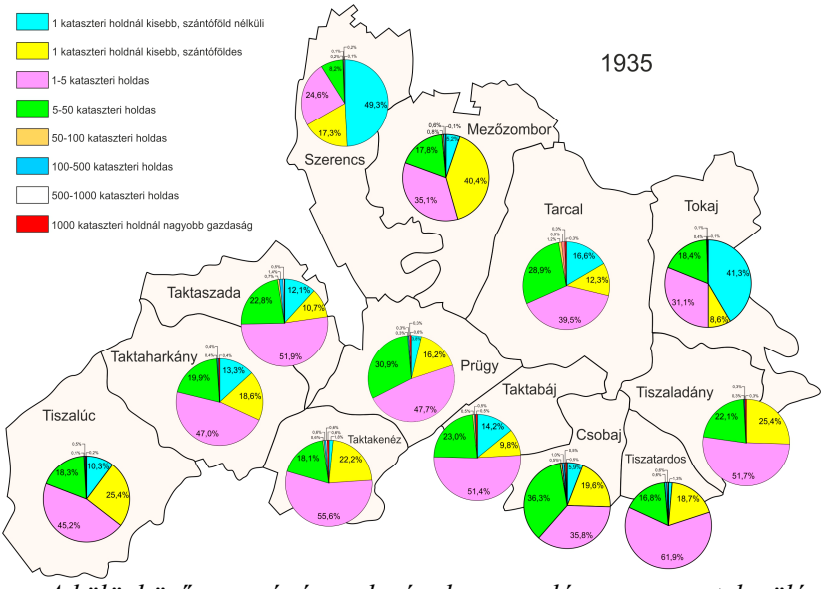

46. ábra. A különböző nagyságú gazdaságok megoszlása az egyes településeken, 1935-ben.

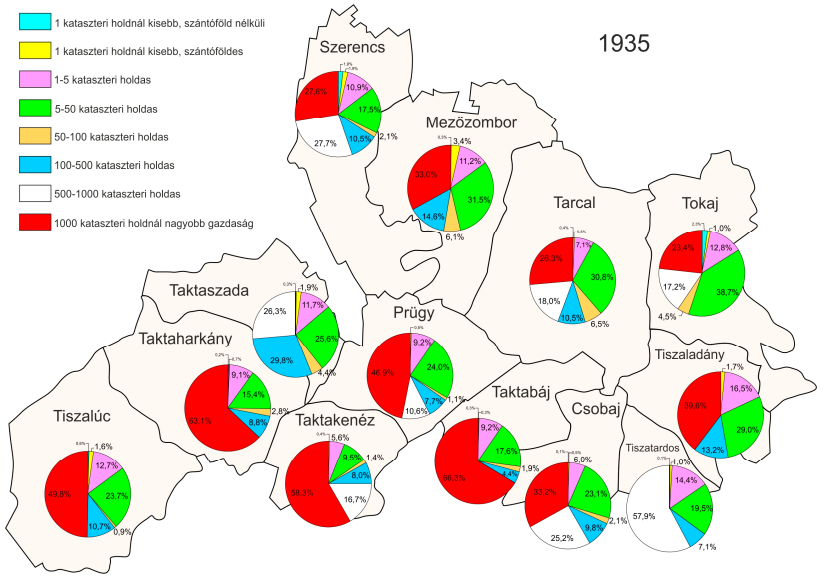

47. ábra. A különböző nagyságú gazdaságok által használt földterületek aránya, 1935-ben.

Az 1930-as években a 13 településen összesen 6670 gazdaság volt, ennek 38,8%-a 1 katasztrális holdnál kisebb földterületet használhatott, 40,1%-a pedig 1-5 katasztrális holdat. Az 5-100 katasztrális holdon gazdálkodók aránya 20,1%, a 100 katasztrális holdnál nagyobb gazdaságoké pedig 0,9% volt. Megállapítható tehát, hogy a Taktaközben a törpebirtokok (az 5 katasztrális holdnál kisebb földterülettel rendelkező gazdaságok) aránya megközelítette a 80%-ot, míg a mezőgazdasági termelésben oly fontos szerepet betöltő, nem paraszti közép- és nagybirtokoké viszont még az 1%-ot sem érte el. Mindez alapvetően befolyásolta a gazdasági élet szinte minden szegmensét, leginkább az agrárgazdálkodás színvonalát. A nagyobb tőkét felhalmozó nagygazdaságok gyorsabban és rugalmasabban tudtak alkalmazkodni a változó piaci viszonyokhoz, mint a jórészt még hagyományos módon és alacsony színvonalon gazdálkodó törpe- és kisgazdaságok. A tőkeszegény paraszti gazdaságok (a 100 katasztrális holdnál kisebb területen gazdálkodók) kiemelkedően magas aránya miatt azonban a nagybirtokok nem tudtak számottevő hatást gyakorolni a gazdálkodás színvonalára, illetve nem tudtak elindítani egy kedvező fejlődési tendenciát, ami összességében már érezhető javulást eredményezett volna a taktaközi emberek életminőségben. A taktaközi falvak népessége továbbra is csak lassan tudta követni az gazdasági életben bekövetkező változásokat, ráadásul bizonyos gazdálkodási formákat még konzervált is (pl. a nyomásos gazdálkodás egyes elemeit vagy az alacsony hatásfokú rét- és legelőgazdálkodás gyakorlatát). Az autarchikus jellegű kisparaszti gazdaságok a rendelkezésre álló mezőgazdasági terület egészét művelés alatt tartották, függetlenül annak jövedelmezőségétől.

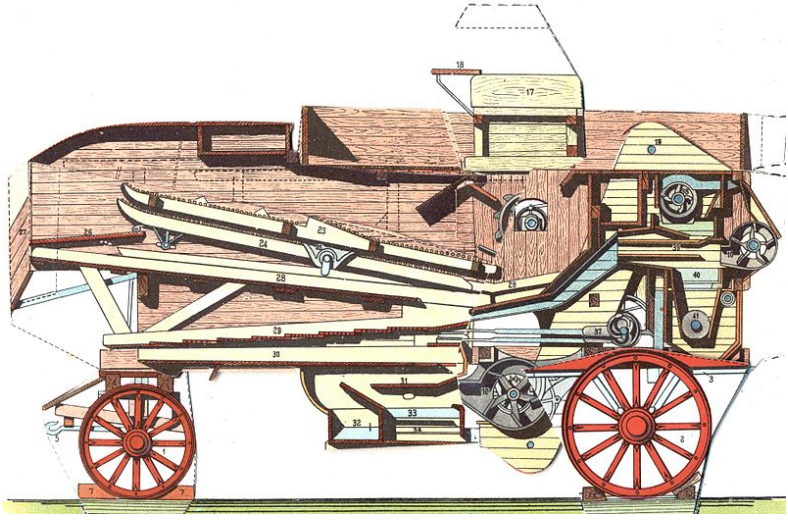

48. ábra. A betakarítási munkálatok egyik legfontosabb eszköze, a cséplőgép volt. A vizsgált településeken mindössze 85 állt a gazdák rendelkezésére 1935-ben.

Egy 1935-ös statisztika szerint a 6670 gazdaságban összesen 154 db motoros erőgép, 47 db traktor, 24 db járgány, 50 db gépi mozgatású eke, 85 db cséplőgép, valamint 163 db, nem állati vagy emberi erővel mozgatott egyéb mezőgazdasági gép állt rendelkezésre. E gépek többsége Taktaharkány, Tiszalúc, Prügy nagygazdaságaiban működött. A még hagyományosnak tekinthető (állati vagy emberi erővel mozgatott) mezőgazdasági termelőeszközök közül az eke (2997 db), a borona (2374 db), a henger (880 db), a vető- és ültetőgép (472 db) és a kapálógép (617 db) említhető. Nagyon kevés volt a trágyázógép (31 db), az arató- és terménybetakarító gép (158 db) és tejgazdasági gépek (29 db) is csak elvétve fordultak elő a 13 település gazdaságaiban. Tokaj, Tarcal, Szerencs és Mezőzombor településeken viszont több mit 1000 db borgazdasági gépet használtak. A gazdaságok többsége tehát csak minimális számú termelőeszközzel rendelkezett, s azoknak is elenyésző hányada volt a kor technikai színvonalának megfelelő gép vagy egyéb mezőgazdasági berendezés.

A századfordulótól 1945-ig eltelt időben a belső települések határterületeinek művelési szerkezete a korábbiakhoz képest már kevéssé változott. A szántó területe ugyan még növekedett, de annak mértéke már nem volt olyan számottevő, mint pl. az 1880-as években. Tulajdonképpen az 1910-es évek elején megállt a növekedés, s hosszabb ideig nem is változott érdemben. Részaránya 1913 és 1935 között mintegy 10%-al haladta meg az akkori országos átlagot.

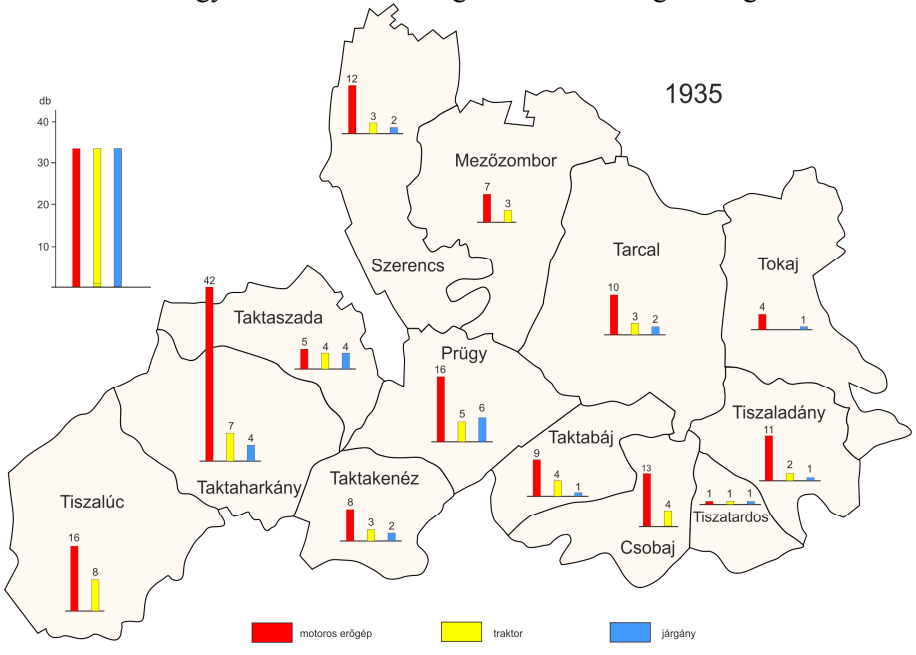

49. ábra. Fontosabb technikai eszközök megoszlása a vizsgált településeken 1935-ben.

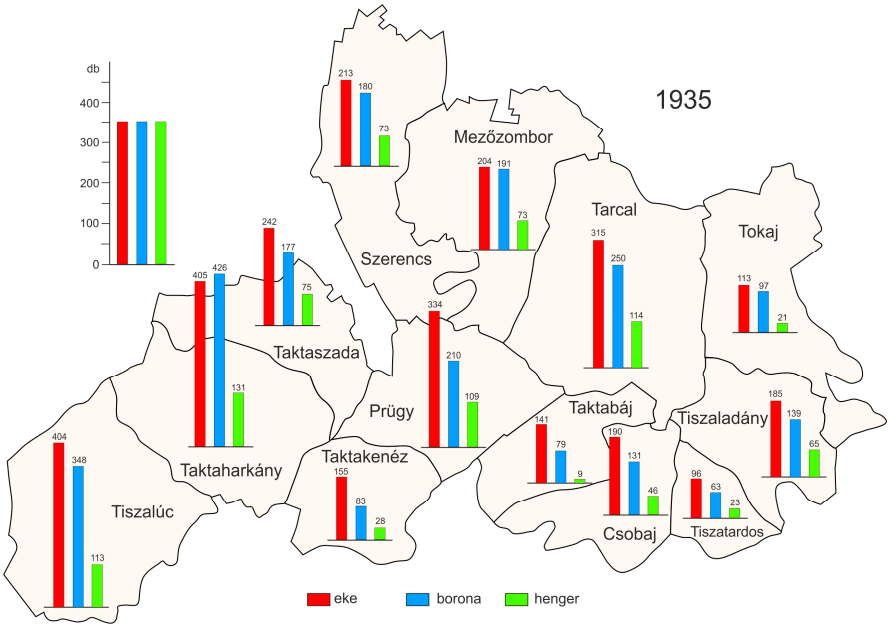

50. ábra. Hagyományos (nem gépi mozgatású) mezőgazdasági termelőeszközök előfordulása a vizsgált településeken, 1935-ben.

6. táblázat. A határterület művelésági megoszlása 1935-ben (hektár)

	szántó	*kert, gyüm.*	*szőlő*	*rét*	*legelő*	*erdő*	*nádas*	*fanet*	*összesen*
Csobaj	1422	5,1	11	24,1	278	34	1,7	121,4	1897,3
Mezőzombor	2463,7	79,9	139,3	414,4	451,8	0	79,9	168,6	3797,6
Prügy	2517,8	8,6	1,1	71,4	352,2	17,8	5,2	153	3127,1
Szerencs	1843,9	62,7	67,9	139,8	393,1	36,8	52,9	187	2784,1
Taktabáj	989,9	14,4	1,1	63,3	268,1	165,5	0	101,3	1603,6
Taktaharkány	3023,1	39,1	0	24,1	359,1	86,3	21,9	292,3	3845,9
Taktakenéz	1496,8	28,1	8	32,8	427	254,3	13,2	146,7	2406,9
Taktaszada	1939,5	34,5	7,5	58,1	263,5	0	101,8	163,4	2568,3
Tarcal	3177,3	104,7	313,1	185,9	816,6	71,9	0	712,5	5382
Tiszaladány	1296	10,9	0,5	42	300,4	14,4	1,7	124,3	1790,2
Tiszalúc	3079	54	0	513,3	361,8	58,1	111,1	338,4	4515,7
Tiszatardos	553,1	5,7	0,5	55,8	160,5	38,5	0	23	837,1
Tokaj	651	79	348	397	754	39	16	484	2768
	24453,1	526,7	898	2022	5186,1	816,6	405,4	3015,9	37323,8

Prügy, amely a korábbi századokban is nagyobb szántóterületen gazdálkodhatott, mint a másik öt belső település, az 1930-as években is kiemelkedett a szántóterület nagysága tekintetében. A mezőgazdasági művelésre alkalmas területéből 85%-ot foglalt el a szántó, ami a korabeli

viszonyok között igen kedvező aránynak felelt volna meg. A reális értékelésnél azonban figyelembe kel venni, hogy ennek a nem jelentéktelen földdarabnak (2517 hektár) igen nagy százaléka gyenge talajadottságú, gazdaságtalanul művelhető földterület volt, ami a termésátlagokban, illetve az átlagosnál nagyobb munkaráfordításban is tükröződött. Elsősorban ez utóbbiaknak tudható be, hogy a hasonló adottságú földekkel rendelkező Taktabáj, Taktakenéz és Tiszaladány határában a 30-as évektől kezdődően megindult a szántó területének a csökkenése. Ez kétirányú folyamatként zajlott, mert egyrészt a legjobb minőségű löszös homokhátakon gyümölcsösöket és szőlőt telepítettek (ezek aránya azonban nem lett számottevő), másrész — ez utóbbi volt a nagyobb mértékű — a legelő területét kezdték növelni a szántóterület rovására. Ennek bizonyára az volt az oka, hogy az alacsony termőképességű szántókat gazdaságosabb volt legelőként hasznosítani, mint rajtuk igen kétes jövedelmezőségű növénytermesztést folytatni. Az 1860-as évek óta tartó, szinte megszakítás nélküli szántóterület-növekedés folyamata így az 1930-as években elkezdett ellentétes irányba fordulni.

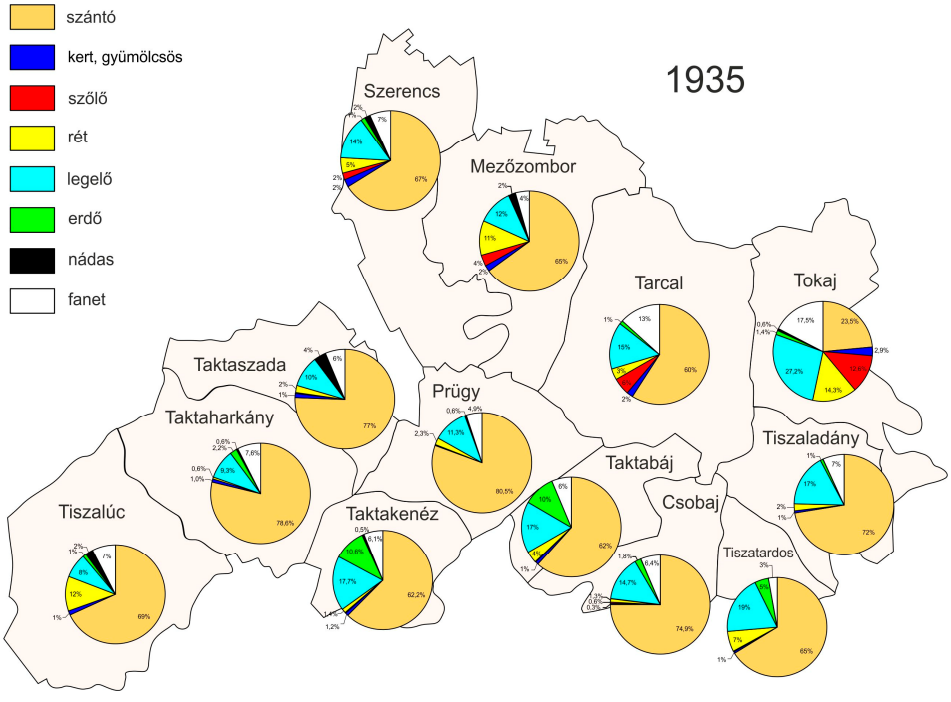

51. ábra. A települések határterületeinek művelésági megoszlása 1935-ben.

A peremi településeken az 1895-ös arányokhoz képest csak egészen minimális mértékben növekedett a szántó területe. Később ott is stagnálás, majd a szántóterület fogyása lett a jellemző tendencia.

A kert és szőlő kiterjedése lassan mindenütt növekedésnek indult. A kettő közül a szőlő térhódítása volt a meghatározó. Az 1935 utáni években főleg Szerencsen, Mezőzomboron, Tarcalon, Csobajon, Taktabájon és Prügyön növekedett a részaránya.

A rét mind a belső, mind pedig a peremi településeken erőteljesen megfogyatkozott, ez alól csak Tokaj és Tiszaladány volt a kivétel. Tokajban csak elenyésző mértékű a fogyás, míg Tiszaladányban az 1930-as évektől inkább stagnált a rét kiterjedése. Az egyre kisebb területre visszaszoruló rétek művelését elhanyagolták. 1935-ben pl. a belső hat település rétjei közül mindössze Taktabájon trágyáztak 46 hektárt, ami az összes rétnek csak 15,8%-át tette ki. A 289,4 hektárnyi rét 21%-a szikes területen feküdt, 37,5%-ról pedig csak nedves és savanyú szénát takaríthattak be. Legoptimálisabban hasznosított, s viszonylag nagy kiterjedésű rétek Prügy és Taktabáj települések határaiban feküdtek.

A legelő esetében — a fentebb vázolt folyamat mellett — egyes településeken szintén a csökkenés lett a meghatározó, de annak mértéke nem volt jelentős. A legelők a gyengébb talajadottságú felszíneket foglalták el. Az 1930-as években a belső települések határterületein a több mint 1700 hektárnyi legelő 18,5%-a homokos térszínen terült el, s ezek tekintélyes részét fásították is. A gyengébb minőségű szikes legelők ettől nagyobb felszínt foglaltak el (48,6%), s legkevésbé ezeket lehetett hasznosítani. Túlnyomó hányaduk teljesen fátlan, kopár gyepterület volt. Kedvezőbb adottságú, jobb minőségű gyepek csak kisebb foltokat alkottak, melyek nagyobb számú állatállományt nem voltak képesek eltartani. Az egykor hatalmas rét- és legelőterületekkel rendelkező Taktaközben lassan az országos átlag alá csökkent mindkét művelési ág aránya.

Az erdő a századforduló előtt a 13 településen összesen 817,5 hektárt foglalt el, 1935-ben 816,6 hektárt. Az egyes településeken csak minimális mértékben változott aránya, csak Tiszatardoson növekedett említést érdemlően (0 hektárról 38,5 hektárra). A belső településeken az erdő aránya 4,5% volt, a peremi településeken 0,8%. A korabeli országos átlag meghaladta a 12%-ot, tehát a vizsgált területen számottevően elmaradt az erdő aránya még ettől az egyébként nagyon kedvezőtlen értéktől is! 1935-ben pl. a belső települések összes erdőállományának közel 40%-a alig kihasznált sarjerdő volt, s abban az évben mindössze 1000 m^3 fát dolgoztak fel a teljes erdőterületről.

A nádas a belvízlevezető munkálatok következtében 1920-ig csaknem eltűnt a vidékről. Később a csatornák eliszapolódása miatt ismét megkezdődött a térhódítása. Érdekes módon nem a belső településeken voltak nagyobb nádasok, hanem a peremi települések Taktaközben fekvő határrészein. Tiszalúc, Taktaszada, Mezőzombor, Szerencs nádasai nagyságrendekkel voltak kiterjedtebbek a belső falvakéhoz képest.

A művelés alól kivont terület az 1890-es évekhez képest tovább csökkent, de ez a tendencia az 1920-as évektől kezdve lelassult. A hat belső településen a külterületi népesség száma növekedett, ennek következtében a tanyák, illetve a nagygazdaságok üzemszervezési központjai is egyre nagyobb helyet foglaltak el. Az állandóan járható úthálózat kiépítése, az árvízvédelmi gátak szélesítése ugyancsak számottevő helyigénnyel járt, s mindez befolyásolta a nem művelt terület kiterjedését. A fanet aránya Prügyön volt a legkisebb, ahol a területhasznosítás a legarányosabb volt a hat belső település közül. E településeken a földadó alá nem eső terület a következőképpen oszlott meg: 5% volt a beépített terület, 27% udvar és a szérűskert, míg 68% az egyéb kategóriába lett besorolva.

A taktaközi települések határterületei művelési szerkezetének gyökeres átalakulása a 19. század második felében indult meg és az 1930-as években zárult le az átalakulás első szakasza (a második szakasz az 1960-as években kezdődött, s egészen a rendszerváltozásig tartott). A földterület művelési szerkezetének megváltozása a korábbi gazdasági struktúrát sem hagyta érintetlenül, s a régebben folytatott differenciált ártéri gazdálkodást egy fejlettebb, a társadalmi-gazdasági változásokhoz rugalmasabban alkalmazkodni tudó gazdasági szerkezet váltotta fel. Ez utóbbi azonban — tekintettel az átalakulási folyamat nehézségeire és a helyi viszonyok sajátosságaira — sok ellentmondást hordozott magában. Ezek kedvezőtlen hatásait a taktaközi gazdaságok évtizedeken át képtelenek voltak kivédeni, legfeljebb némileg csökkenteni próbálták az óhatatlanul is jelentkező hátrányokat, károkat.

A belső települések szántóföldi növénytermesztését a búza (a szántóterület 30%-án termesztették a 30-as években) és a kukorica (17,5%) túlsúlya jellemezte. A tavaszi árpa vetésterülete még kiemelkedett (11,6%), de a többi termesztett növényféleség jelentősége már kisebb volt. A két világháború között említésre méltó volt a rozs termesztése is (7,3%), vetésterülete csak a II. világháború után esett vissza.

A vizsgált 13 településen búzát legnagyobb területen Tarcalon, Tiszalúcon, Taktaharkányban és Mezőzomboron vettek 1936-ban. Rozst Mezőzomboron és Prügyön, őszi-tavaszi árpát Taktaharkányban, zabot Tarcalon és Mezőzomboron, kukoricát Tiszalúcon és Tarcalon. Hüvelyeseket (borsó, bab, lencse) Tiszalúcon és Szerencsen.

Az 1900-as évek elején megnőtt a cukorrépa iránti kereslet, mert a Szerencsi Cukorgyár, amely a Taktaköz peremére települt, biztos felhasználóként jelentkezett. A cukorrépa a szántó összterületéből mintegy 7%-al részesedett, ami kevésnek tűnik a kedvező piaci lehetőségeket figyelembe véve. Tekintettel arra, hogy a cukorrépa csak optimális talajadottságok mellett termeszthető gazdaságosan, s ez a feltétel a Taktaközben csak korlátozott mértékben biztosított, a 7-8%-os részesedési arány még magasnak is tekinthető. A 30-as években, Taktaharkányban, Prügyön, Taktaszadán és Taktakenézen termesztették nagyobb

arányban. A takarmánynövény-félék közül a zab (2,7%), a lucerna (5,8%) és a zabos bükköny (3,5%) említhető. A dohány a szántónak mindössze 1%-át foglalta el, termelési értéke azonban számottevő volt. A len és a kender termesztése a 30-as évekre teljesen visszaszorult. Az önellátó paraszti gazdaságokban korábban kézműves módszerekkel állították elő a textíliák egy részét. Az alapanyag áztatásához nélkülözhetetlen vizek megfogyatkozása azonban lassan megszüntette ezt a tradicionális tevékenységet a Taktaközben (PETERCSÁK T. 1980).

A szántóföldi növénytermesztésről összegzésképpen megállapítható, hogy a rendelkezésre álló földterületen sokféle (több mint 15 féle) növényt termesztettek, melyek az önellátást — valamilyen szinten — általában biztosították. Ez a heterogén vetésszerkezetű gazdálkodás azonban nem segítette elő a vidék szűkös természeti adottságainak optimális kihasználását. Ehhez járult még a talaj erőteljes kizsarolása is, mert az akkor alkalmazott talajerő pótlás sem mértékét, sem összetételét tekintve nem felelt meg a kívánalmaknak. Egy 1935-ből származó forrás szerint a belső hat községben a szántók 30,9%-át trágyázták. A trágya nagyobb része istállótrágya volt, a műtrágya aránya akkor még elenyésző. Csak három településen, Prügyön, Csobajon és Taktakenézen juttattak ki műtrágyát a földekre. Itt-ott a kertekbe és a szőlőkbe is jutott némi trágya, ennek mennyisége azonban sehol sem volt számottevő.

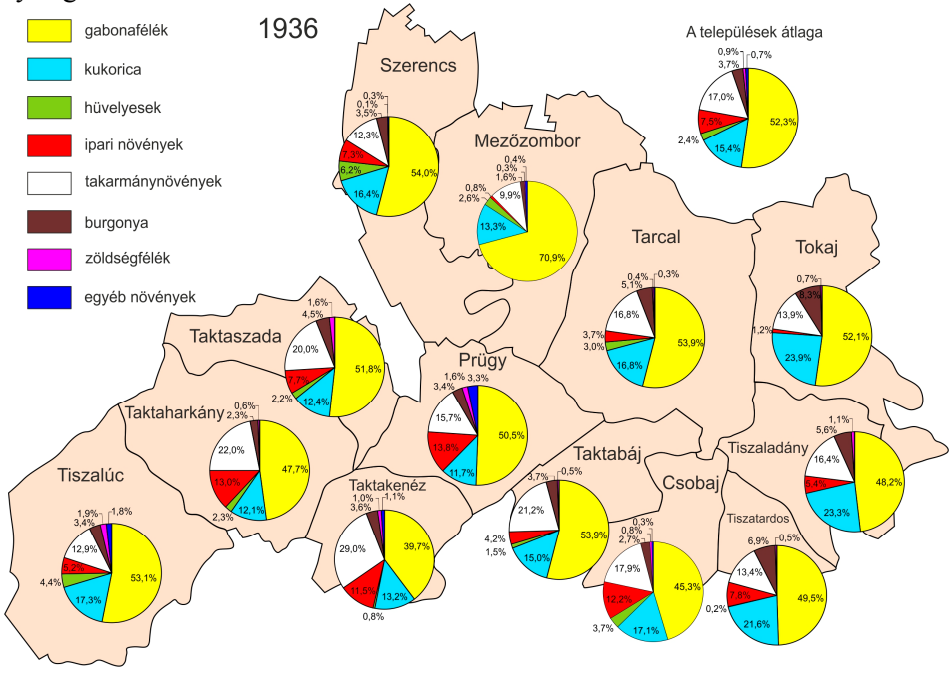

52. ábra. A főbb növények vetésterülete 1936-ban, a vizsgált településeken.

A kertekben, szőlőkben egyébként jelentős számú gyümölcsfa volt az 1930-as években, mintegy 40 000 darabbal több, mint 1895-ben[36]. A számszerű növekedés mellett a gyümölcsfaállomány összetételében is komoly változás következett be néhány évtized alatt. A kevésbé értékes szilva aránya csökkent (a vizsgált terület településein már csak 29,6% -át adta a teljes állománynak, s még ettől is alacsonyabb, 24,7% volt az aránya a belső településeken), ugyanakkor az alma részesedése a hat belső településen már meghaladta a 40%-ot. Növekedett a cseresznye, a meggy, és a kajszibarack, valamint a dió részaránya is. Az 1895-ös dióállományhoz képest a 13 településen majdnem megduplázódott a diófák száma! Tokajban és Tarcalon volt nagyon értékes diófaállomány, de majdnem minden községben növekedett a diófák száma. A selyemhernyó tenyésztés szempontjából fontos eperfák száma viszont csökkent némileg, de még mindig számottevő állomány volt a települések határában, elsősorban az utak mentén.
A kedvező kitettségű hegyoldalakban, Tokajban és Tarcalon közel 1000 db mandulafa érlelte termését.
Összességében Tokaj, Tarcal és Szerencs kertjeiben, szőlőparcelláiban állt a legtöbb gyümölcsfa, de Csobaj és Taktakenéz állománya sem volt elhanyagolható, a két világháború között.

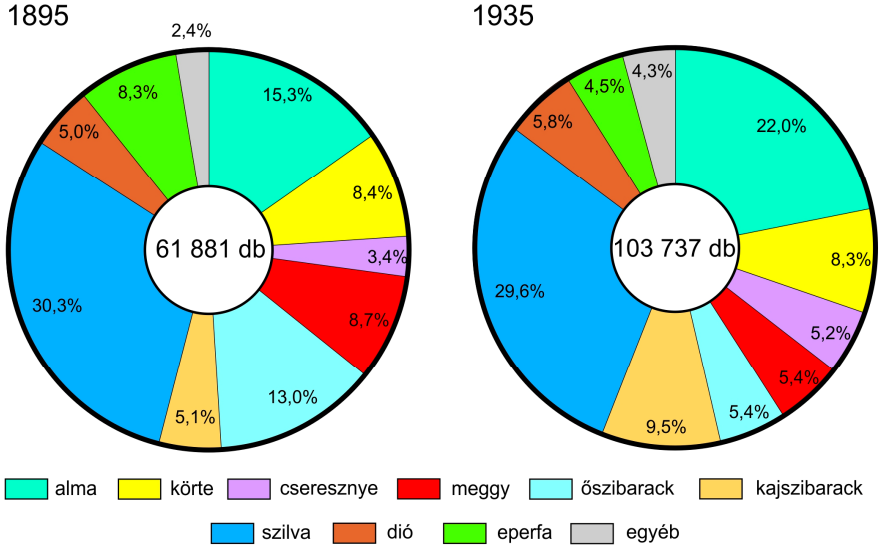

53. ábra. A gyümölcsfaállomány összetétele a jelzett időpontokban a vizsgált 13 településen. A hat belső községben a fentiektől eltérően (kedvezőbben) alakultak az arányok, 1935-ben.

[36] 1935-ben 103 737 darab gyümölcsfa volt a 13 településen, aminek 22,6%-ka a hat belső településen állt (23 423 darab)

7. táblázat. Az egyes települések gyümölcsfaállománya 1935-ben

	alma	körte	birs	cseresznye	meggy	őszibarack	kajszibarack	szilva	dió	eperfa	egyéb	összesen
Csobaj	2436	905	79	231	188	185	334	2016	319	1225	125	8043
Mezőzombor	2327	866	113	341	214	245	425	3786	384	424	245	9370
Prügy	1017	227	38	275	352	38	329	1570	125	357	11	4339
Szerencs	1268	827	204	756	639	1051	1301	3367	510	254	286	10463
Taktabáj	701	229	84	79	159	122	141	1143	101	253	101	3113
Taktaharkány	656	429	58	883	575	141	165	2907	187	302	156	6459
Taktakenéz	5026	167	36	96	549	11	69	643	180	57	22	6856
Taktaszada	537	387	29	381	454	252	166	1802	265	208	182	4663
Tarcal	3714	2004	270	837	584	1855	5166	3746	1042	1073	694	20985
Tiszaladány	30	25	0	7	15	9	12	251	30	70	13	462
Tiszalúc	1082	500	82	377	910	123	315	2348	702	231	84	6754
Tiszatardos	185	40	0	50	60	30	20	166	15	34	10	610
Tokaj	3879	2001	463	1057	927	1558	1394	6927	2126	213	1075	21620
	22858	8607	1456	5370	5626	5620	9837	30672	5986	4701	3004	103737

A századforduló után az állatállomány (számosállatban kifejezve) lényeges változást nem mutatott az 1890-es évek állományaihoz képest. A belső és a peremi településeken egyaránt növekedett a szarvasmarha- és a lóállomány, viszont számottevően csökkent a juh- és a sertésállomány. Az egyes településeken eltérő előjelű és mértékű változások következtek be, melyek okait ma már nehezen lehetne kideríteni. Nyílván a piaci viszonyok változásai voltak elsődlegesen a meghatározó tényezők, de a kiszolgáltatott helyzetben lévő, nagyszámú kisgazdaság sérülékeny anyagi kondíciói is a gyorsan bekövetkező változásokat erősítette. 1895-höz képes legnagyobb arányú növekedés a lóállományban, csökkenés pedig a juhállományban következett be másfél évtized alatt. Az első világháború után a lóállomány hosszú ideig nem volt képes kiheverni a számottevő pusztítást. A juhállomány továbbra is stagnált, a sertésállomány valamelyest növekedett. Viszonylagos stabilitást a szarvasmarha-állomány mutatott, sőt 1935 és 1942 között mintegy 1000 egyeddel növekedett a száma a 13 településen. Számosállatban kifejezve az állományt megállapíthatjuk, hogy érdemi változás a két háború között nem következett be, s a 100 hektár szántóra jutó számosállat települési átlaga is 55-60 között változott.

Taktaharkányban a századfordulótól kezdve — taktaközi viszonyok között — jelentős szarvasmarha-állomány volt, mint ahogyan Tiszalúcon is. Valamivel kevesebb, de még a települések átlaga fölötti számmal dicsekedhetett Tarcal és Prügy is. Taktaharkányon a sertésállománya is kiemelkedően magas volt azok-

ban az években. Összességében azonban az önellátás keretei között maradt az állomány a taktaközi települések többségében.

8. táblázat. Az állatállomány alakulása a jelzett időpontokban (db)

	1935					1942			
	szarvasmarha	*ló*	*juh*	*sertés*	*méhcsalád*	*szarvasmarha*	*ló*	*juh*	*sertés*
Csobaj	571	144	703	1561	56	689	67	0	1490
Mezőzombor	601	222	652	1065	58	762	330	2018	890
Prügy	1199	195	108	3309	87	1036	318	119	2291
Szerencs	825	263	437	1474	197	928	254	904	1626
Taktabáj	431	127	3	1525	81	482	125	0	978
Taktaharkány	1857	176	298	4037	224	1670	267	639	3417
Taktakenéz	635	196	1139	1530	50	595	167	925	1398
Taktaszada	920	131	1	1092	21	866	122	0	576
Tarcal	1156	300	1561	1603	136	1445	272	678	1825
Tiszaladány	492	157	0	840	56	639	134	93	1088
Tiszalúc	1726	263	414	2146	170	2073	276	914	2043
Tiszatardos	288	56	0	617	20	361	54	0	822
Tokaj	585	273	1	907	148	799	291	74	564
	11286	2503	5317	21706	1304	12345	2677	6364	19008

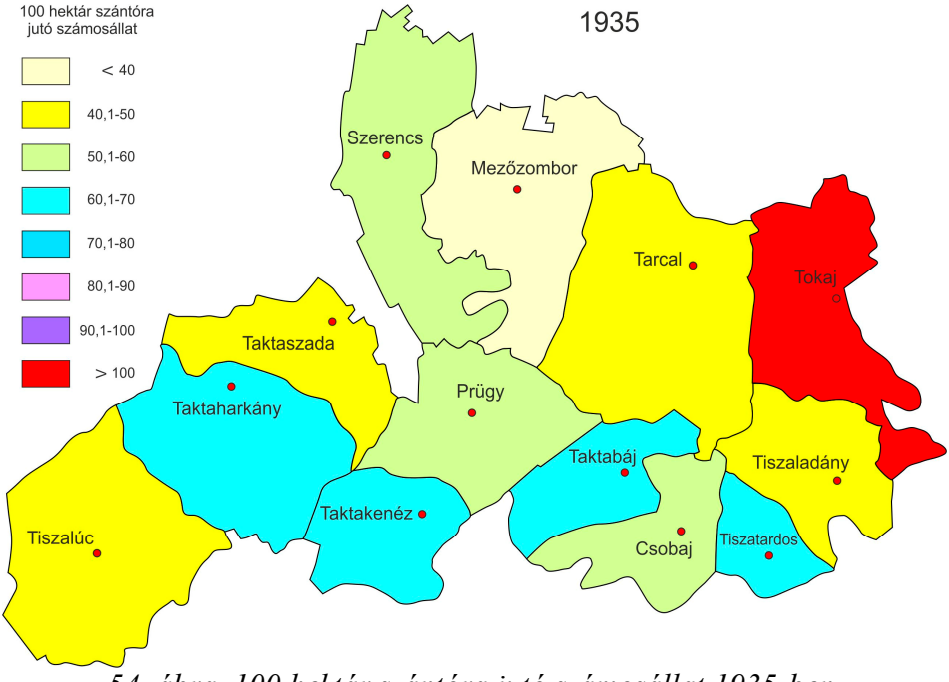

54. ábra. 100 hektár szántóra jutó számosállat 1935-ben.

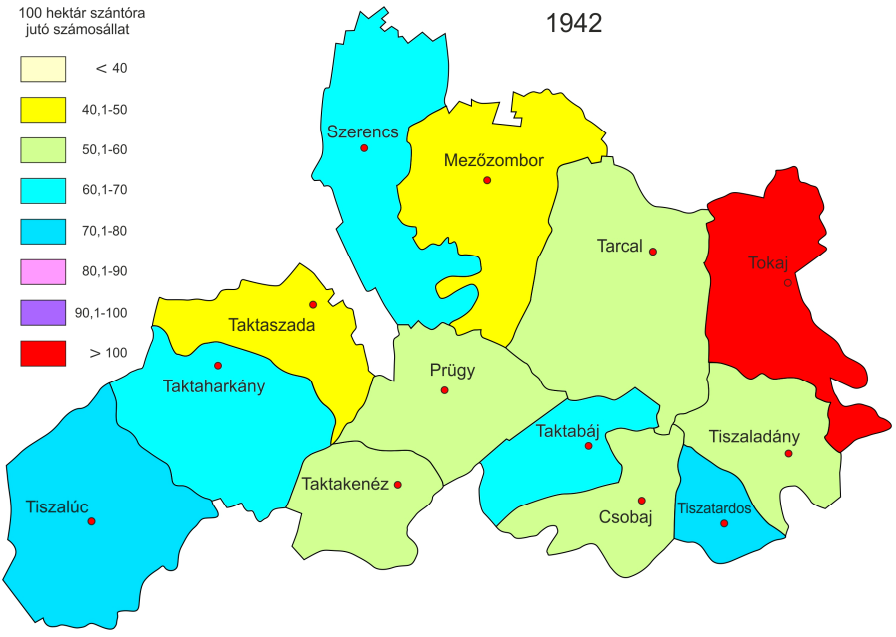

55. ábra. 100 hektár szántóra jutó számosállat 1942-ben. A két világháború közötti évtizedekben csak minimális mértékben változott az állatállomány településenkénti száma a Taktaközben, illetve a peremi településeken.

9. táblázat. A települések baromfi, bivaly, kecske és szamárállománya a jelzett időpontokban (db)

	1895				1911			1935				1942		
	baromfi	bivaly	kecske	szamár	bivaly	kecske	szamár	baromfi	bivaly	kecske	szamár	bivaly	kecske	szamár
Csobaj	2073	0	0	4	6	3	4	2280	11	13	0	0	0	0
Mezőzombor	2760	0	1	0	2	1	5	8724	0	0	0	2	0	0
Prügy	3984	0	0	1	0	0	8	7827	10	0	8	0	0	0
Szerencs	4526	4	0	1	28	8	3	3756	0	0	2	12	3	5
Taktabáj	1956	0	0	1	0	0	4	2787	0	4	0	0	0	0
Taktaharkány	5721	6	9	0	13	0	0	10464	43	0	0	26	1	0
Taktakenéz	2429	0	0	1	4	3	2	2740	2	0	6	6	0	4
Taktaszada	2379	0	1	1	4	0	4	4867	0	0	0	3	0	1
Tarcal	8364	0	9	12	2	0	7	9098	0	17	1	1	39	3
Tiszaladány	2667	0	1	0	4	1	2	1799	0	0	0	2	0	3
Tiszalúc	4414	0	0	1	4	0	1	17015	2	0	1	3	3	0
Tiszatardos	1560	0	0	0	0	0	0	1514	0	0	0	0	0	0
Tokaj	5248	0	1	0	0	0	11	6763	0	29	0	0	8	5
	48081	10	12	22	67	16	51	79634	68	63	18	55	54	21

A kapitalizmus 19. század végi és a 20. század első felét átölelő időszaka igen mérsékelten érintette a taktaközi településeket. Míg pl. az Alföld kedvezőbb adottságú településein kisebb-nagyobb kapacitású mezőgazdasági nyersanyag-feldolgozó — és a helyi agrártermeléssel összekapcsolódó — kis- és középüzemek épültek, addig a Taktaköznek csak a peremén hoztak létre egyetlen jelentősebb üzemet[37] . A szerencsi cukorgyár szerepe — bár feltétlenül említést érdemel — nem volt olyan hatású, hogy lényegesen és pozitívan befolyásolhatta volna a Taktaközben zajló gazdasági életet. Így a Taktaköz a mezőgazdasági termelést továbbra is alacsony szinten megvalósító, nagyrészt önellátásra törekvő/kényszerült terület maradt. A gazdasági fejlődés kibontakozását nehezítette az is, hogy egyoldalú agrárfunkciója következtében bizonyos mértékig még konzerválta is a 19. század végén jellemző földhasznosítási szerkezetét. A heterogén vetési szerkezet, a sok tőkeszegény paraszti gazdaság pedig eleve lehetetlenné tette, hogy a mezőgazdasági terület hasznosításának a specializációja megkezdődhessen. Ez lehetett volna a minimális feltétele annak, hogy ezen az alapvetően agrárorientált vidéken — az árutermelő mezőgazdálkodás megteremtésével — a települések elemi szintű fejlődése megindulhasson.

7. A földhasználat[38] változásai a Taktaközben, 1945 után

A két világháború közötti időszakhoz viszonyítva a földhasználat irányai némileg módosultak a II. világháborút követő évtizedekben. A mezőgazdasági terület[39] csökkent, a művelés alól kivont[40], valamint az erdőterület növekedett. A földhasznosításban bekövetkezett változásokat azonban — a korábbiakhoz képest — már lényesen összetettebb társadalmi-gazdasági folyamatok okozták. A mezőgazdaság 1960-as évektől meginduló fejlődése, valamint a szomszédos tájakon bekövetkező iparosítás lett az átalakulás legfőbb mozgatója. Ez a folyamat azonban a Taktaköz belső településein lassabban ment végbe, mint más, dinamikusabban fejlődő térségekben. Tulajdonképpen csak az 1970-es évek jelentettek döntő fordulatot, az igazán lényeges fejlődési ciklusok csak ekkor kezdődtek el.

1945 előtt a Taktaköz belső települései határterületének 3/4-e 30 földbirtokos tulajdonát képezte, akik egyenként mintegy 50 hektár (≈ 100 katasztrális hold) földbirtokkal rendelkeztek. A maradék földterületen mintegy 2400 törpe-, illetve kisbirtokos osztozkodott (FRISNYÁK S. 1967). A világháborút követő földreform ehhez képest csak annyiban eredményezett változást, hogy a tulajdonviszonyok némileg módosultak, viszont továbbra is megmaradtak a mindent

[37] A szerencsi cukorgyárat 1889-ben alapította a Magyar Cukoripari Rt.

[38] Földhasználat alatt — némileg egyszerűsítve — a mezőgazdasági termelést biztosító, azt kiszolgáló és a termeléshez kapcsolódó területek (pl. növénytermesztés, állattenyésztés, mezőgazdasági infrastruktúra) használatát értjük.

[39] Mezőgazdasági terület alatt a szántó, a szőlő, a kert, a gyümölcsös, a rét és a legelő együttes területét értjük.

[40] Ez csak a hatvanas évek közepéig jellemző.

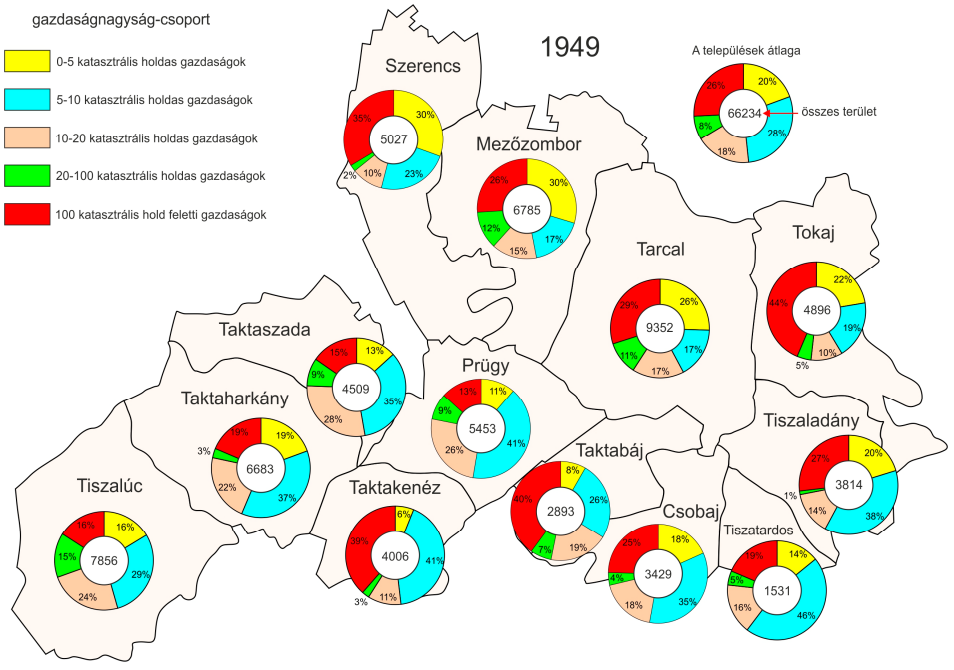

56. ábra. Különböző gazdaságnagyság-csoportok által művelt földterületek 1949-ben, a vizsgált településeken. Néhány éven belül ez a kép gyökeresen megváltozott, a mezőgazdaság szocialista átszervezése következtében.

termelő törpebirtokok. A taktaközi népesség szempontjából fontos tulajdonváltás, illetve az ebből esetlegesen és nagyon differenciáltan magvalósuló vagyongyarapodás időszaka nem tartott sokáig, hiszen az 1950-es évektől kezdődően meginduló, s a mezőgazdaság szocialista elveken alapuló átalakítása elérte a taktaközi falvakat is. Új mezőgazdasági üzemtípus, a termelőszövetkezet[41] (valamivel később az állami gazdaság) jött létre, ami gyökeresen különbözött a korábbi gazdaságokhoz képest. Ám a Taktaközben, ahova évszázadokon keresztül minden külső hatás megkésve, s tulajdonképpen mintegy „legyengülve” érkezett, a mezőgazdaság erőszakkal végrehajtott szocialista átszervezése sem mehetett végbe zökkenőmentesen, s időben is elhúzódó folyamatnak bizonyult. Az első termelőszövetkezet Taktabáj községben 1950-ben alakult meg, s 1960-ra valamennyi belső településen termelőszövetkezetet szerveztek. Ezzel elvileg megteremtődött a feltétele a nagyüzemi mezőgazdálkodásnak, ténylegesen azonban csak az 1970-es évektől, a termelőszövetkezetek összevonásától beszélhetünk a gazdálkodás nagyüzemi formájáról. Az összevonást több tényező is indokolta:

[41] Kezdetben termelőszövetkezeti csoport.

1. A viszonylag kedvezőtlen természeti adottságú területen csak jelentős gazdasági potenciállal rendelkező nagyüzem képes nyereségesen gazdálkodni.
2. Csak koncentrált anyagi-technikai bázis létrehozásával hidalhatók át azok a nehézségek, melyeket egy kisebb, tagoltabb mezőgazdasági területtel, gyengébb anyagi háttérrel rendelkező szövetkezet már nem képes kiküszöbölni. Tehát gazdaságosan működni tudó nagyüzem koncentrált üzemi telephelyeket, racionálisan tagosított, gépesítésre alkalmas mezőgazdasági területet tételez fel (BERÉNYI I. 1980).

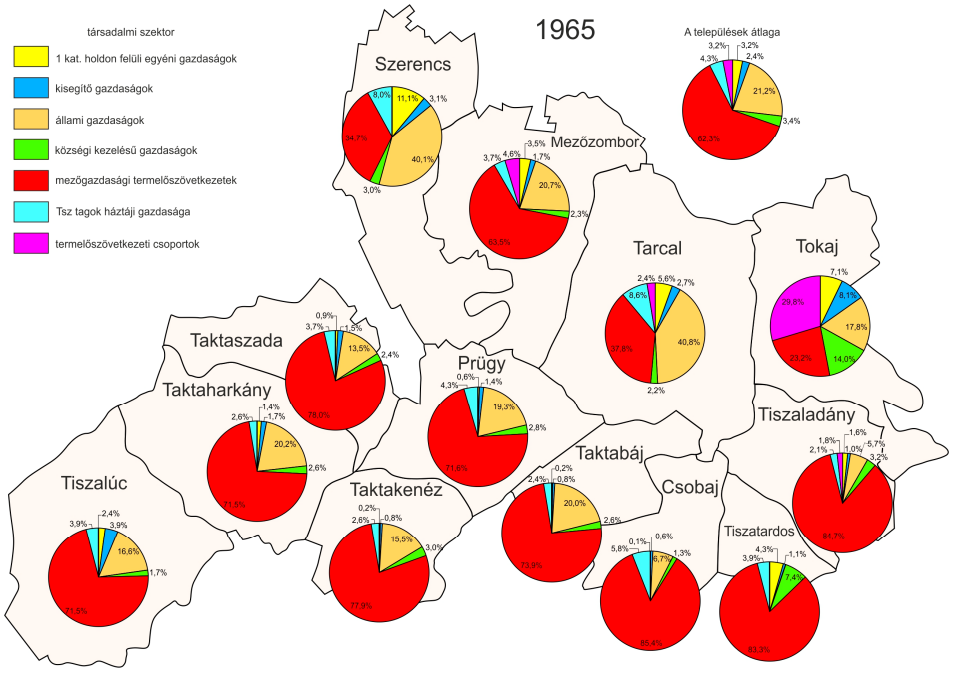

57. ábra. A különböző társadalmi szektorok által művelt földterületek aránya 1965-ben.

Tekintetbe kellett venni azt a tényt is, hogy a 60-70-es években nagy változás következett be a népesség foglalkozási átrétegződésében. Számottevően csökkent ugyanis az agrárnépesség, ugyanakkor az iparban, közlekedésben, kereskedelemben stb. dolgozók aránya megnövekedett. Ebben elsősorban az játszott szerepet, hogy a borsodi területek ipara addig nem tapasztalt mértékben fejlődött, jelentős számú munkaerőt elvonva a környező stagnáló vagy csak igen lassan kibontakozó vidékekről. Így jöhetett létre az a helyzet a Taktaközben, hogy a belterjes mezőgazdasági termelés munkaigényes ágazataihoz már kevés volt a munkaerő, illetve a fiatalok elvándorlása miatt jelentősen elöregedett a szövet-

kezetek tagsága. Mindez kedvezőtlenül hatott a taktaközi mezőgazdasági szövetkezetek további fejlődésére. A felmerült, s csak részben megoldott problémák szükségszerűen következtek annak a ténynek a figyelmen kívül hagyásából, hogy egy ősi tradíciókon alapuló gazdasági struktúra rövid idő alatt történő gyökeres megváltoztatása nem valósítható meg bizonyos ellentmondások feloldása, illetve alapvető feltételek megteremtése nélkül.

A nehézségek ellenére lassan megváltozott a földhasználat korábbi gyakorlata, ami együtt járt a művelési ágak átrendeződésével is. Ez viszont nem hagyta érintetlenül sem a mezőgazdasági területet, sem a termőterület[42], sem pedig a települések földterületét[43]. A művelési ágakban a háború utáni első két évtized jelentős változást még nem hozott, de itt-ott azért módosultak az ágak közötti arányok. Alapvetően azok a tendenciák érvényesültek, melyek a 30-as évektől kezdve a Taktaköz belső falvait jellemezték[44]. A szántó aránya a hat településen 1935 és 1966 között közel 10%-al csökkent, de még így is 6%-al haladta meg az 1966-os országos átlagot. A csökkenés okai között elsősorban a megváltozó gazdálkodási gyakorlat teremtette lehetőségeket kell említeni. A termelőszövetkezetek megalakulásával például lehetővé vált az alacsony hatásfokú egyéni gazdálkodásról a nagyobb terméshozamot biztosító, jobban gépesített, fejlettebb agrotechnikát és növénytermesztési technológiát alkalmazó nagyüzemi gazdálkodásra áttérni. Noha ez a lehetőség térben és időben igen differenciáltan realizálódott az egyes településeken, kétségtelen eredményei a 60-as évek második felében már jelentkeztek. Amikor ugyanis a gépesítés foka és a kemikáliák alkalmazása — a korábbiakhoz képest — számottevően megnőtt és a termésátlagok ennek következtében emelkedtek, lehetővé vált a szikesek és a mélyebben fekvő, gyakran vízkárokat elszenvedő, alacsony termőképességű földterületek parlagon hagyása. A parlagterület növekedése így lénygében a mezőgazdasági termelés növekedésével esett egybe. Ilyenre korábban soha nem volt példa a Taktaközben. Berényi István (1976) szerint a Tisza-völgyi parlagövezethez tartozó Taktaközben a vetetlen szántó aránya 1972-ben 4,1-12% között változott. A parlagterület ilyen arányú növekedése ezen a területen elsősorban a kedvezőtlen ökológiai feltételek miatt történt. A szántóterületet csökkentette az is, hogy a megalakult termelőszövetkezetek igyekeztek saját üzemszervezési központjaikat, állattenyésztési telephelyeiket kialakítani, melyek jelentős földterületeket foglaltak el. A Tiszalök határában megépített duzzasztó tovább bonyolította néhány taktaközi település földhasznosítási lehetőségeit. A duzzasztásnak ugyanis hamar jelentkeztek a kedvezőtlen hatásai, elsősorban a megemelkedett talajvízszint miatt. Az egyébként is fokozottan ár- és belvízveszélyes térségben a szán-

[42] Termőterület alatt az összes mezőgazdasági területet, valamint az erdő, a nádas és a halastó együttes kiterjedését értjük.
[43] Földterületnek az összes termőterületet és a művelés alól kivett területet nevezzük.
[44] A peremi települések művelésági változásait a korábban már vázolt okok miatt nem vizsgálom, adataikat azonban a vonatkozó táblázatokban, illetve néhány ábrán megjelenítem.

tóföldi növénytermesztés feltételei így még mostohábbak lettek. A szántóterület csökkenésének okai között az elvizesedést is említeni lehet, ami egyébként az 1920-as évektől kezdődően már megszűnni látszott, de e kedvezőtlen jelenséggel az 1960-as évektől potenciális veszélyforrásként kellett számolni[45]. Mivel nem álltak rendelkezésre konkrét tervek a térség hidrológiai és hidrogeológiai viszonyainak a rendezésére, ezért a probléma megszüntetésére nem volt lehetőség, csak a káros hatások bizonyos mértékű csökkentésére.
A korábban szántóként hasznosított földterületeknek a kedvezőtlen hatások miatti parlagon hagyása a mezőgazdasági rendeltetésű földek védelméről szóló 1961. évi XI. törvény módosítása (1977) után némileg mérséklődött.

A szántóterület fogyása Csobaj és Tiszaladány községekben volt a legerőteljesebb. Csobaj szántóterülete az 1935-ös adattal összevetve 16%-os csökkenést mutatott, ugyanakkor a művelés alól kivont terület jelentősen gyarapodott. Mivel a belterület ugyanezen időszak alatt nem változott, viszont a közigazgatási határ igen, (az összterület 61,6 hektárral nőtt), megállapítható, hogy a parlag területe ebben a községben volt a legnagyobb (több mint 100 hektár). Tiszaladányban egyértelműen a közigazgatási hatás módosulása eredményezte a szántó arányának csökkenését. A település területe 430 hektárral gyarapodott, miközben a szántó kiterjedése évtizedek óta nem változott lényegesen. Ez nyílván a szántó összterületből történő részesedését számottevően csökkentette.

Az 1960-as években a taktaközi gazdaságok szántói még igen tagoltak voltak. Az üzemi terület tábla és földtag szerinti összetételét vizsgálva megállapítható, hogy sok kisméretű, nagyüzemi művelésre kevéssé alkalmas szántóval rendelkeztek. Ez az állapot a 70-es években változott, amikor az addig működő termelőszövetkezeteket településpáronként összevonták (Prügy-Taktakenéz, Taktabáj-Csobaj, Tiszaladány-Tiszatardos).

10. táblázat. A határterületek művelésági megoszlása 1965/66-ban (hektár)

	szántó	*kert, gyümölcsös*	*szőlő*	*rét*	*legelő*	*erdő*	*nádas*	*művelés alól kivett terület*	*összes terület*
Csobaj	1158,5	75,4	110	0	230,8	35,4	0	350,5	1960,6
Mezőzombor	2260,6	220,4	265,3	283,7	439,1	17,8	100,1	317,1	3904,1
Prügy	2267,5	95,5	11,5	42,6	321,7	43,1	2,3	352,2	3136,4
Szerencs	1416,9	145,6	86,3	48,3	372,3	41,4	41,4	509,3	2661,5
Taktabáj	937,5	98,4	2,9	16,1	232,5	243,4	0	151,4	1682,2
Taktaharkány	2896,5	87,5	0	1,7	315,4	115,1	17,3	413,2	3846,7
Taktakenéz	1120,5	50,1	0,5	10,3	324,4	219,8	0	231,4	1957
Taktaszada	1826,6	57,5	16,7	23,2	319,4	4	0	347,6	2595
Tarcal	2808,4	380,4	499,5	63,9	526,6	181,3	5,2	917,3	5382,6
Tiszaladány	1301,2	32,2	0	74,8	340,7	120,3	10,4	341,3	2220,9
Tiszalúc	2930,4	2	1,1	417,8	224,4	61	261,8	495	4393,5
Tiszatardos	543,8	24,1	0,5	14,4	119,7	36,2	13,8	141	893,5
Tokaj	681,4	138,1	366	373,5	534,1	153,7	23,6	547,3	2817,7

[45] A csatornák egy jelentős hányada beiszapolódott, eredeti funkciójának csak részben tudott megfelelni.

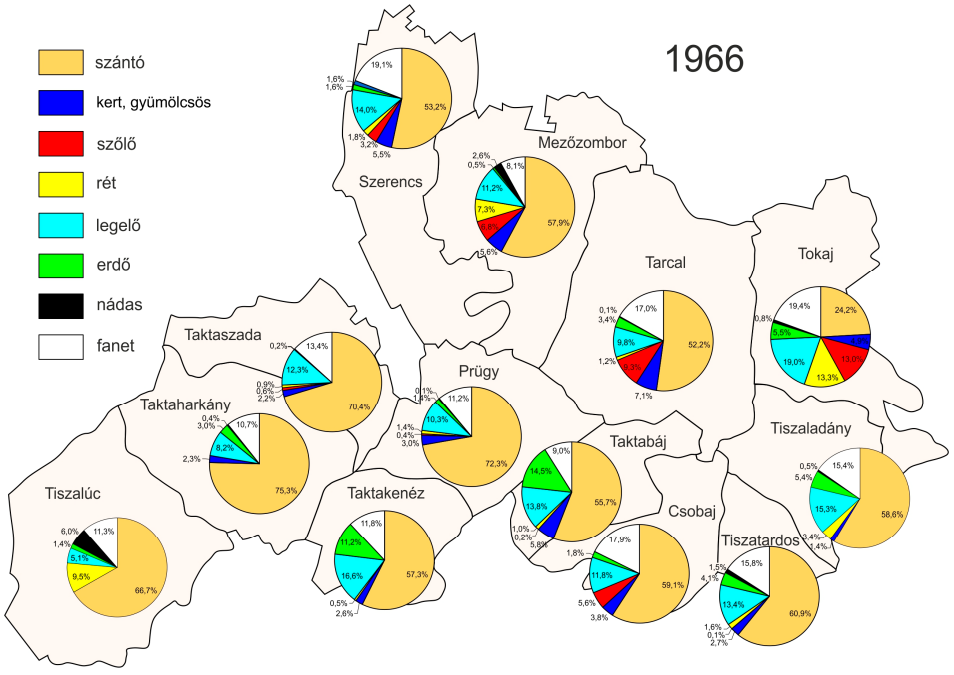

58. ábra. A vizsgált települések határterületeinek művelési megoszlása 1966-ban.

A vetésszerkezetben is változás következett be az elmúlt időszakhoz képest. A búza vetésterülete még mindig az összterület 30%-át foglalta el. Csökkent vagy megszűnt viszont a rozs, az őszi árpa, a zab, a zabosbükköny termesztése. A kukorica, a napraforgó, a lucerna és a silókukorica vetésterülete ellenben növekedett, míg a cukorrépát a korábbi évekhez hasonló nagyságú területen vetették.

A kert és gyümölcsös, valamint a szőlő az akkori gazdasági koncepciónak megfelelően — taktaközi viszonyok között — jelentős területet hódított el a mezőgazdasági területből. 1935-höz viszonyítva a hat belső településen 302,6 hektár gyümölcsöst és 120 hektár szőlőt telepítettek. (a hat község mezőgazdasági területének 4,5%-án). Az illetékesek sajnos figyelmen kívül hagyták, hogy sem a gyümölcstermesztésnek, sem a szőlészetnek nincsenek meg az optimális természeti feltételei. A hegyaljai szőlők és a szabolcsi gyümölcsösök közelsége eleve gazdaságtalanná tette a magas önköltséggel megvalósítható termelést. Csobaj, Prügy és Taktabáj községek jártak élen a gyümölcs-, illetve a szőlő telepítésében, komoly terheket róva az egyébként is veszteségesen termelő szövetkezetekre. Prügy határában a Hegy-hát, Szőlő-máj-hát térségében voltak

szőlőparcellák, Taktabájon a Szőlő-hegyen, Taktakenézen a Peres-háton. Tiszatardoson a belsőséghez kapcsolódva állt kisebb szőlőskert és gyümölcsös.

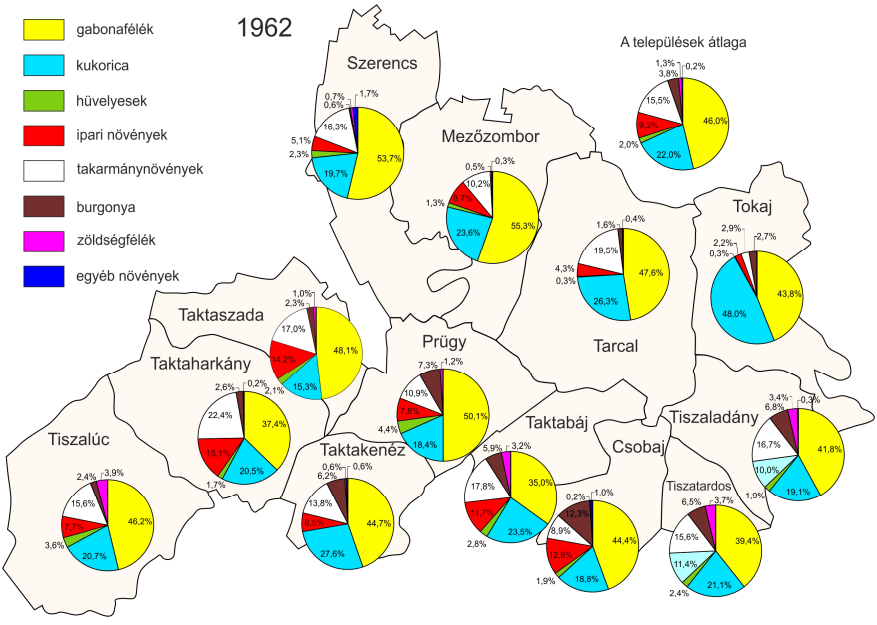

59. ábra. A főbb növényféleségek vetésterületének arányai a vizsgált településeken, az 1960-as évek elején.

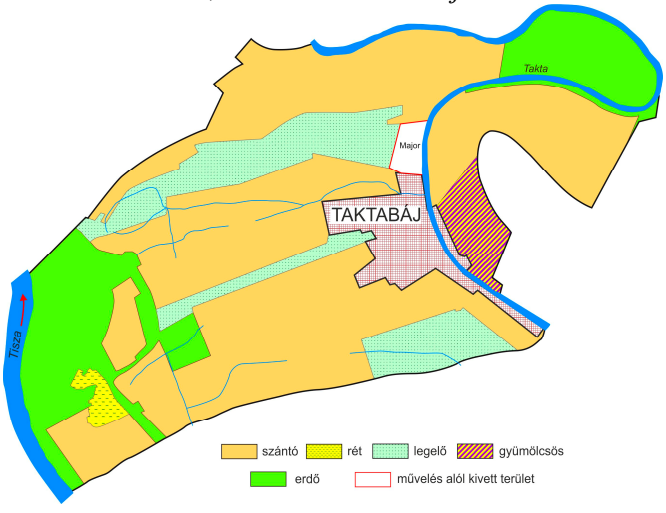

60. ábra. Taktabáj földhasznosítási térképe 1960-ból. Jól megfigyelhető a nagy kiterjedésű gyümölcsös, a belsőségtől keletre.

A 70-es évektől — a háztáji kisegítő gazdaságok megszületése révén — rohamosan megnőtt a taktaközi falvakban a zöldségtermelés, ami a helybéli lakosság ellátását biztosította.

A rét és a legelő művelési ágak aránya tovább csökkent, s a 60-as évek mintegy holtpontot jelentettek a belső falvak rét-legelő területének a kiterjedésében. A 18. század második felétől az 1960-as évekig terjedő időszakban soha olyan csekély aránnyal nem részesedtek az összterületből, mint akkor. Csobajon pl. egyáltalán nem volt rét, s a szomszédos településeken is csak néhány hektárról kaszálhattak. A peremi települések közül viszont Tiszalúcon olyan nagy volt a rétség területe, hogy a hat belső falu rétjeinek az összkiterjedését is meghaladta. Mezőzomboron és Tokajban is kiterjedt rétségek voltak akkor. A rét művelési ág számottevő csökkenésének egyébként az volt az elsődleges oka, hogy a korábbi kaszálók egy részét — az elvizesedés következtében — elfoglalta a nádas, más részüket hagyták annyira leromlani, hogy teljesen elszikesedtek vagy hasznosíthatatlanná váltak.

A legelő esetében nem volt ennyire rossz a helyzet, legalábbis ami kiterjedésüket illeti. Minőségük azonban nagyon differenciált képet mutatott, mint ahogyan kihasználtsági fokuk is.

A hat belső településen végül is a mezőgazdasági terület részesedési aránya mintegy 10%-al csökkent a II. világháború előtti helyzethez viszonyítva.

Az erdő aránya is elmaradt a korabeli országos átlagtól, jóllehet a telepítések kisebb-nagyobb megszakításokkal folytak a 60-as években is. Taktabáj, Taktakenéz és Tiszaladány határában növekedett az erdők kiterjedése. Az erdőkezelési feladatokat a BEFAG Tállyai Erdészete vette át, attól kezdve a telepítési munkálatokat sokkal racionálisabban igyekeztek végrehajtani. Ennek köszönhetően várható volt, hogy az erdőállomány a 80-90-es évekre esetleg némileg feljavul.

A nádas kiterjedése összességében nem csökkent, hasznosításában azonban a korábbi évszázadokhoz képest jelentős változás következett be. A taktaközi népesség mindennapi eszközeinek, a gazdasági épületek falazatának, a lakóépületek tetőszerkezetének anyagát hosszú időn keresztül részben a nád biztosította. A 60-as évektől kezdődően azonban ezt a funkciót a nád lassan elveszítette, kitermelése is egyre csökkent. Tiszalúc, Mezőzombor, Tokaj nádasai sokkal nagyobb felszínt foglaltak el, mint az egykor óriási nádasokkal tarkított belső falvak itt-ott megmaradt nádasai. Ezzel együtt a népi építészet egy fontos eleme is eltűnőben volt a Taktaközből.

A művelés alól kivett terület növekedéséről, illetve annak okairól már korábban említést tettem. A 60-as évek közepére az 1935-ös 5,5%-ról 13,4%-ra nőtt az összes területből való részesedése a hat belső településen. Ez mintegy 900 hektár növekményt jelent, ami igen nagy érték, ha figyelembe vesszük azt, hogy pl. Tiszatardos község teljes területe akkor 893,7 hektár volt.

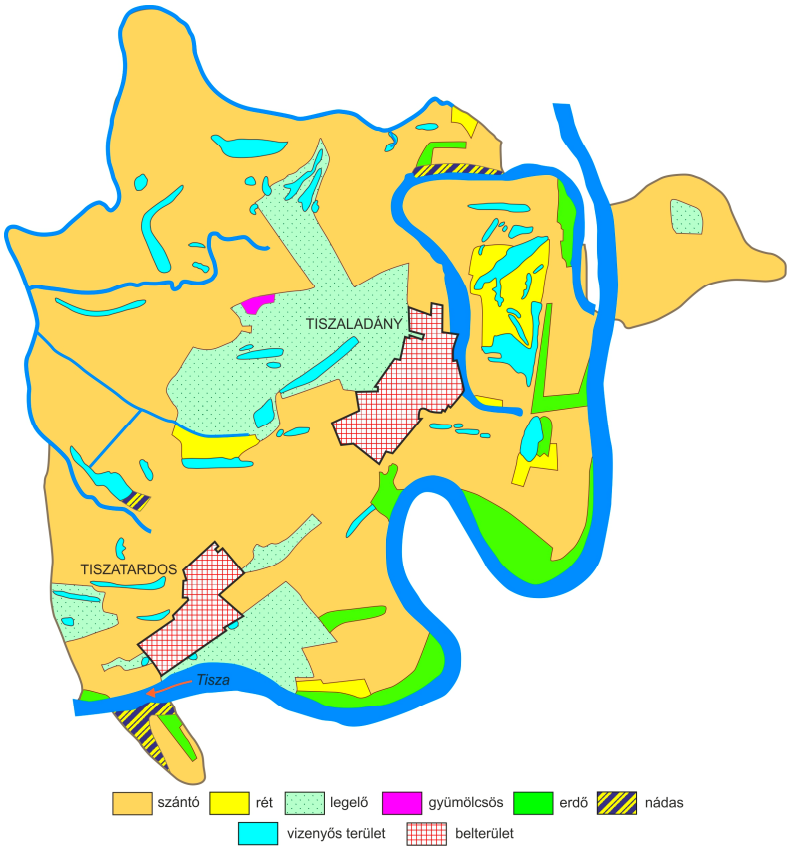

61. ábra. Tiszaladány és Tiszatardos földhasznosítási viszonyai az 1960-as években. Tulajdonképpen minden, a földhasznosításban bekövetkező változás eredménye megfigyelhető a térképvázlaton, ami az 50-60-as évek akkori gyakorlatának megfelelően szükségszerűen megvalósult a Taktaközben.

Összességében megállapítható, hogy a földhasznosítás 19. század második felében megindult átalakítási folyamatának második szakasza a Taktaközben az 1950-60-as években vett lendületet. Nem alakult ki határozott profilja, hiszen az adott társadalmi-gazdasági viszonyok között erre nem is volt igazán lehetőség. A korabeli politika, illetve a gazdaságirányítás szereplői azonban — figyelmen kívül hagyva a táj sajátos természeti viszonyaiból, valamint múltjából fakadó tradíciókat, lehetőségeket — a földhasznosítás néhány elemét erőszakkal próbálta megvalósítani (pl. indokolatlan gyümölcs- és szőlőtelepítés, a rét- és legelőterületek erőteljes visszaszorítása).
A földhasznosításban bekövetkezett változások tendenciáit, illetve a változás mértékét a 62-63-64-es ábrák segítségével kísérelem meg illusztrálni, előrebo-

csájtva, hogy ez csak egy kísérlet, maga a módszert a történeti földrajzi kutatásban eddig nem alkalmazták[46].

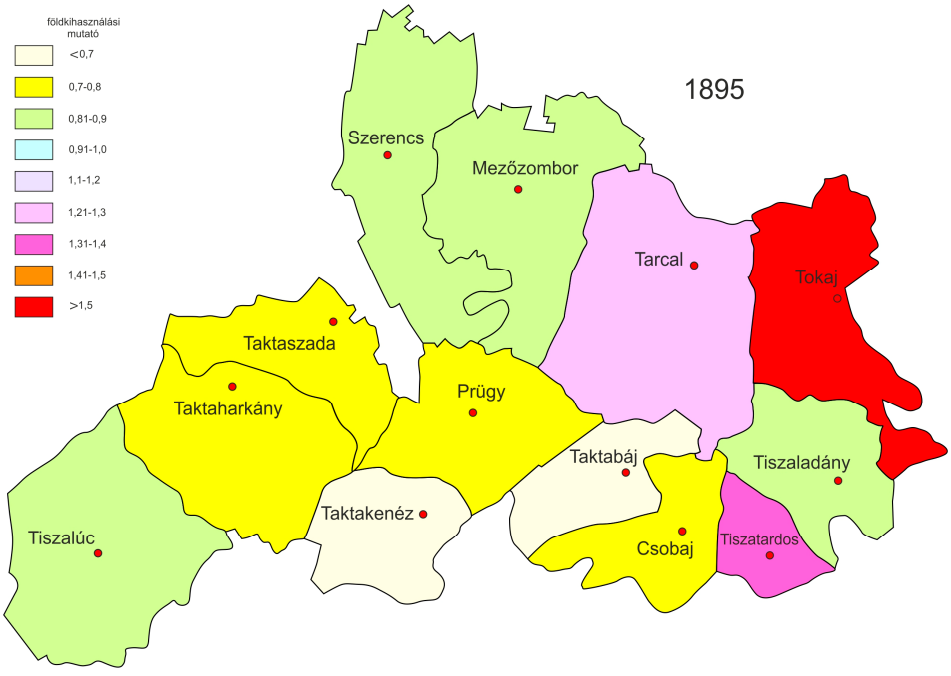

62. ábra. A vizsgált települések földkihasználási mutatója az 1895-ös földhasznosítási adatokból számítva. Szembetűnő, hogy a belső települések (Tiszatardos kivételével) alacsonyabb földkihasználási mutatóvak rendelkeztek, mint a peremi települések. Különösen Tokaj és Tarcal mutatói kedvezőek, köszönhetően a kert, a gyümölcsös és a szőlő nagyobb arányának. A kis területű Tiszatardost a későbbiekben már nem jellemezte ilyen kedvező földkihasználási mutató.

A környezet-átalakító munkálatok hatása már egyértelműen tükröződik a 19. század végi földkihasználási mutatókban. A Taktaköz víztől mentesített térszínein létrehozott szántóparcellák növekedése eredményezte azt, hogy már nem volt nagyobb kontraszt az eleve lényegesen kedvezőbb agroökológiai potenciállal rendelkező peremi települések és a belső falvak között.

[46] A módszer lényege, hogy a különböző művelési ágakat közös nevezőre hozzuk (ez a szántóegység vagy redukált szántó= a mezőgazdaságilag hasznosított földterület közös egysége), majd megvizsgáljuk a földterület megoszlását szántóegységben kifejezve, illetve a föld szántóegységben kifejezett értéke alapján annak kihasználásának mértékét is megállapíthatjuk. Ez utóbbit az ún. földkihasználási mutató kiszámítása révén végezhetjük el. A mutató eredetileg azt fejezi ki, hogy egy vállalkozás a rendelkezésre álló földterületet milyen intenzitású művelési ágakkal hasznosítja. Több időkeresztmetszetet vizsgálva elvileg a mutató kifejezi a földterület hasznosítási módjának a változását.

63. ábra. Földkihasználási mutatók 1935-ben, a vizsgált térségben. Az 1895-ös állapotokhoz képest a peremi településeken volt erőteljesebb változás.

A két világháború közötti, már vázolt tendenciák, melyek a határterületek művelési szerkezetét érintették, ugyancsak kimutathatók az 1935-ös földkihasználási mutatók segítségével. Tiszatardoson és Tokajban ugyan csökkenés figyelhető meg, Tiszaladányban és Tiszalúcon pedig stagnált a mutató, ám a többi településen határozott növekedést mutatott. A következő évtizedekben érdemi változás nem következett be a földkihasználási mutatók tekintetében, az igazi változás majd az 1960-as évektől figyelhető meg, s egészen a rendszerváltozás évtizedének a kezdetéig a mutatók minimális mértékben ugyan, de az esetek többségében növekedést jeleztek. Sajnos a rendszerváltozás évtizedében a földhasznosítási statisztikákban már nem mindig különítették el a rét és a legelő területét, a helyettük összevontan közölt gyepterület pedig (ismereteim szerint) nem kapott olyan átszámítási kulcsot, amivel redukált szántóra lehetne átszámítani. A földhivatalokból kutatási célokra használható adatokhoz is egyre nehezebben sikerült hozzájutni, majd a 90-es években szinte minden adatforrás elapadt. A magánvállalkozásoknak nem volt érdeke, hogy vállalkozásukról bármilyen információ holmi „kutatási célokra" átadásra kerüljön. A mezőgazdasági statisztikák használata során (lásd pl. a „Földhasználat Magyarországon a 2000. évben" című kiadvány adatait) az is gondot okoz, hogy az egyes vállalkozásokhoz tartozó földterületeket, melyek nem az adott település határához tar-

toznak, oda sorolják, ahova a vállalkozás be van jelentve. Így már nehéz olyan adatsorokat összeállítani, s azokat elemzéseknek alávetni, melyek révén, objektív módon lehetne vizsgálni egy kiválasztott területet (jelen esetben a Taktaközt). Mindez sajnálatos, mert egy több mint 200 éves időszak változásairól lehetne korrekt képet kialakítani, ami így csak részben valósítható meg.

64. ábra. A Taktaköz művelt területének földkihasználási mutatói az 1960-as évek közepén. A nagyüzemi mezőgazdaság megalapozásának a kezdeti időszakában már érezhetően megnőtt az intenzívebb művelést igénylő földhasználati formák előtérbe kerülése.

Az 1970-es évek közepén már elég egyértelműen kiderült, hogy a földhasznosítás erőszakos átalakítása a Taktaközben nem hogy előrevinné az egyébként is halmozottan hátrányos térség gazdaságát, hanem további gondokat okoz. A termelőszövetkezetek egyre nagyobb veszteséget termeltek, s részben ez vezetett oda, hogy a területről jelentős mértékű elvándorlás indult meg, elsősorban a borsodi iparvidék felé. A taktaközi falvak létét veszélyeztető folyamatot sürgősen meg kellett akadályozni vagy legalábbis az elvándorlás mértékét és ütemét kellett csökkenteni. Részben ennek megoldásaként indult el a nagyüzemi koncentráció és specializáció (viszonylag eredményesen ment ez végbe Prügy-Taktakenéz esetében), továbbá a termelőszövetkezetek melléküzemági tevékenységének a megszervezése (a nők foglalkoztatása terén ennek számottevő

hatása volt egészen a rendszerváltozásig). Megnövekedett a háztáji gazdaságok szerepe is, az összevont és nagyobb hatékonysággal működő mezőgazdasági szövetkezetek pedig megfelelő munkaalkalmat és szerény, ám biztos jövedelmet nyújtottak a mezőgazdálkodásból élő taktaközieknek. Prügy alsó fokú központi szerepkört kapott, ami többek között infrastruktúrájának további kiépítését is eredményezte. Népességmegtartó képessége érezhetően növekedett a 80-as években. A Taktaköz belső falvainak 1980-as évekbeli népességváltozási folyamataira egyértelműen jótékonyan hatott a mezőgazdasági termelés területén bekövetkezett néhány változás (fejlettség, jövedelmezőség, távlati lehetőségek stb.). A földhasznosítás szerkezete, mint determináns faktor nem csupán a mezőgazdasági termelést befolyásolja, hanem közvetve azokat a társadalmi alapfunkciókat is (ipar, települési környezet, közlekedés, rekreációs lehetőségek stb.), melyek alapvetően jellemzik egy térség társadalmi-gazdasági arculatát. A földhasznosítás szerkezetében korábban elkövetett hibákat ezért is igyekeztek a 80-as években orvosolni a Taktaközben. Mindez összességében ugyan nem volt nagy hatással az ott lakók életminőségére, de a korabeli viszonyok között már az ésszerű korrekció szándékának puszta ténye is említésre méltó.

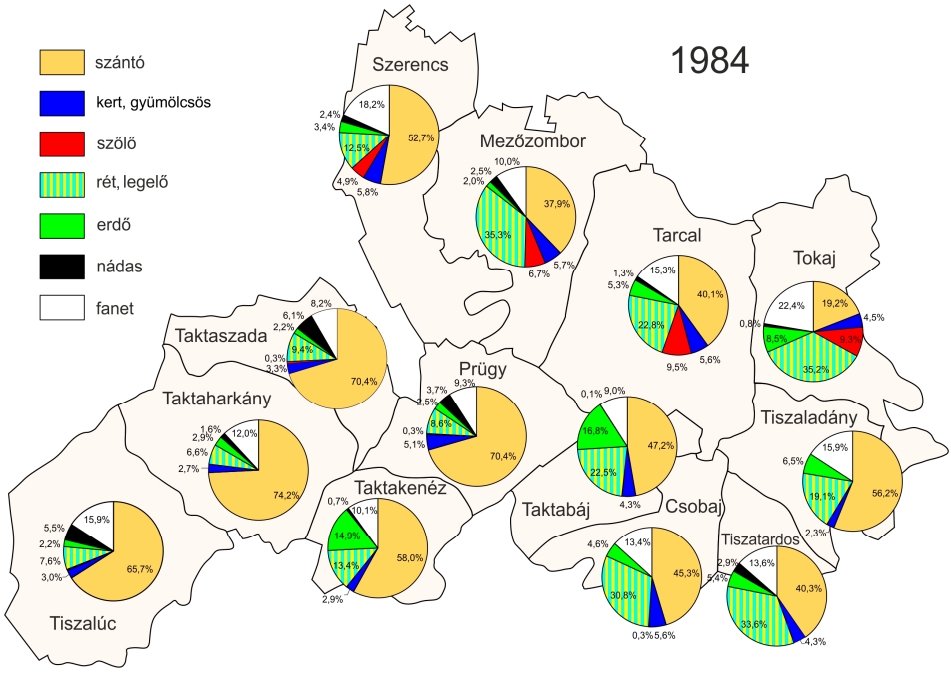

65. ábra. A vizsgált települések határterületeinek földhasznosítási szerkezete az 1980-as évek közepén.

A művelési szerkezet a belső településeken úgy alakult a 80-as években, hogy a szántó az összes területnek csak alig több mint 50%-át foglalta el (1983-ban pl. az országos átlag 50,3% volt). Csobaj és Tiszatardos községekben már az 1895-ös arányokat sem érte már el a szántó részesedése. Az 1-8 ig terjedő minőségi osztályozás szerint mind a hat település határában előfordult kisebb foltokban 2-3 minőségi osztályba tartozó szántóterület, azonban a szántók többsége a sokkal gyengébb (4-5-6) minőségi osztályba tartozott (1-es minőségi osztályba tartozó szántó egyik településen sem volt).

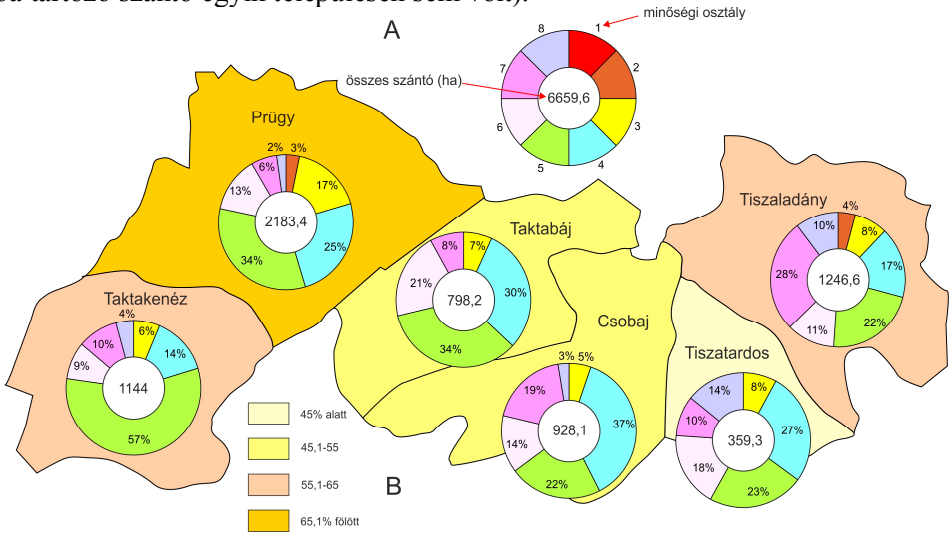

66. ábra. Különböző minőségű szántók aránya az összes szántóterület százalékában kifejezve (A), valamint a szántó százalékos részesedése az összes területből (B), 1982-ben (földhivatali adatok alapján).

A szántók kataszteri tiszta jövedelem átlaga sehol sem haladta meg a 14,5 K/ha értéket. Legnagyobb kiterjedésű, közepesen jó minőségű szántón Prügy lakossága gazdálkodhatott.

Hogy miért csökkent egyes településeken olyan mértékben (pl. az 1935-ös 70%-ról 52,9%-ra) a szántó aránya, annak több oka is volt. Az egyik az elvizesedés, ami a 80-as években is számottevő mértékű volt. Abban az időben a Taktaközt behálózó belvízlevezető csatornákat állandó jelleggel feltöltötték, így a talajvíz folyamatosan magas szinten állt. Ha ehhez az állapothoz csapadékosabb periódus vagy a Tiszán tartós magasvíz/árvíz járult, akkor a kedvezőtlen hatások összegződtek, jelentősen megnehezítve vagy egyes területeken lehetetlenné téve a szántóföldi növénytermesztést. A termelési költségek emiatt kedvezőtlenül alakultak, ráadásul a belvizek/árvizek hatása a következő években is hátrányosan érintette a gazdaságokat. Korabeli számítások szerint egy-egy elöntés után legalább 4 évbe tellett az elöntés előtti állapot visszaállítása. Nyilvánvaló,

hogy ha közben újabb magasvíz vagy belvízi elöntés köszöntött be, akkor a helyzet kedvezőbbé válására évekig nem is lehetett számítani. Ilyen körülmények között a szántóföldi növénytermelés szinte minden évben gazdaságtalan volt a Taktaközben.

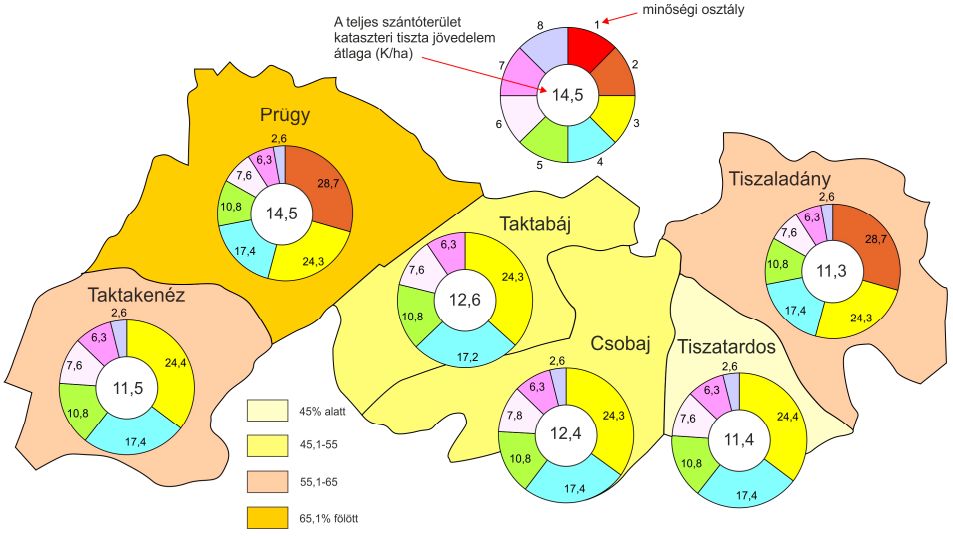

67. ábra. A különböző minőségű szántók kataszteri tiszta jövedelem átlaga a Taktaközben, 1982-ben (földhivatali adatok alapján).

Gravitációs úton a fölösleges víz nagyobb részét nem lehetett elvezetni a mélyebben fekvő határrészekről. A területen gazdálkodó egységek számára egy lehetőség adódott a rendszeresen jelentkező probléma megoldására. Az alagcsövezés és hozzá nagy teljesítményű szivattyúállomások építése és folyamatos működtetése. Az alagcsövezés hosszú távon biztosította volna a felesleges víz elvezetését, szükség esetén (pl. aszályos években) a visszatáplálást. Akkor ez a megoldás lett volna a legdrágább, hosszú távon azonban lényegesen gazdaságosabbnak tűnt, mint az alacsony hatásfokkal működtetett felszíni csatornahálózat, amit ráadásul abban az időben nem is eredeti funkciójának megfelelően használtak. Ez a komplex meliorációs munka azonban számottevő anyagi forrást feltételezett, amiből ezen a halmozottan hátrányos helyzetű, belső perifériának számító vidéken a településeknek szinte semmi nem állt rendelkezésére. Ha valami csoda folytán mégis elkészült volna a beruházás, a szivattyúállomások működtetése, az idővel jelentkező amortizáció költsége mindenképpen meghaladta volna a gazdasági egységek teherbíró képességét. Nem maradt más lehetőség, mint a szántóterület csökkentése, illetve a maradék területen a magas önköltséggel folytatott szántóföldi növénytermesztés. A helyzet legalább részleges javítására voltak olcsóbban kivitelezhető javaslatok is. A helybéli agrárszakemberek szerint a rendszeres mélyszántás révén meg lehetett volna

szüntetni a magas vízállás miatt a felső talajszintben kialakuló, a növénytermesztést kedvezőtlenül befolyásoló sókiválást. Hamar kiderült azonban, hogy a nagy mélységig történő talajforgatás csak meghatározott időközönként végezhető, mert túlzott alkalmazása könnyen a talaj humusztartalmának pusztulásához vezet, azon kívül kialakulhat az ún. eketalpbetegség, amely szintén káros a növénytermesztésre. Kompromisszumos megoldásként maradt a forgatás nélküli talajművelés lehetősége ott, ahol nem kukoricát vetettek előzőleg[47]. Problémát jelentett továbbá a megfelelő technikai apparátus biztosítása is, hiszen az említett talajművelési technológia alkalmazásához speciális talajművelő eszközre, illetve nagy teljesítményű erőgépekre lett volna szükség.

A szántóföldi növénytermesztés lehetőségeit korlátozta az is, hogy az 1980-as évek gazdasági szabályozói az egyébként is nehézségekkel küszködő taktaközi gazdaságok[48] számára nem tette lehetővé a továbbfejlődés lehetőségét biztosító bővített újratermelést. Tiszaladány-Tiszatardos közös gazdaságából pl. az őszi búzát lábon el kellett adni, már akkor, amikor az ár még a lehető legalacsonyabb volt. Ha engedték volna csak néhány hónappal később, a mindenkori világpiaci árnak megfelelő szinten értékesíteni a termést, akkor sokkal jövedelmezőbb lett volna a gabonatermelő ágazat. Valószínűleg a többi környékbeli mezőgazdasági szövetkezetben is hasonló volt a helyzet. A helyzetet tovább súlyosbította az is, hogy az 1980-as évek első felében megszűnt a gépvásárlásra fordítható dotáció. A taktaközi szövetkezetek gépparkja a rendszerváltásig erőteljesen amortizálódott, így a modern nagyüzemi gazdálkodás és eredményes szántóföldi növénytermesztés egyik legfontosabb alappillére jelentős mértékben ellehetetlenült.

Az 1980-as évek vetésszerkezetét vizsgálva megállapítható, hogy pl. Tiszaladány-Tiszatardos településeken a 60-70-es évekéhez képest jelentősebb változás nem következett be. A már vázolt nehézségek ellenére a gabonafélék termőterületét növelték, ám még így sem sikerült a tervezett mennyiséget megtermelni. A sörárpa jelentette a legbiztosabb bevételi forrást, mert a megtermelt sörárpát a közeli bőcsi sörgyár rendszeresen felvásárolta. A korábban még fontos szerepet játszó napraforgó és dohány abban az időben egyre inkább háttérbe szorult. Az igen munkaigényes dohány visszaszorulásának az volt az oka, hogy az erősen idényjellegű munkafolyamatok elvégzéséhez nem volt elegendő munkaerő. Nőtt viszont a cukorrépa vetésterülete a közeli cukorgyár és a megjavult szállítási feltételek miatt. A két település korabeli állatállományának az ellátá-

[47] A kukoricaszár beszántását nem lehetett helyettesíteni a forgatás nélküli talajműveléssel, mert a csekély mélységbe került származadványok nem bomlottak el. Emiatt több műtrágyát kellett volna kijuttatni a földekre, ami lényegesen növelte a fajlagos költségeket, és a környezeti hatása is kedvezőtlen volt (egykori helyi agronómusok szóbeli közlése alapján).

[48] A vizsgált 13 településen az 1980-as évek közepén az alábbi mezőgazdasági egységek gazdálkodtak: Szerencsi Állami Gazdaság (Szerencs), Magyar Róna Tsz (Tiszaladány-Tiszatardos), Tokajhegyalja Állami Gazdaság (Tarcal), Béke Tsz (Taktabáj), Taktaköz Tsz (Csobaj), Tiszamente Tsz (Prügy-Taktakenéz), Rákóczi Tsz (Tiszalúc), Petőfi Tsz (Taktaharkány), Új Barázda Tsz (Taktaszada), Tokajhegyalja Tsz (Mezőzombor), Taktaközi Állami Gazdaság (több településen)

sához elegendő mennyiségű pillangóst vetettek. A korábban Tiszaladány határában folytatott szántóföldi kertészkedés elsorvadt, szerepét a háztáji gazdaságok vették át.

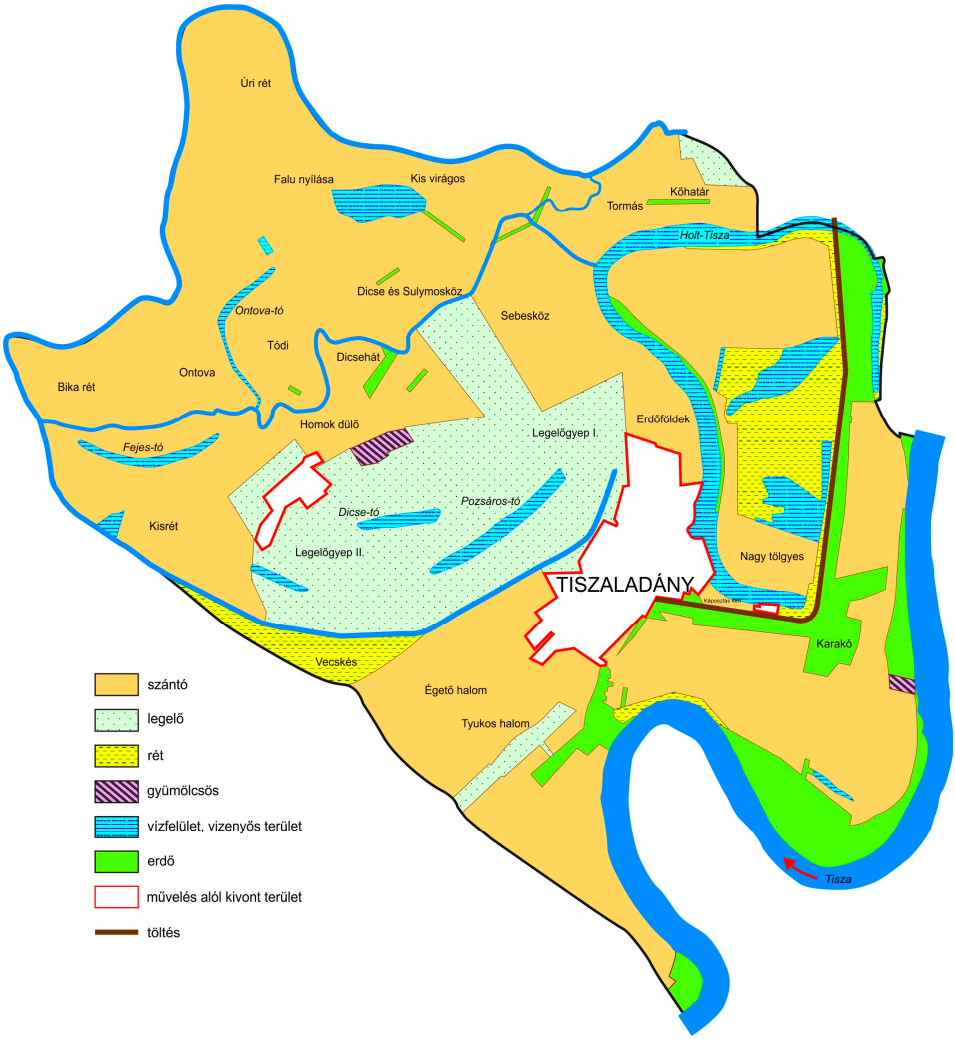

68. ábra. Tiszaladány földhasznosítási viszonyai az 1980-as évek közepén (külterületi átnézeti térkép alapján, módosítva).

Csobaj és Taktabáj települések határában a növénytermesztési programon belül elsőséget ugyancsak a gabonafélék termesztése élvezett, de jelentős volt az exportra szánt fűmag termesztése is. A növénytermesztési ágazat e két településen az összes termelési érték mintegy 20%-át adta pl. 1983-ban. Legnagyobb terüle-

ten a búzát (900 ha), a kukoricát (200 ha), a napraforgót (200 ha) és a cukorrépát (100 ha) vetették. A már említett fűmagot 170 hektáron, bizonyos években tavaszi árpát 150 hektáron termesztettek. A háztáji szántóföldekről burgonyát, zöldségféléket, hüvelyeseket stb. saját ellátásra takarítottak be.

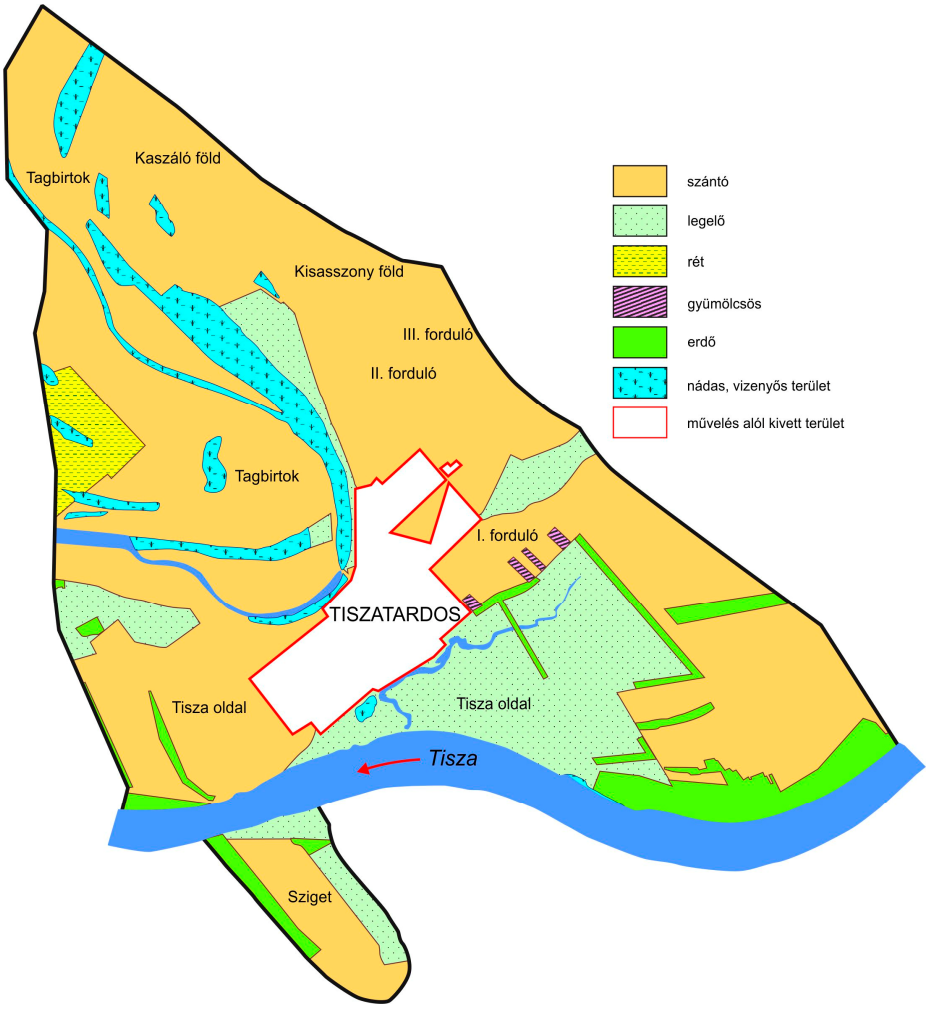

69. ábra. Tiszatardos határának művelési szerkezete az 1980-as évek közepén (külterületi átnézeti térkép alapján).

Helyi agrárszakemberek számításai szerint[49] a szántóföldi növénytermesztés nagyobb arányú kiterjesztésének —figyelembe véve a két település kedvezőtlen agroökológiai potenciálját — nem volt reális alapja.

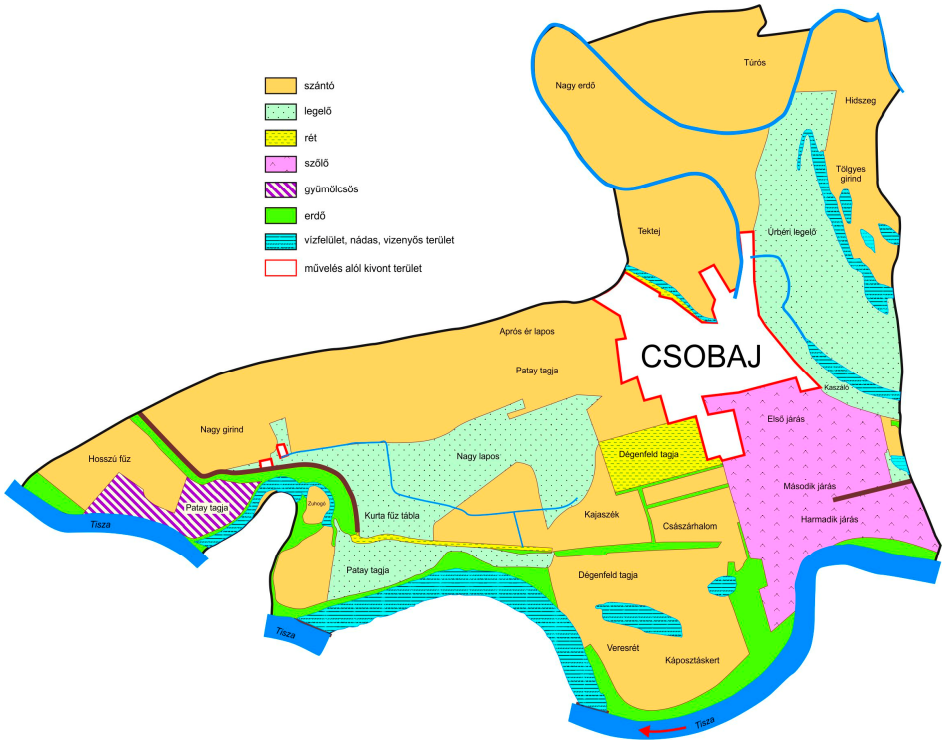

70. ábra. Csobaj földhasznosítási viszonyai az 1980-as években (külterületi átnézeti térkép alapján).

A szántóföldi növénytermesztés feltételei Prügyön és Taktakenézen voltak a legjobbak. Szántóiknak zöme árvíztől védett területen belül feküdt, mindössze 250 hektár volt a hullámtérben. Sajnos a talaj egy része erősen savanyú, amit cukorgyári mészszappal kellett kezelni. Taktaközi viszonylatban e két településen működött a 80-as években viszonylag jó anyagi kondíciókkal rendelkező szövetkezet. A korábbi időszakhoz képest vetésszerkezetét jelentősen egyszerűsítette annak megfelelően, ahogyan a komplex gépesítést sikerült megvalósítania. A különböző nagyságú (9-170 ha) üzemi táblákon általában hétféle növény termesztettek, melyek optimális esetben az országos átlagoktól 10-50%-al alacsonyabb termésátlagokat produkáltak. Az évtized első felében az őszi búza ve-

[49] Az 1980-as évek elején végzett számítás szerint 25 aranykorona értékű szántóföldön lehetett volna — optimális feltételek mellett — 60 q/ha átlagtermést búzából elérni, ami az akkori árszínvonal mellett már elfogadható nyereséget hozott volna (egykori agrárszakemberek szóbeli közlései alapján).

tésterülete volt a legnagyobb (≈ 1700 ha), ezt a napraforgó (≈ 700 ha), a kukorica (≈ 600 ha), a dohány (≈ 70 ha), a zab (≈ 20 ha) és a cukorrépa követte. Jelentéktelen területen ciroktermesztés is folyt.

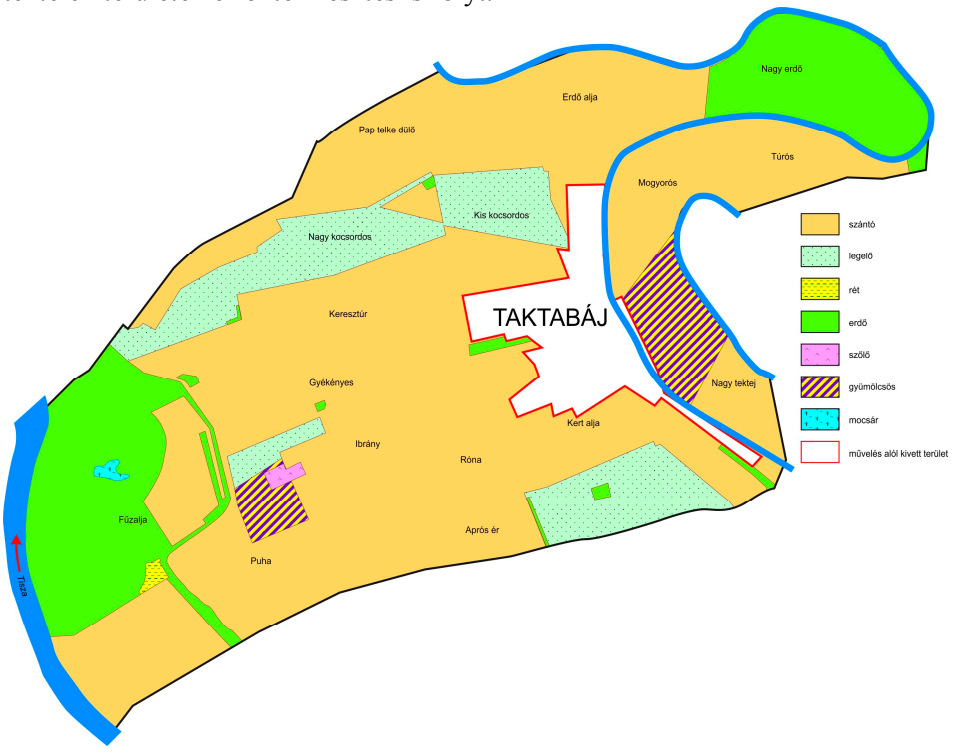

71. ábra. Taktabáj földhasznosítási viszonyai az 1980-as években (külterületi átnézeti térkép alapján).

A két település gazdálkodói viszonylag nagy területen — előveteményként — borsót vetettek (1982-ben pl. 120 hektáron). A szövetkezet az IKR tagjaként bizonyos előnyöket is élvezett a 80-as években, aztán vegyszerezési problémák adódtak a kukoricatermesztés területén. Kiküszöbölése akkor mindkét településen komoly nehézségeket okozott.

Az eddigiekből egyértelműen kiderült, hogy a Taktaközben a szántóföldi növénytermesztés ugyan meghatározó volt a rendszerváltást megelőző évtizedekben is, de lényegében mindenütt veszteséges ágazatként működött. Komoly anyagi terheket rótt a területen gazdálkodó mezőgazdasági üzemekre, tágabb értelemben a településekre. Érthető, ha a taktaközi falvak minden lehetséges eszközt igyekeztek a veszteségek csökkentése érdekében megragadni. Ennek egyik lehetséges módja a melléküzemági tevékenység beindítása volt, ami a 80-as években vett lendületet a vidéken. Az eredmények viszonylag hamar és látvá-

nyosan jelentkeztek. Taktabájon és Csobajon pl. az 1980-as évek előtt a termelőszövetkezetek évente 5-20 millió forint veszteséggel zárták az évet. 1983-ban —elsősorban a melléküzemági tevékenységnek köszönhetően — 10 millió forint nyereséget könyvelhettek el. A településeken működött drótfonó üzem, varroda, készítettek vasúti- és bányacsavarokat stb. Hasonlóan kiterjedt melléküzemági tevékenység volt akkoriban Prügyön és Taktakenézen is (varroda, lakatosüzem, fafeldolgozó, sütőüzem, elektrotechnikai üzem, de belkereskedelmi tevékenységet is folytattak).

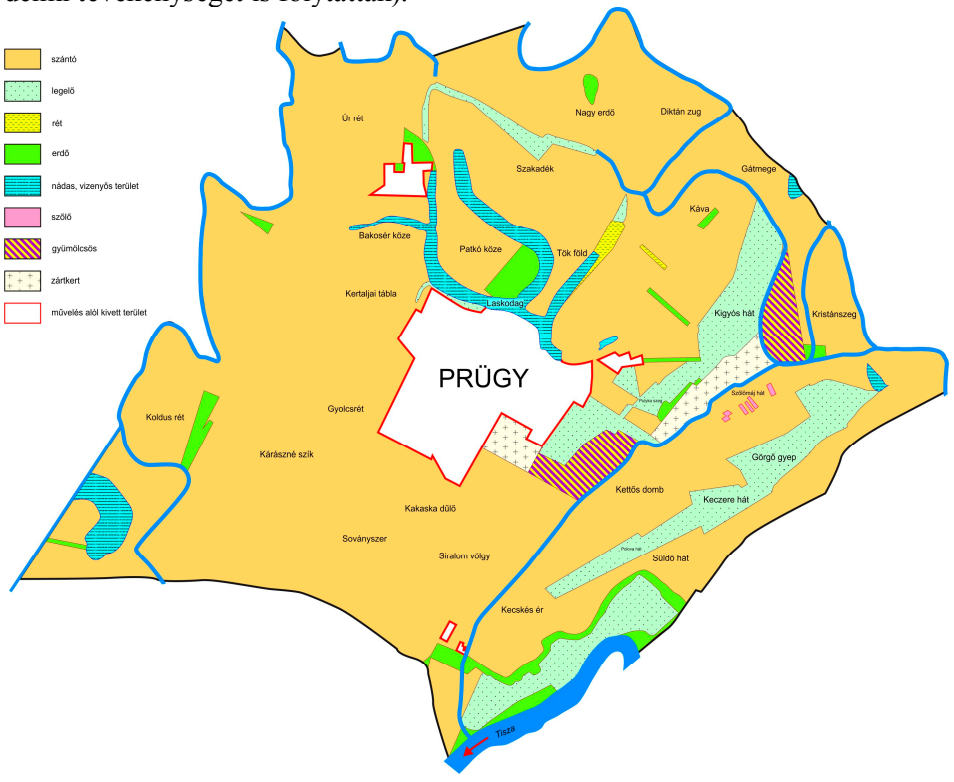

72. ábra. Prügy határhasználata az 1980-as években (külterületi átnézeti térkép alapján).

Ezek a melléküzemági tevékenységek állandó munkaalkalmat biztosítottak (télen is) és a női munkaerő foglalkoztatásában is jelentős szerepet töltöttek be. Természetesen egy-egy komolyabb technológiai fegyelmet és technikai feltételt megkövetelő melléküzemág számottevő irányító szakembergárdát is megkövetelt, ami nem csekély anyagi terhet rótt működtetőjére. Félő volt, hogy az alaptevékenységre egyre kevesebb anyagi forrás jut, ami olyan problémák elé állítja a szövetkezetek vezetőit, amit már saját erőből nem lesznek képesek megoldani.

A belső települések mezőgazdálkodási gyakorlata ilyen kétségek között lépett a rendszerváltás küszöbére.

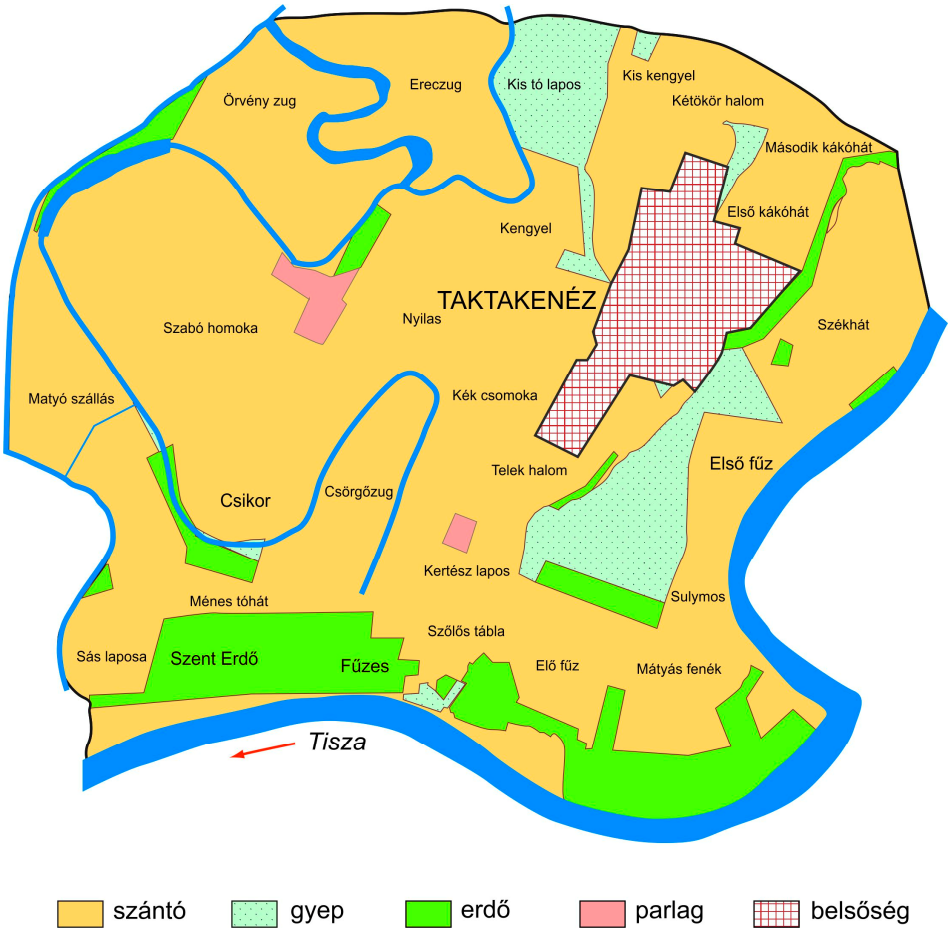

73. ábra. Taktakenéz földhasznosítási viszonyai az 1980-as évek elején (külterületi átnézeti térkép alapján).

A peremi településeken a szántó összes területhez viszonyított aránya csak minimális mértékben tért el a belső településekétől — ha a hét település átlagát nézzük (51,4%). Az 1960-as évek hasonló adataihoz képest azonban néhány településen, mint Tokaj, Tarcal és Mezőzombor, a szántó aránya jelentősen csökkent. Ennek egyik oka a szőlő alacsonyabb térszíneken való megjelenése volt, amihez nyílván a jobb talajadottságokkal jellemezhető szántóparcellákat használták fel. A Harangod peremén fekvő falvakban, a szántóterület nagyságában, ugyanebben az időszakban nem történt változás. Ott lényegesen jobb körülmé-

nyek között, sokkal gazdaságosabban tudták a szántóföldi növénytermesztést folytatni, így semmi sem indokolta a művelésági változtatást.

11. táblázat. Tiszaladány határának művelési szerkezete 1981-ben

	minőségi osztály	terület (hektár)	%	kataszteri tiszta jöv.	összes terület (hektár)	összes ter. %-ban	kataszteri tiszt. jöv. átlaga (K/ha)
szántó	2	51,6	4,1	1483,1			
	3	100,2	8	2436,6			
	4	212,4	17	3696,2			
	5	271,9	21	2937,5			
	6	141,3	11,3	1076,9			
	7	342,6	27,5	2158,4			
	8	126,6	10,2	329,3	1246,6	58,4	11,3
rét	5	69,1	100	83	69,1	3,2	1,2
legelő	2	47,3	13,3	393,3			
	3	148,7	41,6	713,3			
	5	161,2	45,1	193,5	357,2	16,7	3,8
erdő	3	145,2	100		145,2	6,8	7,6
művelt terület					1818,1	85,1	9,2
fanet					317,2	14,9	
összesen					2135,3	100	
belterület					83,4		
összes terület					2218,7		

12. táblázat. Tiszatardos határának művelési szerkezete 1981-ben

	minőségi osztály	terület (hektár)	%	kataszteri tiszta jöv.	összes terület (hektár)	összes ter. %-ban	kataszteri tiszt. jöv. átlaga (K/ha)
szántó	3	28,8	8	702,2			
	4	97,2	27,1	1692,3			
	5	82,1	22,8	887,4			
	6	65,3	18,2	496,9			
	7	34,6	9,6	218,1			
	8	51,3	14,3	133,3	359,3	42,8	11,4
gyümölcsös	2	1,4	100	30,9	1,4	0,2	21,7
rét	4	14,9	100	35,8	14,9	1,8	2,39
legelő	2	140,5	49,7	1166,1			
	3	34,4	12,2	179,3			
	4	74,3	26,3	156,2			
	5	33,1	11,7	39,8	282,3	33,6	5,4
nádas	1	47,2	100	737,5	47,2	5,6	15,6
erdő	3	50,4	100	383,7	50,4	6	7,6
művelt terület					755,5	90	9,1
fanet					83,8	10	
összesen					839,3	100	
belterület					53,6		
összes terület					892,9		

13. táblázat. Csobaj határának művelési szerkezete 1981-ben

	minőségi osztály	terület (hektár)	%	kataszteri tiszta jöv.	összes terület (hektár)	összes ter. %-ban	kataszteri tiszt. jöv. átlaga (K/ha)
szántó	3	47,7	5,1	1161,4			
	4	347,1	37,4	6039,9			
	5	205,1	22,1	2215,9			
	6	129,6	14	985,6			
	7	174,5	18,8	1099,3			
	8	24,1	2,6	62,8	928,1	50,5	12,4
gyümölcsös	2	33,3	100	722,9	33,3	1,8	21,7
rét	3	2,9	100	28,8	2,9	0,2	9,7
legelő	1	44,9	8,5	816,6			
	2	31,3	6	260,4			
	3	368,8	70,1	1917,8			
	5	81,1	15,4	97,3	526,1	28,6	5,8
erdő	3	90,8	100	690,8	90,8	4,9	7,5
művelt terület					1581,2	86	10,3
fanet					256,6	14	
összesen					1837,8	100	
belterület					104,1		
összes terület					1941,9		

14. táblázat. Taktabáj határának művelési szerkezete 1981-ben

	minőségi osztály	terület (hektár)	%	kataszteri tiszta jöv.	összes terület (hektár)	összes ter. %-ban	kataszteri tiszt. jöv. átlaga (K/ha)
szántó	3	55,2	6,9	1343,7			
	4	240,6	30,2	4137,7			
	5	272,6	34,1	2944,6			
	6	164,9	20,7	1253,7			
	7	64,9	8,2	409,4	798,2	47,5	12,6
szőlő	1	2,3	100	86,2	2,3	0,1	36,4
kert	9	57,8	100		57,8	3,4	
gyümölcsös	2	58,6	100	1271,8	58,6	3,5	21,7
rét	4	6,7	100	16,3	6,7	0,4	2,4
legelő	3	149,1	46,8	775,6			
	4	40,4	12,7	84,9			
	5	129,1	40,5	154,9	318,6	18,9	3,18
nádas	1	1,8	100	28,8	1,8	0,1	15,6
erdő	2	25,7	9,1	231,4			
	3	131,5	46,2	999,4			
	5	127,1	44,7	661,2	284,3	16,9	6,65
művelt terület					1528,3	90,8	9,44
fanet					153	9,2	
összesen					1681,3	100	
belterület					93,5		
összes terület					1774,8		

15. táblázat. Prügy határának művelési szerkezete 1981-ben

	minőségi osztály	terület (hektár)	%	kataszteri tiszta jöv.	összes terület (hektár)	összes ter. %-ban	kataszteri tiszt. jöv. átlaga (K/ha)
szántó	2	73,9	3,4	2123,6			
	3	373,7	17,1	9083,3			
	4	538,8	24,7	9376,4			
	5	721,4	33	7791,8			
	6	293,7	13,5	2232,6			
	7	135,9	6,2	856,4			
	8	46	2,1	119,6	2183,4	75	14,5
szőlő	2	0,8	100	19,7	0,8	0,03	
gyümölcsös	2	29,1	100	631,6	29,1	1	21,6
rét	2	7,8	24,7	156,7			
	3	9,4	29,8	91,6			
	4	9,7	30,9	23,5			
	5	4,6	14,6	5,6	31,5	1,1	8,7
legelő	1	12	5	218,4			
	2	33,5	14	278,3			
	3	75,9	31	394,9			
	4	77,5	32,4	162,8			
	5	40,1	16,8	48,1	239	8,2	4,6
nádas	1	116,5	100	1818,5	116,5	4	15,6
erdő	2	79,6	100		79,6	2,7	9
művelt terület					2680	92,03	13,5
fanet					229,4	7,97	
összesen					2909,4	100	
belterület					178,8		
zártkert					50		
összes terület					3138,2		

A települések belterületéhez tartozó kertekben, s néhány kisebb szőlőt és gyümölcsfákat is tartalmazó külső, ún. zártkertben saját szükségletet, valamint a helyi piac igényeit kielégítő zöldségtermelést is folytattak a lakosok. A kertek jövedelemkiegészítő/pótló szerepe ekkor már igen jelentős volt, a sajátos taktaközi viszonyokat figyelembe véve[50].
1982-ben még négy belső település határában volt gyümölcsös, mintegy 122,4 hektár kiterjedésben. 1984-re ezeket — 15 hektár kivételével — felszámolták. Ez a folyamat törvényszerű volt egy korábbi téves döntés miatt, amelynek következtében a mezőgazdaság szocialista átszervezése

[50] Az egykori terepbejárások során gyakran láttam gondosan művelt konyhakerteket, melyekről a saját igény biztosítása mellett, nagyobb tételben lehetett értékesíteni a friss primőrárut is. A kertek mérete, az intenzíven gondozott parcellák száma legalábbis erre engedett következtetni.

során meggondolatlanul gyümölcsösöket és szőlőt telepítettek arra nem alkalmas felszíneken. Így a rendszerváltás előtti években szőlő és gyümölcsös már csak a kertekben fordult elő, sehol sem számottevő mennyiségben. A kert, gyümölcsös, valamint a szőlő aránya a Taktaközben az országos átlag alatt volt a 80-as években. A peremi településeken ebben a tekintetben is felfedezhető különbség, különösen a szőlő művelési ág tekintetében. Tokaj, Tarcal, Mezőzombor és Szerencs szőlőültetvényei éppen ebben az időszakban gyarapodtak erőteljesebben, így arányuk a korabeli országos átlagot is jelentősen meghaladta[51].

16. táblázat. Taktakenéz határának művelési szerkezete 1981-ben

	minőségi osztály	terület (hektár)	%	kataszteri tiszta jöv.	összes terület (hektár)	összes ter. %-ban	kataszteri tiszt. jöv. átlaga (K/ha)
szántó	3	71,7	6,3	1743,1			
	4	161	14,1	2801,8			
	5	651	56,9	7031,1			
	6	99,9	8,7	759,5			
	7	113,4	9,9	714,4			
	8	46,9	4,1	122	1144	61,3	11,5
rét	2	12,1	40,4	242,1			
	3	5,2	17,4	50,5			
	4	9,6	32,4	23,2			
	5	2,8	9,7	3,5	29,7	1,6	10,6
legelő	2	33,3	14,2	277			
	3	58,1	24,7	302,2			
	4	100,2	42,6	210,5			
	5	43,3	18,5	52	234,9	12,5	3,6
nádas		14,2	100	221,5	14,2	0,8	15,6
erdő	2	184,1	62,4	1657,2			
	3	110,8	37,6	842,1	294,9	15,8	8,4
művelt terület					1717,7	92	9,9
fanet					148,6	8	
összesen					1866,3	100	
belterület					107,9		
összes terület					1974,2		

Az 1980-as évek közepén a gyepterület (rét-legelő) a hat belső község összterületének mintegy 20%-át foglalta el. Az egykor jelentős kiterjedésű és a taktaközi gazdaság fontos elemként szolgáló rétségeknek

[51] 1984-ben a szőlő művelési ág országos átlaga 1,7% volt, a peremi településeken ez az átlag 4,3%. Ha a hét peremi település közül egyénileg csak a történelmi borvidékhez tartozókat nézzük, akkor ez a különbség még nagyobb: Tokaj 9,3%, Tarcal 9,5%, Mezőzombor 6,7%, Szerencs 4,9%.

csak szerény „romjai” maradtak meg. A csatornákat övező apró, keskeny kaszálók, a vizesebb, mélyebb fekvésű laposok gyenge minőségű füvet adó foltjai már csak minimális gazdasági jelentőséggel rendelkeztek. Néha kaszálták ugyan azokat, de sem a széna minősége, sem pedig a mennyisége nem indokolta, hogy nagyobb figyelmet szánjanak rájuk. A rétek kataszteri tiszta jövedelem átlaga 1,2 és 10,6 K/ha között alakult. A legelőterületek ellenben még számottevő felszíneket foglaltak el, arányuk meghaladta az akkori országos átlagot. Mivel a rét-és legelőgazdálkodás abban az időben sem érte el a kívánatos szintet, a taktaközi legelők minősége a rétekéhez hasonlóan gyenge volt, kihasználtsági fokuk pedig nagyon alacsony. Csobaj határában volt a legnagyobb kiterjedésű (≈ 520 hektár), a szántó mellett ez a művelési ág foglalta el a legnagyobb felszínt a mezőgazdasági területből. Viszonylag nagy legelőterület volt még Tiszaladány és Taktabáj határában is. A szétszórtan fekvő rétekhez képest a legelők többsége viszonylag összefüggő táblákat alkotott az egyes települések mezőgazdasági övezetén belül. Ennek akkor lett volna jelentősége, ha a legelőkön komolyabb legeltetést folytatnak. Ahol ugyanis a legeltetést csak több, egymástól távolabb fekvő gyepterületen valósítható meg, ott gyakran kell az állatállományt egyik legelőről a másikra átszállítani vagy lábon áthajtani. A kisebb legelők a túllegeltetés miatt egyébként hamar leromlanának. Ráadásul az állatállomány számára így esetleg több, egymástól független kiszolgáló épületet, kutat stb. szükséges működtetni, ami a gazdaságosságot jelentős mértékben befolyásolja. A Taktaközben ezzel az előnnyel nem éltek, a 80-as években egyik településen sem folytattak olyan kombinált állattenyésztést, ahol a legelőterületek nyújtotta lehetőségeket érdemben kihasználták volna.

A hajdani ősgyep nyomai a 20. század második felére mindenütt eltűntek a Taktaközben. A meglévő, ám leromlott állapotú legelőket nem kezelték, nem újították fel. Talán csak Taktabájon történt kísérlet erre vonatkozóan, ahol a fűmag termesztése mellett a legelő füvesítésére is fordítottak némi figyelmet. Lehetőség lett volna differenciált hasznosítású legelőterületek (juh- és marhalegelő) kialakítására is, sajnos a szövetkezetek ezzel sem éltek. A gyenge minőségű legelőkön — minden felújítást mellőzve — nagyobb számú juhot lehetett volna tartani, hiszen ez az állatfaj a gyengébb tápértékű legelőket is tudja hasznosítani. A gyapjú, a juhhús, a tejtermékek viszonylag biztos jövedelmet szolgáltattak volna. Ma már nehéz megállapítani, miért mellőzték a legelő hasznosításának ezt a módját, hiszen — mint azt korábban már említettem — pl.

1895-ben a vizsgált településeken még több mint 12 000 db juhot írtak össze.

Ott, ahol a legelő és kiterjedtebb vízfelület feküdt egymás közelében a termelőszövetkezetek megpróbálkoztak a libatenyésztéssel. A nagyüzemi libatenyésztésnek nem voltak ezen a vidéken kialakult hagyományai, a szakemberek ismeretei pedig arra nem voltak elegendőek, hogy a felmerülő nehézségeket a lehető legminimálisabb veszteséggel elháríthassák. A szakszerűtlen tartás következtében az egyébként biztos és jelentős bevételt hozó toll minősége nem érte el a kívánt szintet. A még magasabb bevétellel kecsegtető, májra orientált tenyésztést sem tudták megvalósítani, a feldolgozó üzem hiánya miatt, a kettő pedig feltételezi egymást. A nagyszámú liba egy év alatt tönkretette a legelőt, valószínűleg meg is fertőzte azt, mert a következő években olyan mértékű volt az elhullás, hogy a veszteségek következtében a libatenyésztéssel is felhagytak a Taktaközben. A helyi szakemberek akkori számításai szerint a gyenge minőségű taktaközi legelők hektáronként 1,5 szarvasmarhát vagy 300 libát tudtak eltartani. Ez utóbbiak haszna azonban lényegesen kevesebb, s mint a gyakorlat bizonyította, az általuk okozott környezeti kár pedig még a minimális hasznot is elviszi. Nem véletlen, hogy a 80-as évek második felében csak a szarvasmarha tartását preferálták a taktaközi mezőgazdasági üzemek.

17. táblázat. Kistermelői állatállomány 1972-ben (db)

	szarvasmarha	*ló*	*juh*	*sertés*	*baromfifélék*	*házinyúl*	*méhcsalád*
Csobaj	154	5	10	1433	15593	55	39
Mezőzombor	313	30	395	872	16643	202	64
Prügy	522	0	0	2126	36246	51	73
Szerencs	112	31	1	850	17290	558	224
Taktabáj	250	1	50	943	8714	93	86
Taktaharkány	532	10	1	1807	41598	301	137
Taktakenéz	338	4	36	1470	19052	89	75
Taktaszada	311	6	4	1608	19728	399	33
Tarcal	202	28	83	1372	23673	246	40
Tiszaladány	430	4	0	1221	12058	27	71
Tiszalúc	499	57	144	2159	39481	510	443
Tiszatardos	216	1	0	586	5866	0	7
Tokaj	368	96	6	842	10128	171	239
	4247	273	730	17289	266070	2702	1531

Az állattenyésztést egyébként egészen a 80-as évek elejéig, az alacsony szinten tartott, stagnáló állapot jellemezte. Sokkal kisebb súlyt képviselt a taktaközi gazdaságokban, mint a két világháború közötti időszakban vagy

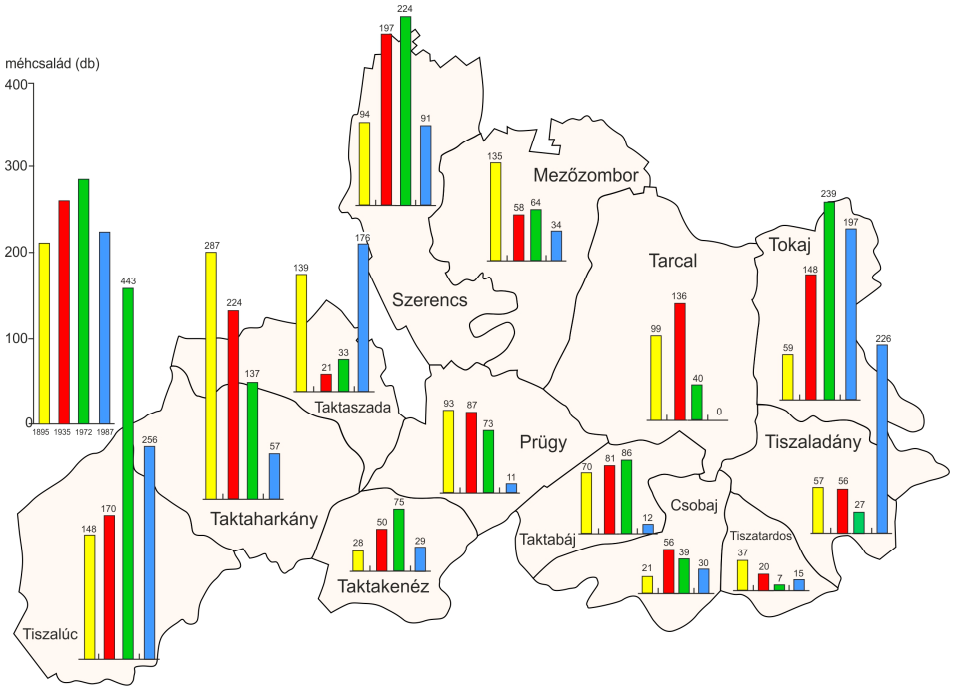

74. ábra. A méhcsaládok száma a jelzett időpontokban a taktaközi, illetve a peremi településeken.

a 19. század végén. Az állattenyésztés jellege viszont megváltozott, különösen a 80-as években. A szövetkezetek az állattenyésztés gyakorlatát a háztáji gazdaságokkal integrálva valósították meg oly módon, hogy mind a szövetkezetek, mind pedig a kistermelők nyeresége lehetővé tegye az állomány szinten tartását, kedvezőbb esetben növelését. A szövetkezetek biztosították a takarmányt, a mesterséges megtermékenyítést, a legelőterületet (bérleti díj ellenében), s az értékesítést is a szövetkezeten keresztül zajlott. A szövetkezetekben az istállózó állattartás lett a jellegadó, és sajátos állattenyésztési profilt is igyekeztek kialakítani, pl. Tiszaladány és Tiszatardos településeken elsősorban tejprofilú szarvasmarha tenyésztést folytattak a 80-as évek elején, közel 500 egyeddel, melyeknek nagyobb része háztáji gazdaságokba volt kiadva. Ugyancsak szövetkezeti tulajdonban volt mintegy 1000 db sertés, de háztáji gazdaságok kezelésében. Taktabáj-Csobaj legelőinek egy részét felújították, így az 1980-as évek közepén mintegy 1000 db szarvasmarhát tudtak tartani. A mezőgazdasági szövetkezet húsmarha tartására rendezkedett be, s nagyobb ál-

lományt csak azért nem tudtak eltartani, mert az istállók egy részét korábban melléküzemági tevékenység folytatásához átalakították. A belterjes állattenyésztés legmagasabb színvonalon Prügy-Taktakenéz településeken valósították meg, ahol legkisebb arányú volt a legelő területe. A szemestakarmányra alapozott sertéstenyésztés lett a vezető ágazat, melynek takarmányszükségletét jelentős mértékben a helyben termesztett kukorica biztosította. Helyi tápkeverő üzem létesítésével, és a háztáji gazdaságok bevonásával sikerült elérniük, hogy 1984 első felére mintegy 20 000 db sertésre szaporodott a két település állománya. Prügyön kísérletet tettek a lótenyésztésre is, de komolyabb gazdasági jelentősége ennek az ágazatnak akkor nem volt. Elsősorban sportlovak alkották az állományt, s szövetkezet saját lovas pályát tartott fent.

Az állattartás terén igazán komoly előrelépés (legalábbis ami az abszolút számokat illeti) a baromfitartás területén következett be. Ennek elsősorban a háztartások friss hússal és tojással történő ellátásában volt kiemelkedő jelentősége. A nyúltenyésztés ugyancsak fontos kiegészítő jövedelmet biztosított, s gazdaságosságát a helyi gyepterületekről beszerzett olcsó takarmány is növelte. Érdekes módon a nyúltenyésztés inkább a peremi településeken volt jellemző, a belső falvakban szerepe elhanyagolható a 70-80-as években. A méhészkedés hagyománya évszázados múltra tekintett vissza a Taktaközben. Szerencs, Tiszalúc, Tokaj méhállománya évtizedeken keresztül kiemelkedett a vizsgált települések közül, s termelési értéke is számottevőnek volt mondható az egyes gazdasági egységek össztermelési produktumait tekintve.

18. táblázat. Kistermelői állatállomány 1987-ben (db)

	szarvasmarha	*ló*	*juh*	*sertés*	*baromfifélék*	*házinyúl*	*méhcsaládok*
Csobaj	35	15	196	773	7256	49	30
Mezőzombor	219	25	348	145	9520	76	36
Prügy	145	29	275	2870	13666	215	11
Szerencs	117	10	306	1111	10465	503	91
Taktabáj	109	10	53	301	4509	58	12
Taktaharkány	312	27	22	2245	29712	580	57
Taktakenéz	210	37	0	1265	8273	3	29
Taktaszada	159	11	0	1011	12766	315	176
Tarcal	11	11	1	374	9898	284	0
Tiszaladány	314	0	3	663	8667	177	226
Tiszalúc	236	73	297	1781	24368	604	256
Tiszatardos	92	4	0	230	3850	97	15
Tokaj	118	34	108	413	5731	719	194
	2077	286	1609	13182	148681	3680	1133

A rendszerváltás előtti évek pontos állatállományáról nehéz képet alkotni, elsősorban a nagyüzemi adatok hiánya vagy pontatlansága miatt. A kistermelői állományt vizsgálva azonban megállapítható, hogy az áttartás/tenyésztés jelentősége egyre inkább csökkent az rendszerváltás évei felé közeledve. Mindezt a 18. táblázat adatai is tükrözik, jóllehet a nagyüzemi állatállomány (amelyről nem sikerült adatokat beszerezni) nyílván valamit javított a korábbiakhoz képest siralmas állapoton.

Az egykor kiterjedt rét- és legelőterületekkel rendelkező Taktaközben a 70-es évekre a legeltető állattenyésztés csaknem teljesen megszűnt. Szerepét egyre inkább az istállózó állattartás/tenyésztés vette át, amely azonban sokkal magasabb önköltséggel termelt, mint a hagyományos, legeltetésre alapozott, vegyes profilú állattartás/tenyésztés. A gyenge minőségű gyepterületek nem lettek volna képesek jelentősen nagyobb számú állatállomány eltartására, ám racionálisabb hasznosítási módokkal, megfelelő rét- és legelőgazdálkodással csökkenteni lehetett volna a költségeket. Sajnos ezzel a lehetőséggel a Taktaközben nem éltek abban az időszakban.

Az 1980-as években a mezőgazdasági terület aránya mind a belső, mind pedig a peremi településeken magasabb volt, mint a korabeli országos átlag (70,4%), s megközelítette a 80%-ot.

Korábban nem minden taktaközi falu határában volt erdő, a 80-as évekre azonban — a telepítések révén — ez a helyzet megváltozott. Mivel az öregebb fákat már korábban letermelték, az erdőknek nem a fakitermelés szempontjából volt igazán jelentősége. Sem az állomány fajtaösszetétele és kora, sem pedig az erdő összkiterjedése nem volt olyan, ami számottevő gazdasági haszonnal kecsegtetett volna. Az erdők, erdősávok sokkal inkább az agrártevékenység struktúrájában töltöttek be fontos szerepet (pl. a mezővédő erdősávok révén). A térség kötöttebb talajain őshonos lombfák (pl. kocsányos tölgy, magas kőris, szil, vénic szil) fordultak elő. Az ún. nyárfa-program a nemes nyár telepítését szorgalmazta a 80-as években. E gyorsan növő fafaj amellett, hogy jól felhasználható faanyagot biztosít, a vizenyős laposok hasznosítását is lehetővé tette. Az árterületeket az 1980-as évek elején még javában folyt a telepítési program végrehajtása. A legrosszabb talajadottságú szántókon is erdőket telepítettek, mert a szakszerűen végzett telepítés — a terület adottságainak megfelelő fafaj kiválasztásával — hosszabb távon sokkal nagyobb bevétel kecsegtetett, mint az alacsony hatásfokú, költséges növénytermesztés. Ilyen telepítést valósítottak meg Taktakenéz határában, a

Tiszához közel fekvő egykori szántókon. Már az 1970-es években megkezdődtek a munkálatok, s tekintélyes nagyságú, gyenge termőhelyi adottságú, korábban szántó művelési ágba tartozó felszínt fásítottak így.

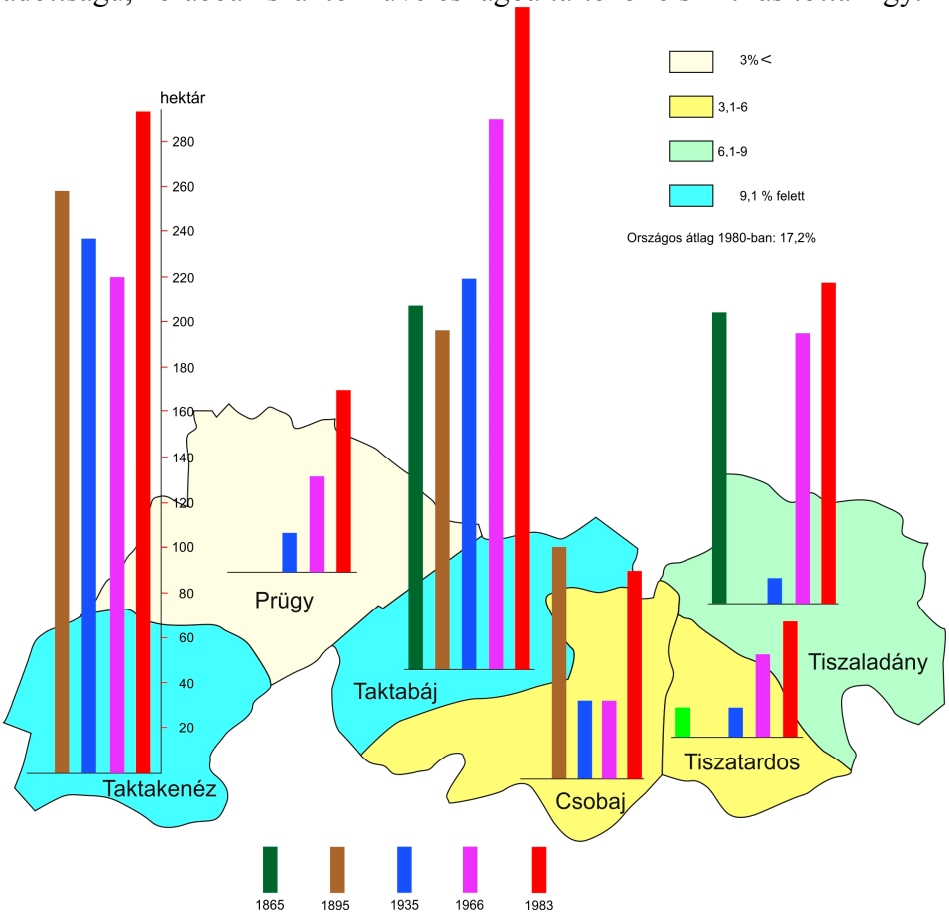

75. ábra. Az erdőterület változásai a belső településeken, a jelzett időpontok adatai alapján, valamint az erdő területének százalékos aránya 1983-ban.

Az ártéri erdőkben, kiterjedt füzesekben vadgazdálkodási tevékenységet is folytattak. Taktakenéz határában egy mezőgazdasági tevékenységre kevéssé hasznosítható területen fácánnevelő telepet létesítettek, ami ugyancsak a vadgazdálkodási tevékenység részeként működött.

A Tiszát övező, vadregényes tájképi elemekben bővelkedő ártéri övezetben már a 70-es években is épültek halásztanyák, hétvégi házak

(pl. Taktakenéz határában), s a 80-as években felmerült üdülőtelepek létrehozásának a gondolata is. A jelentős nagyságú tőkét igénylő beruházásokból azonban nem lett semmi, mert sem saját (vagy központi) források nem álltak rendelkezésre, sem a turisztikai kereslet nem volt olyan mértékű, ami indokolta volna létrehozásukat. Természetvédelmi szempontból ez végül is kedvező helyzetet teremtett, mert nem történt olyan mértékű beavatkozás, ami a Tisza menti ártéri övezet sajátos növény- és állatvilágát jelentős mértékben veszélyeztette volna.

Az 1980-as években a nádas az egész Taktaközben újra előretörőben volt. A hat belső település határának 1,6% foglalta el, ez a korabeli országos átlag négyszerese volt. Legnagyobb felszínt Prügy és Tiszaladány határában borított, de kiterjedt nádasok voltak a peremi településeken, pl. Tiszalúc, Taktaharkány, Taktaszada, Szerencs, Mezőzombor alacsonyabban fekvő térségein is. Az állandóan vízzel borított természetes mélyedésekben halastavakat lehetett volna kialakítani, amikhez viszonylag kedvezőek voltak az egyéb feltételek is: a Tisza közelsége és az akkor még sűrű, ám meglehetősen elhanyagolt csatornahálózat. Az 1980-as évek közepén azonban csak egy halastó-rendszer működött a Taktaközben, Tokaj és Tiszaladány között. Ennél lényegesen több helyen is lehetőség lett volna viszonylag alacsony beruházási költségek mellett hasonló létesítményeket kialakítani, ám az akkori gazdasági koncepciókba úgy látszik ezek nem fértek bele…

A művelés alól kivett terület a belső falvak határában a 60-as évek közepétől némileg csökkent. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a nagyobb táblaméretek kialakítása miatt a dűlőutak egy részét egyszerűen beszántották, jó néhány tanyát is megszüntettek, és kevesebb lett az üzemi telephelyek száma is.

19. táblázat. A művelés alól kivont terület az összes terület %-ban, a belső taktaközi falvakban (1865-1982)

	1865	1895	1913	1933	1966	1982
Csobaj	28,3	10,1	8,3	6,3	17,8	14
Prügy	15,5	5,5	5,5	4,8	11,2	7,5
Taktabáj	18,9	7,8	7,7	6,3	9	9,1
Taktakenéz	44,8	15,7	9,1	6,1	11,7	8,0
Tiszaladány	11,0	7,7	9,5	7,0	15,4	14,9
Tiszatardos	18,9	8,5	8,1	2,7	15,7	10,0

A rendszerváltás éveiben sokan és sokféleképpen akarták a mezőgazdaság korábbi gyakorlatát átalakítani a Taktaközben. A tulajdonviszonyok megváltoztatása mellett így a gazdálkodás technikai-technológiai viszonyai is jelentős átalakuláson mentek keresztül. Ennek során egy ésszerű, a térség agroökológiai adottságait, termelési tradícióit stb. figyelembe vevő, átgondolt változássorozatot kellett volna megvalósítani, ami egyaránt szolgálta volna az egyének és az egész közösség javát. A kellő bölcsesség, türelem azonban hiányzott az emberekből (nemcsak a Taktaközben), s a páratlan lehetőség nyújtotta előnyökkel sehol sem tudtak élni igazán. Az elmúlt két évtized mezőgazdálkodásának eredményei, az átgondolatlan, sokszor hibás döntések következményei ezt egyértelműen igazolják. Az emberek többsége pedig nagy változásokban bízott, életük, életminőségük jobbra fordulását remélték. A valóság sajnos nem igazolta ezeket a várakozásokat, aminek számtalan oka volt/van. Az alapvetően évszázadok óta mezőgazdasági profilú, de a periféria perifériáján fekvő Taktaközben pl. csak akkor lenne remény az ott élő emberek életminőségének pozitív változására, ha az évtizedek óta elmulasztott/halogatott feladatokat maradéktalanul elvégeznék, az agrárgazdálkodás optimalizálása végett. Első lépésként el kellene végezni a Taktaköz komplex talajtani-, hidrológiai- és hidrogeológiai feltárását. A szinte mindenre kiterjedő vizsgálat során genetikai talajtérképet, humusz-, talajvíz-, talajjavítás és mélyszántási-, pH-, mészállapot- és talajhasznosítási kartogram, valamint forgatásos művelhetőség mértékét bemutató térképet stb. kellene készíteni, s a gazdálkodók rendelkezésére bocsátani. E vizsgálati eredményekre támaszkodva lehetne ugyanis kialakítani azokat a földterületeket, melyek egy-egy növényi kultúra számára a legoptimálisabb feltételeket képesek nyújtani. A szántóföldi növénytermesztésben rugalmas vagy keretvetésforgót kellene alkalmazni, hogy a termelési költségeket a legalacsonyabb szinten lehessen tartani. Növelni kellene a gazdálkodók érdekeltségét abban, hogy minél nagyobb területen végezzék el a gyep felújítását, majd a gyepgazdálkodást folyamatosan alkalmazzák. Az istállózó állattenyésztést a legeltető állattenyésztéssel kombinálva sokkal jövedelmező lehetne tenni ezt az ágazatot is. Mindezen feladatnak a megvalósítása egy összetett, gondosan koordinált tervezést kívánna, amely figyelembe kell, hogy vegye a földhasznosítás jelenlegi szerkezetéből, a termelés ökológiai és ökonómiai feltételeiből, valamint a tágabb térség társadalmi alapfunkcióiból következő sajátosságokat. Ez utóbbi gondolatokat Berényi István egy 1980-ban megjelent dolgozatában olvashatjuk, ám az ott leírtak ma sem vesztettek aktualitásukból. Ugyanis bármelyik, említett tényező hiánya vagy túlzott hangsúlyozása a természet adta lehetőségek (a környezet) és a társadalmi (termelési) viszonyok közötti ellentmondáshoz vezet. Ennek a veszélye a rendszerváltást követően sem múlt el a Taktaközben. Amíg a gazdálkodás taktaközi gyakorlata a fentebb vázoltakhoz képest nélkülöz minden racionalitást, s a mindenkori pillanatnyi érdekek és lehetőség béklyójában zajlik, merő naivitás bármilyen pozitív változásban re-

ménykedni. A Taktaköz minden bizonnyal továbbra is marad egy fogyó népességű, vegetáló, perifériára szorult térség, annak összes hátrányával együtt.

8. A taktaközi falvak néhány népességföldrajzi jellegzetessége

8.1. A népességszám és a népsűrűség változása 1784/87 és 2010 között

A települések 18. század végi lélekszámáról az 1784/87-es első magyarországi népszámlálás adatai alapján alkothatunk képet. A hat belső településen akkor mindössze 2520 fő élt, Szabolcs vármegye lakosságának 2,3%-a. 549 lakosával Prügy volt a legnépesebb falu, míg Tiszatardoson kevesebb, mint 300 fő lakott. Prügy „elsősége" érdekes, ugyanis Bél Mátyás már idézett munkájában (1736) azt írta, hogy „Prügy rongyos falu, lakói elszéledtek, a pusztuláshoz közel…". Ha ez valóban így volt az 1730-as években, akkor — az egykori körülményeket figyelembe véve — viszonylag hamar sikerült újra benépesíteni a települést.

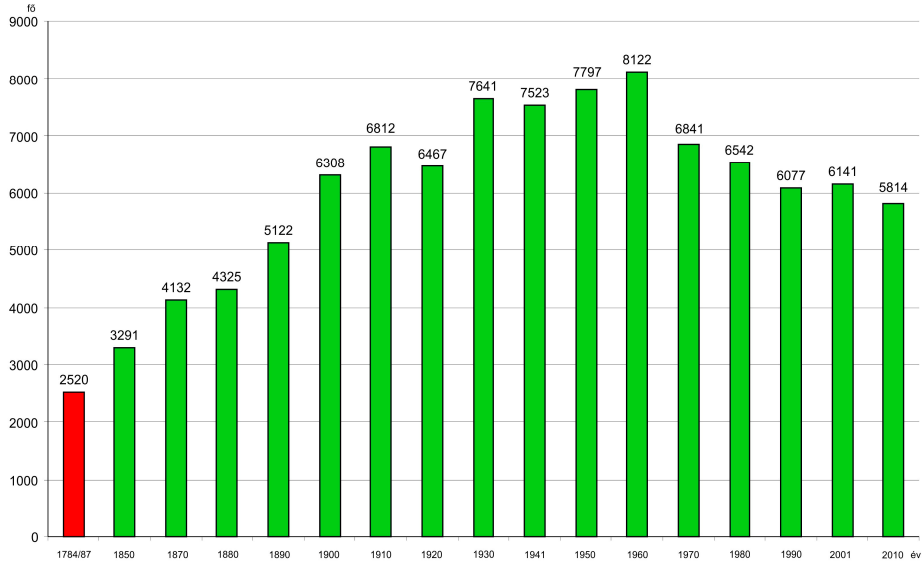

76. ábra. A belső települések népességszámának alakulása a jelzett időpontokban.

A Taktaköz szempontjából fontos szerepet betöltő peremi települések mindegyikében magasabb volt a népesség száma, mint a belső falvakéban. Legnagyobb lélekszámmal Tokaj (2942 fő), Tarcal (2756 fő), Szerencs (1571 fő) és Tiszalúc (1128 fő) rendelkezett, de Mezőzombor (689 fő), Taktaharkány 673 fő) és Taktaszada (639 fő) népessége is meghaladta Prügy lakóinak a számát.
A kedvezőtlen ökológiai adottságokkal rendelkező falvak jobbágyai autarchiára kényszerültek, s a csekély számú népesség ellátásához igyekeztek maximálisan

kihasználni a földrajzi környezet nyújtotta lehetőségeket. A 18. század végén, 19. század elején azonban a korabeli társadalmi-gazdasági viszonyok mellett a belső taktaközi települések már népességeltartó képességük felső határához közelítettek.

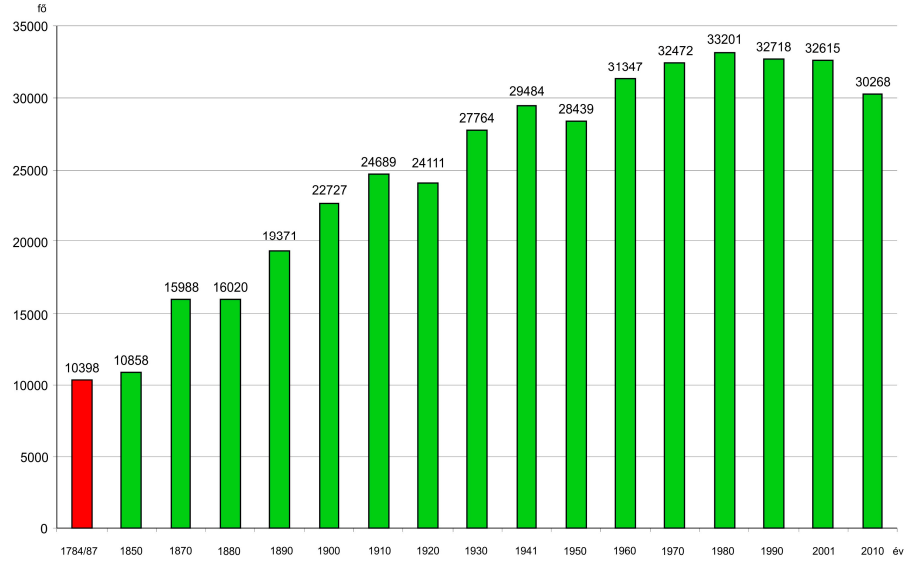

77. ábra. A peremi települések népességszámának alakulása a jelzett időpontokban.

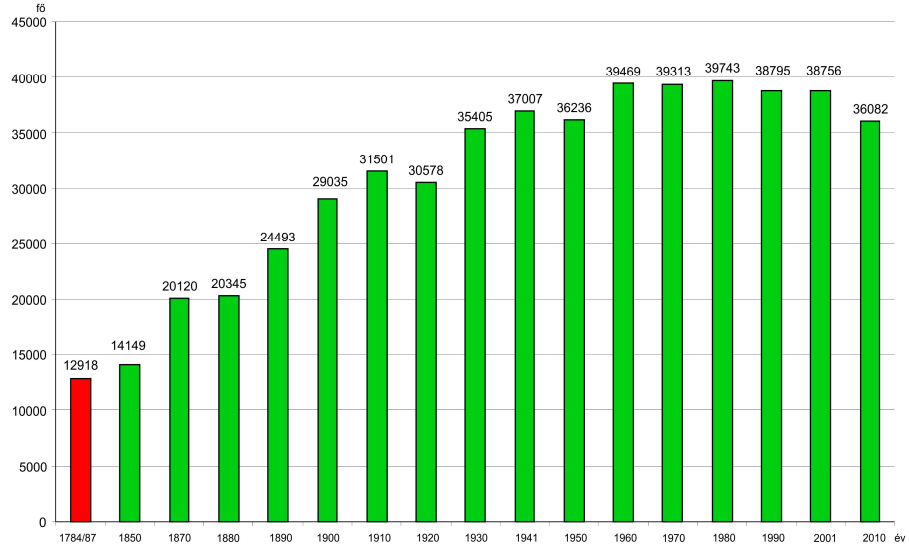

78. ábra. A vizsgált települések összesített népességszáma a jelzett időpontokban.

20. táblázat. A vizsgált és a szomszédos települések népességszámának az alakulása a jelzett időpontok között

	Terület (ha)	*1784/87*	*1850*	*1870*	*1880*	*1890*	*1900*	*1910*	*1920*	*1930*	*1941*	*1949*	*1960*	*1970*	*1980*	*1990*	*2001*	*2010*
Csobaj	1959	440	553	729	720	862	1036	1120	1057	1308	1195	1317	1352	1042	988	821	812	721
Mezőzombor	3878	689	788	1121	1143	1378	1868	2281	1963	2243	2449	2453	2668	2640	2526	2526	2545	2434
Prügy	3139	549	801	964	1008	1162	1560	1751	1654	1921	1920	2038	2293	2208	2296	2367	2526	2370
Szerencs	3669	1571	1532	2406	2932	4898	5904	6772	6546	7493	8467	7813	8577	9240	10094	10247	10019	9173
Taktabáj	1682	395	482	545	606	688	829	918	932	993	952	1009	999	823	703	644	599	579
Taktaharkány	3913	673	965	1594	1490	1448	1942	2271	2236	2895	3154	3341	4126	4117	4192	3952	4074	3678
Taktakenéz	1975	366	403	592	641	845	999	974	901	1210	1277	1327	1430	1274	1236	1113	1209	1246
Taktaszada	2575	639	803	993	1037	1216	1532	1694	1669	1756	1889	1981	2314	2249	2119	2112	2046	1882
Tarcal	5373	2756	2370	2920	2937	3359	3794	3808	3839	4063	4004	3929	4077	3997	3723	3392	3329	2885
Tiszaladány	2219	509	781	923	994	1142	1353	1477	1330	1503	1478	1448	1415	1001	900	808	720	672
Tiszalúc	4489	1128	1514	1942	2002	2257	2577	2758	2785	3470	3618	3848	4554	4928	5070	5131	5614	5330
Tiszatardos	894	261	271	379	356	423	531	572	593	706	701	658	633	493	419	324	275	226
Tokaj	2820	2942	2886	5012	4479	4815	5110	5105	5073	5844	5903	5074	5031	5301	5477	5358	4988	4886
Összesen	**38585**	**12918**	**14149**	**20120**	**20345**	**24493**	**29035**	**31501**	**30578**	**35405**	**37007**	**36236**	**39469**	**39313**	**39743**	**38795**	**38756**	**36082**

21. táblázat. Az egyes települések népsűrűsége a jelzett időpontokban (fő/km^2)

	Terület (ha)	*1784/87*	*1850*	*1870*	*1880*	*1890*	*1900*	*1910*	*1920*	*1930*	*1941*	*1949*	*1960*	*1970*	*1980*	*1990*	*2001*	*2010*
Csobaj	1959	22	27,7	36,5	36,1	43,2	51,9	56,1	53	65,6	60	66	67,8	52,2	49,5	41,1	40,7	36,8
Mezőzombor	3878	17,8	20,3	28,9	29,5	35,5	48,2	58,8	50,6	57,8	63,1	63,2	68,8	68,1	65,1	65,1	65,6	62,7
Prügy	3139	17,5	25,5	30,7	32,1	37	49,7	55,8	52,7	61,2	61,2	64,9	73	70,3	73,1	75,4	80,5	75,5
Szerencs	3669	42,8	41,7	65,6	79,9	133,5	160,9	184,6	178,4	204,2	230,8	212,9	233,8	251,8	275,1	279,3	273,1	250,1
Taktabáj	1682	23,5	28,7	32,4	36	44,9	49,3	54,6	55,4	59	56,6	60	59,4	48,9	41,8	38,3	35,6	34,5
Taktaharkány	3913	17,2	24,7	40,7	38,1	37	49,6	58	57,1	74	80,6	85,4	105,4	105,2	107,1	101	104,1	94
Taktakenéz	1975	18,5	20,4	30	32,5	42,8	50,6	49,3	45,6	61,3	64,6	67,2	72,4	64,5	62,6	56,4	61,2	63,2
Taktaszada	2575	24,8	31,2	38,6	40,3	47,2	59,5	65,8	64,8	68,2	73,4	76,9	89,9	87,3	82,3	82	79,5	73,2
Tarcal	5373	51,3	44,1	54,3	54,7	62,5	70,6	70,9	71,4	75,6	74,5	73,1	75,9	74,4	69,3	63,1	61,9	53,7
Tiszaladány	2219	22,9	35,2	41,6	44,8	51,5	61	66,6	60	67,7	66,6	65,3	63,8	45,1	40,6	36,4	32,5	30,3
Tiszalúc	4489	25,1	33,7	43,3	44,6	50,3	57,4	61,4	62	77,3	80,6	85,7	101,4	109,8	112,9	114,3	125,1	118,7
Tiszatardos	894	29,2	30,3	42,4	39,8	47,3	59,4	64	66,3	79	78,4	73,6	70,8	55,1	46,9	36,2	30,8	25,4
Tokaj	2820	104,3	102,4	177,7	158,8	170,7	181,2	181	179,9	207,2	209,3	179,9	178,4	188	194,2	190	176,9	173,3

A következő évtizedek népességszámára pontos adatok híján csak következtetni tudunk. Egyházi és egyéb források szerint 1814-ben kb. 2850 fő, két évvel később 2944 fő, 1818-ban 2802 fő, egy évtizeddel később pedig 2935 fő élt a Taktaköz belső falvaiban. Négy évtized alatt a népesség száma mintegy 16%-al növekedett, de még mindig nem érte el a háromezres lélekszámot.

Az egyes települések népességszámára vonatkozó, összehasonlításra alkalmas adatok 1850-től állnak rendelkezésünkre, a későbbi népszámlálások pedig egyre részletesebb elemzésekre alkalmas adatsorokkal látták el a kutatókat. Ezek szerint a vizsgált falvak mindegyikében gyarapodott a népesség, kezdetben kisebb mértékben, majd a 19. század végén egyre nagyobb ütemben. A növekedésben több tényező is szerepet játszott. A környezet-átalakító munkálatok következtében a tájpotenciál jelentősen átalakult a vidéken, s ez idővel a tájhasználat, valamint a gazdasági térszerkezet megváltozását idézte elő. A századfordulóra a korábban ártéri gazdálkodással és rideg állattartással foglalkozó taktaközi településeken a szántóföldi növénytermesztés és az istállózó állattartás lett a gazdasági élet meghatározója. Az átalakulást gyorsította a századvég gazdasági konjunktúrája is, bár a tőkeszegény taktaközi gazdaságokban ez utóbbinak csak mérsékelt hatása lehetett. A kereskedelembe való bekapcsolódás lehetőségét a Taktaköz peremén haladó vasútvonal megépítése biztosította (1859). Azt megelőzően a belső falvak csak a közeli hegyaljai mezővárosokkal és a Tiszántúl nagyobb településeivel tarthattak fenn egymást kiegészítő, meglehetősen laza gazdasági kapcsolatokat.

A század végére a szomszédos települések közül Szerencs lett a legfontosabb partner a taktaközi települések számára. Korábban Tokaj töltötte be ezt a szerepet, ám a 19. századtól kezdődően e város egyre alacsonyabb szintre süllyedt a településhierarchiában (MÉSZÁROS J. 1978). Szerencs népessége 1870-ben még mindössze 1829 fő volt, de 1900-ra lakossága 5289 főre növekedett, tehát csaknem megháromszorozódott. Fellendülő gazdasági tevékenysége következtében vonzáskörzete egyre jobban kiterjedt a Taktaközre is. Összességében azonban mégis azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a taktaközi népesség 19. század végi növekedésének természeti erőforrását a környezet-átalakító munkálatok eredményeként megnövekedett szántóterület, gazdasági alapját pedig az egyre számottevőbb mezőgazdasági termelés biztosította.

A népesség növekedése és annak településenkénti intenzitása elsősorban a mezőgazdasági fejlesztés lehetőségeitől függött, de a felekezeti hovatartozás, a tradicionális gondolkodásmód, a birtokaprózódás eshetőség stb. egyaránt befolyásoló tényezőként említhető. A gazdaságok fejlesztésének a lehetőségei az egyes települések között, illetve azokon belül differenciáltan álltak rendelkezésre, s ez a népességszám alakulásában is megmutatkozott. Az 1870-es évek elején pusztító kolerajárvány is befolyásolta a lakosságszám alakulását, különö-

sen Tiszatardoson és Csobajon, de a többi településen is megtorpant az addigi dinamikus népességgyarapodás. A következő évtizedekben viszont több mint 30%-al nőtt a népesség, s e nagymértékű növekedésben — a már említett tényezők mellett — szerepet játszott a közegészségügyi állapotok általános javulása, valamint a halálozások számának a csökkenése is. Somogyi Sándor „Az Alföld-földrajzi képének változásai (16-19. század)" című tanulmányában többek között az alábbiakat írta erről az időszakról: „Nagy volt az előrehaladás egészségügyi téren is. A mocsarak, lápok és a magas talajvíz a folyószabályozások előtt az Alföldet a váltóláz a tífusz és a vérhas epidémiás gócaivá tették. A járványok megszűnésével ugrásszerűen csökkent a csecsemőhalandóság, rohamosan szaporodott a lakosság". Egy 1913-ból származó és az 1901-1910 közötti időszak halálozási okait feltáró statisztika szerint a fertőző betegségek közül a gümőkór volt a legveszedelmesebb, mellette a kanyaró, a vörheny és a szamárhurut fordult elő a leggyakrabban. Taktakenézen az elhunytak 22,4%-a gümőkórban halt meg a vizsgált időszakban (Taktabájon 11,2%, Csobajon 17,3%, Prügyön 12%, Tiszaladányban 19,3% és Tiszatardoson 19,2%). Az egyéb betegségek közül a veleszületett gyengeség a csecsemőket, az aggkori végelgyengülés pedig az időskorúakat sújtotta. A veleszületett gyengeség egyes településeken a leggyakoribb halálozási oknak számított (Prügyön a népesség 35,7%-a e betegség következtében halálozott el, és hasonló volt az arány Taktakenézen is.

Az 1900-as évek elején a népesség gyarapodása lelassult, sőt pl. Taktakenézen (egészen 1920-ig) csökkenés állt be. Az I. világháború emberveszteségei, valamint a gazdasági élet válsága a külső és belső vándormozgalom felerősödését eredményezték. Mindezek az egyes településeken eltérő mértékű népességcsökkenést okoztak. Csak Taktabáj és Tiszatardos lakossága vészelte át ezt az időszakot jelentősebb veszteség nélkül. Tiszaladány és Tiszatardos már 1930-ban elérte népességmaximumát, majd a II. világháborút követően 1949-ben Taktabáj, 1960-ban pedig Csobaj és Taktakenéz is. Prügy népessége az 1920-as évektől kezdve 1970-ig egyre gyarapodott, s egy átmeneti kismértékű csökkenés után még a rendszerváltás éveiben is folyamatos emelkedést mutatott. (2001-ben 2526 fő lakta a községet, 2010-ben viszont már csak 2370 fő). A népességmaximum évét a peremi települések közül Mezőzombor, Taktaszada és Tarcal 1960-ban, Taktaharkány és Tokaj 1980-ban, Szerencs 1990-ben, míg Tiszalúc 2001-ben érte el. A népességmaximum éve óta az összes település népességszáma kisebb-nagyobb mértékű csökkenést mutat. Tiszatardoson pl. 2001-ben már csak annyian laktak, mint a 18. század végén, Csobaj, Taktabáj és Tiszaladány lélekszáma pedig az 1850-1880-as évek szintjén mozog. Legkisebb mértékű fogyás Taktakenézen következett be, ott az 1930-as évek lakosságszámával egyezett meg a 2010-es összeírás adata.

A 18. század végén a Taktaköz törzsterületének népsűrűsége alig volt alacsonyabb, mint az ország egészét jellemző érték (23,8 fő/km^2). (A Taktaközzel

határos Zemplén vármegye népsűrűsége akkor meghaladta a 30 fő/km^2-t.) Később a népsűrűség a népességszámmal együtt változott, s egészen az 1960-ig többé-kevésbé egyenletesen növekedett, de általában a mindenkori országos átlag alatt maradt. Legjobban 1890-ben közelítette meg a két érték egymást, akkor a Taktaköz népsűrűsége 53,3 fő/km^2 volt, míg az országos átlag 54,1 fő/km^2. A vizsgált terület maximális népsűrűségét 1960-ban érte el, később a népesség fogyása következtében a népsűrűség is erősen visszaesett. 2001-ben (51,7 fő/km^2) már nem érte el az országos átlag felét sem.

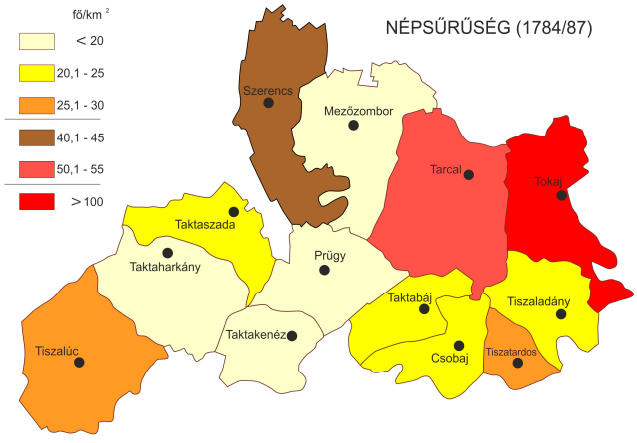

79. ábra. A vizsgált települések népsűrűsége a 18. század utolsó harmadában.

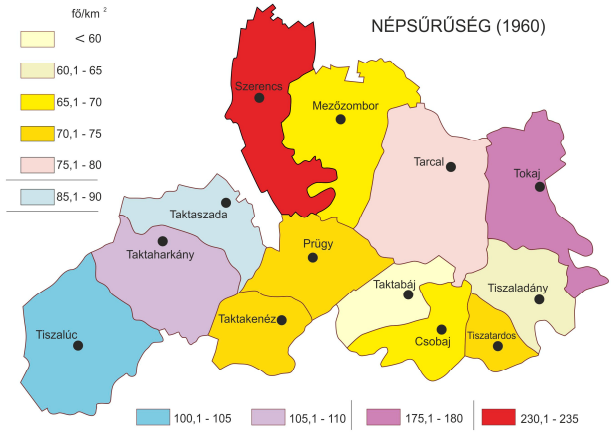

80. ábra. Népsűrűségi viszonyok az 1960-as évek elején.

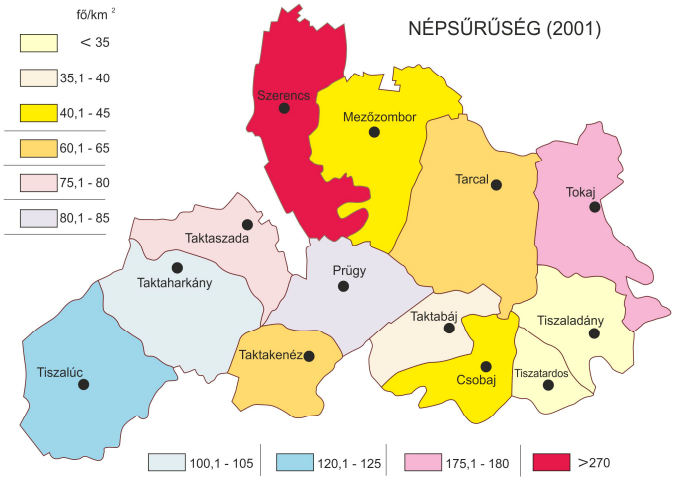

81. ábra. A vizsgált települések népsűrűségének alakulása a rendszerváltást követő évtizedben.

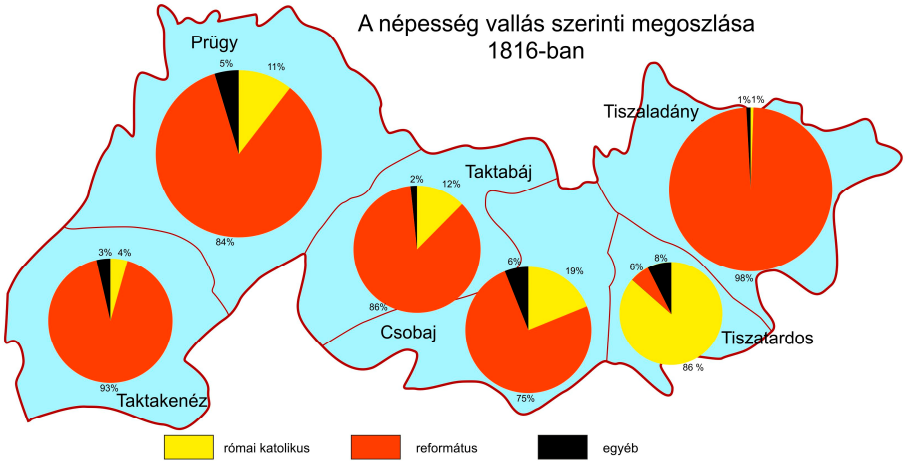

82. *ábra. A belső települések felekezeti megoszlása a 19. század első felében.*

8.2. A települések népmozgalma

A települések népességszámának alakulását kizárólag két tényező alakítja: a természetes szaporodás vagy fogyás, valamint a vándormozgalom. A taktaközi települések 19. század végi, 20. század eleji népességnövekedésében a természetes szaporodásnak volt meghatározó szerepe. A természetes szaporodás

korábban is számottevő lehetett, ám a halálozások magas aránya, valamint egyéb, a népességnövekedés ellenében ható tényezők meglehetősen állandó szinten tartották a népesség számát. A vidék kedvezőtlen ökológiai adottságai, elzártsága, a régi tradíciók továbbélése, az erős vallási kötöttségek stb. alapvetően befolyásolták a népesedési folyamatokat. A vallásnak a hatását külön is meg kell említeni. A katolikus vallás szigorú elvei pl. azt eredményezték, hogy a római és görög katolikus vallású népesség természetes szaporodása meghaladta a más felekezetekhez tartozó lakosságét. A katolikusok aránya csak azért nem lett domináns a taktaközi falvakban (Tiszatardos kivételével), mert e felekezet népességének a zöme sokkal kedvezőtlenebb körülmények között élt, mint a világiasabb gondolkodású és módosabb protestáns népesség. A gyermekhalandóság is a katolikusokat sújtotta legnagyobb mértékben (ORSZÁG B. 1992).

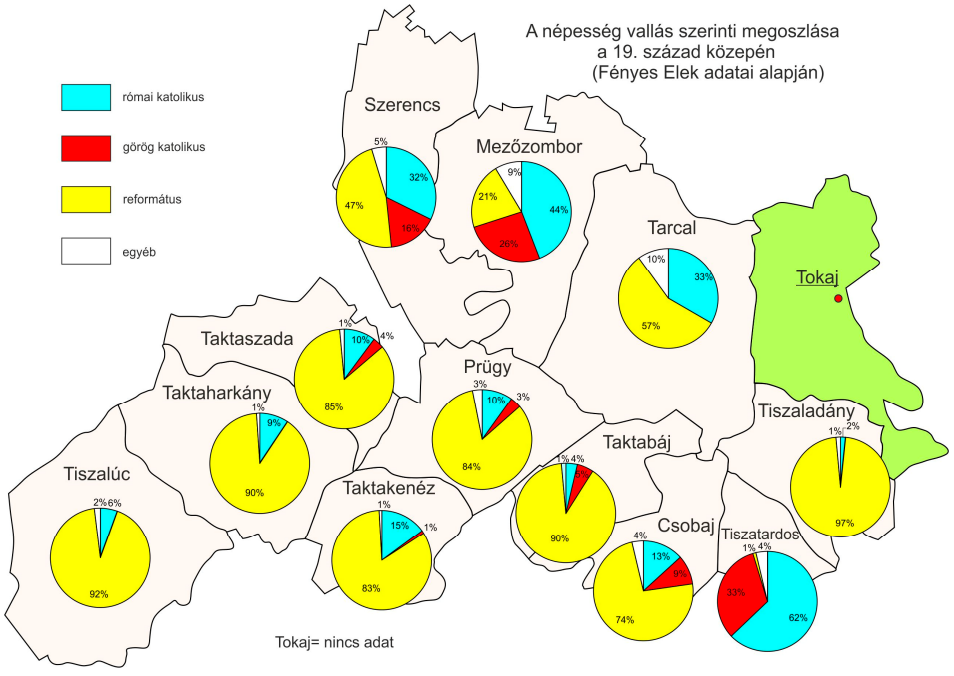

83. ábra. A vizsgált települések felekezeti megoszlása a 19. század közepén. (Fényes E. adatai alapján)

A 18. század végétől a 19. század utolsó harmadáig az ország népessége számottevően növekedett, aminek csaknem egyedüli forrása a kimagasló természetes szaporodás volt. Az 1880-as évekig maradt meg a termékenység a hosszú évszázadok során kialakult természetes maximum szintjén (EKE P.-né. 1993)

22. táblázat. A természetes szaporodás/fogyás alakulása 1930 és 2001 között a belső taktaközi településeken

	1930 (1921-1930)	*Az 1920. évi népesség %-ban*	1960 (1949-1960)	*Az 1949. évi népesség %-ban*	1970 (1960-1970)	*Az 1960. évi népesség %-ban*	1980 (1970-1980)	*Az 1970. évi népesség %-ban*	1990 (1980-1990)	*Az 1980. évi népesség %-ban*	2001 (1990-2001)	*Az 1990. évi népesség %-ban*
Csobaj	237	*22,4*	202	*15,3*	51	*3,7*	17	*1,6*	-52	*-5,3*	-99	*-12,1*
Prügy	355	*21,5*	435	*21,3*	238	*10,3*	290	*13*	157	*6,8*	250	*10,6*
Taktabáj	181	*19,4*	166	*16,4*	41	*4,1*	52	*6,3*	-13	*-1,8*	-12	*-1,9*
Taktakenéz	222	*24,6*	248	*18,7*	97	*6,7*	84	*6,5*	-4	*-0,3*	25	*2,24*
Tiszaladány	306	*23*	162	*11,2*	46	*3,2*	-31	*-3,1*	-33	*-3,7*	-81	*-10*
Tiszatardos	116	*19,6*	81	*12,3*	-3	*-0,5*	-17	*-3,4*	-40	*-9,5*	-44	*-13,5*

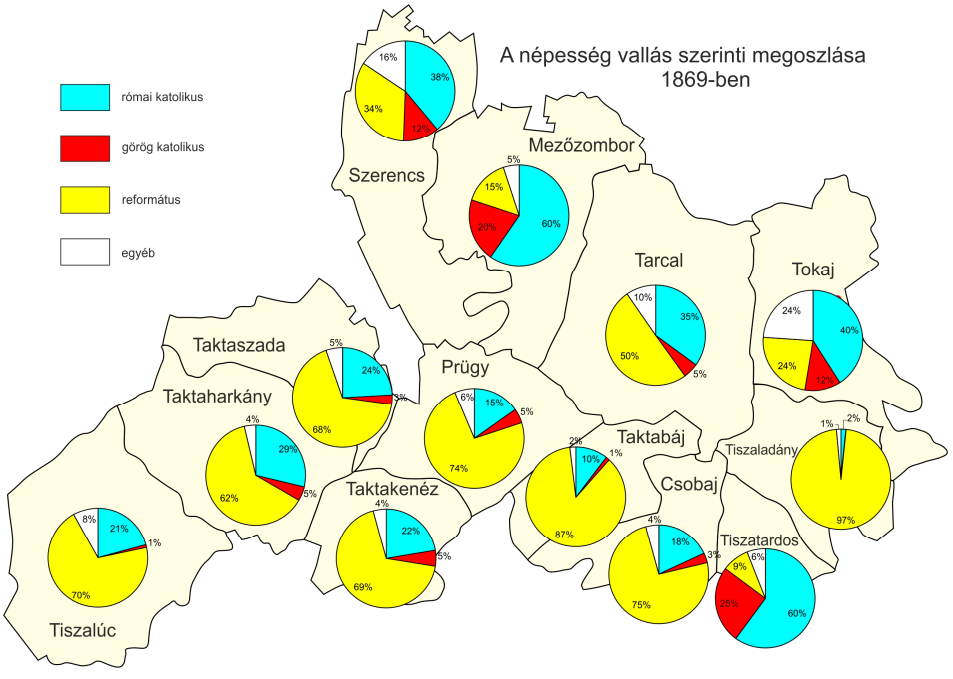

84. ábra. A népesség felekezeti megoszlása a 19. század második felében.

A Taktaközben viszont a környezet-átalakító munkálatoknak köszönhetően jelentősen megnőtt a terület népességeltartó képessége, s a már említett tényezők

együttes hatásának eredményeként a viszonylag magas természetes szaporodás még évtizedeken át biztosította a népesség lassú növekedését.

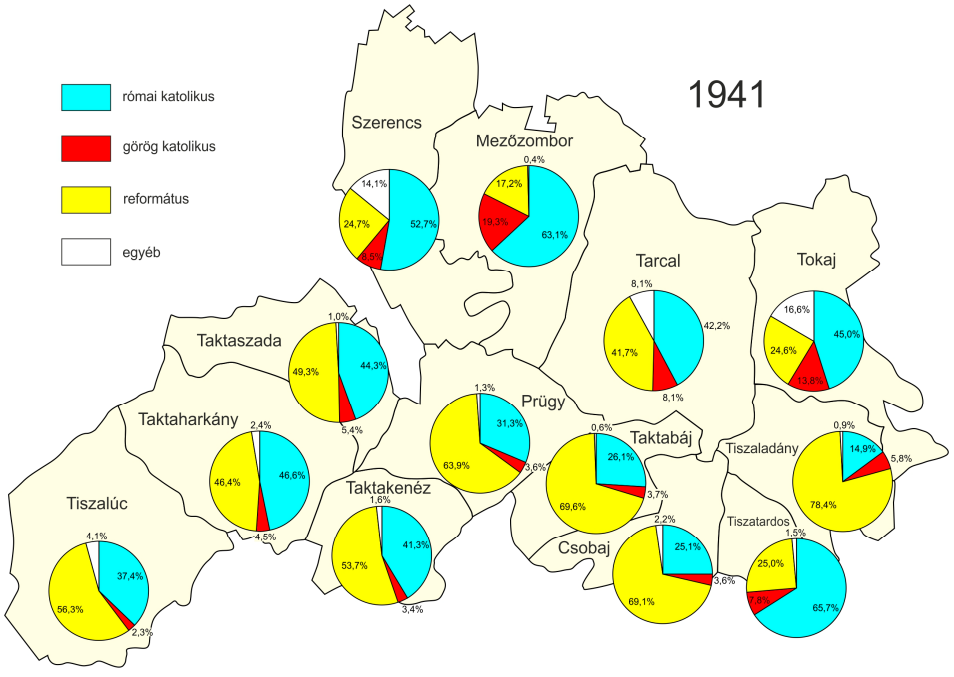

85. ábra. A taktaközi népesség felekezeti megoszlása a 20. század közepén.

Csak az 1930-as évektől vált meglehetősen ingadozóvá a természetes szaporodás. Ebben feltehetően a vidék kedvezőtlen ökonómiai adottságai is komoly szerepet játszottak (a Taktaköz minden ipari tevékenységet nélkülöző, a mezőgazdálkodást alacsony hatásfokkal megvalósító, nagyrészt autarchiára kényszerült perifériális terület maradt egészen az 1960-as évekig). Mindezek ellenére 1949 és 1960 között a taktaközi népesség természetes szaporodása még kétszerese volt az akkori országos átlagának. Csak 1960 után csökkent jelentősen a születések száma, s így a természetes szaporodás 1970-ben már alig haladta meg a közben szintén csökkenő tendenciát mutató országos átlagot. 1980-ban Prügy természetes szaporodása még kétszer nagyobb volt, mint a megyei átlag, Taktakenézé és Taktabájé azzal megegyező volt, a többi településen ellenben minimálisra csökkent értéke, illetve megindult a népesség természetes fogyása. A 2001-es népszámlálás során csak Prügy és Taktakenéz lakossága produkált természetes szaporodást, a többi településen már a természetes fogyás lett a meghatározó.

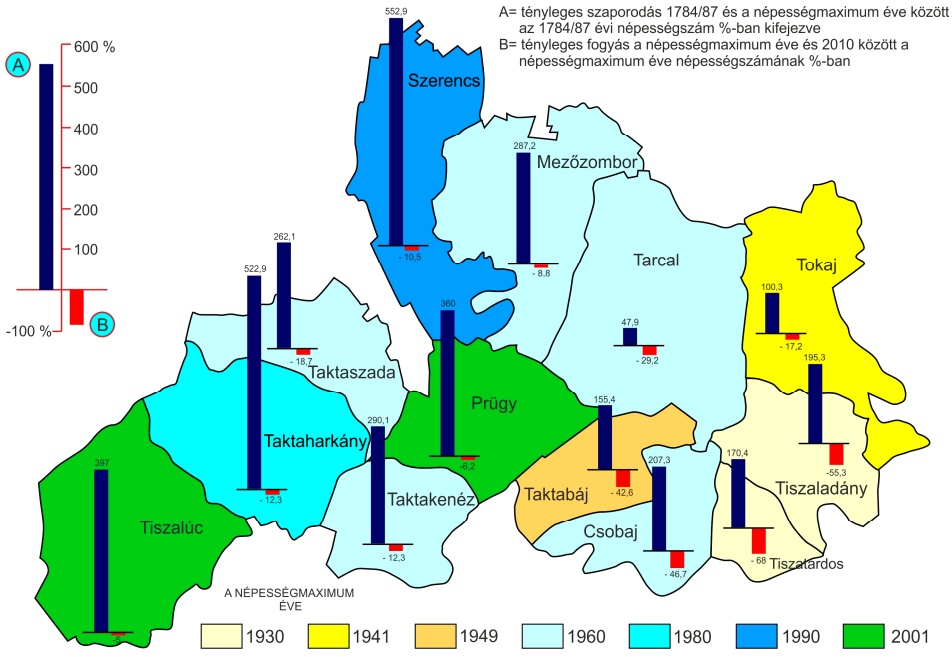

86. ábra. Tényleges szaporodás/fogyás 1784/87 és a népességmaximum éve között, az 1784/87. évi népességszám %-ban kifejezve (A), valamint tényleges szaporodás/fogyás a népességmaximum éve és 2001 között a népességmaximum népességszámának %-ban kifejezve.

23. táblázat. A tényleges szaporodás/fogyás alakulása 1870 és 2001 között a belső taktaközi településeken

	1870	*1880*	*1890*	*1900*	*1910*	*1920*	*1930*	*1940*	*1949*	*1960*	*1970*	*1980*	*1990*	*2001*
Csobaj	16	-1,2	19,7	20,2	8,1	-5,6	23,7	-8,6	10,2	2,6	-15,7	-15,7	-17,2	-1
Prügy	36,5	4,5	15,2	34,2	12,4	-5,5	16,1	-0,1	6,1	12,5	1,5	2,8	2,9	6,7
Taktabáj	9,6	11,2	13,5	20,5	10,7	1,5	6,5	-4,1	6	-1	-13	-13,8	-8,1	-7
Taktakenéz	40,9	8,3	31,8	17,1	-2,5	-7,5	34,3	5,5	4	7,8	-6	-3,8	-9,9	8,6
Tiszaladány	12,3	7,7	14,8	18,5	9,2	-10	13	-1,6	-2	-2,8	-23	-10,2	-10,2	-10,9
Tiszatardos	33	-6	18,8	25,5	7,7	3,7	19	-0,7	-6,1	-3,8	-11,8	-13,3	-28,9	-15,1

Érdekesen alakult a tényleges szaporodás/fogyás is a belső taktaközi településeken. 1870-ben a hat település tényleges szaporodása 24,7% volt, Taktakenézen és Prügyön messze az átlag fölötti értékekkel (40,9%, illetve 36,5%). 1880-ban már kisebb a tényleges szaporodás aránya, sőt pl. Tiszatardoson és Csobajon

tényleges fogyás mutatható ki. 1890-ben ismét a tényleges szaporodás dominált (átlagosan 19%).

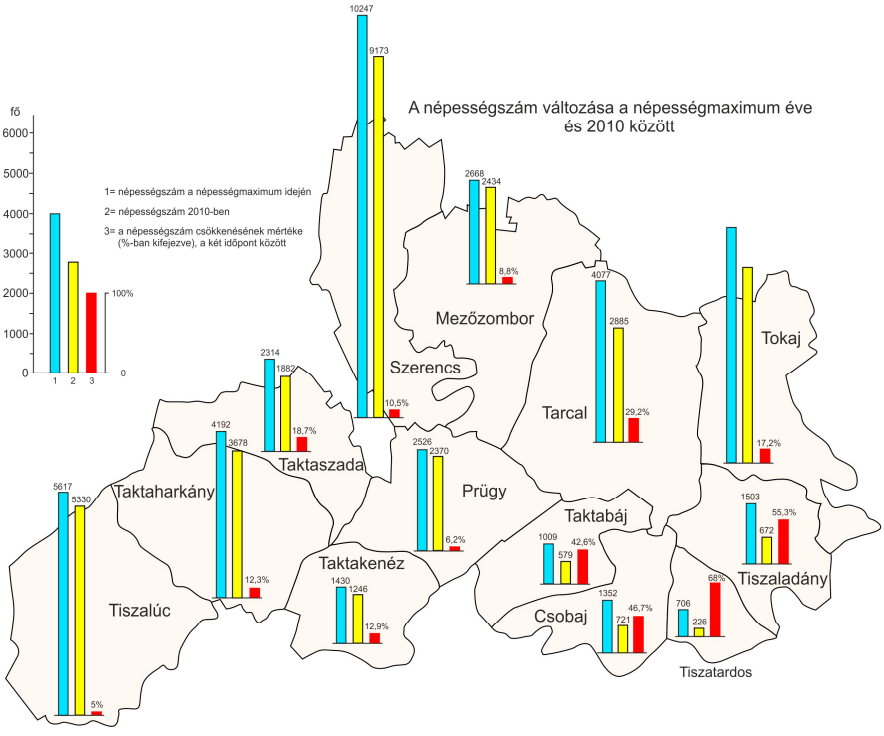

87. ábra. A népességszám változása a népességmaximum éve és 2010 között.. Kivétel nélkül minden vizsgált településen megindult a népesség fogyása, különbség legfeljebb a fogyás mértéke között van.

Taktakenézen ekkor kiemelkedően magas volt az értéke (31,8%). A tíz évvel későbbi népszámlálás adatsora hasonló folyamatot jelzett (22,7%), ekkor Prügyön és Tiszatardoson a legszámottevőbb a tényleges szaporodás (34,2% és 25,5%). 1910-ben még csak Taktakenézen, 1920-ban viszont már Csobajon, Prügyön, Taktakenézen és Tiszaladányban is a tényleges fogyás lett a jellemző. 1930-ban minden településen tényleges szaporodást jelez a statisztika, a következő évtizedtől viszont a tényleges fogyás előbb-utóbb elérte az összes települést (legkevésbé Prügyön volt ez jellemző, ott csak 2001 után következet be a tényleges fogyás).

A belső, majd később, a 19-20. században a külső vándormozgalom ugyancsak hatással volt a belső taktaközi népességre. A belső vándorlásra már a 17. század végétől találunk példát. 1698-ban egy Szabó András nevű csobaji jobbágy családjával együtt szökött át az akkori Zemplén vármegyéhez tartozó Tak-

taharkányba. Később, 1702 és 1717 között Csobajról 2, Prügyről 19, Taktakenézről 8 család szökött át ugyanide[52] (BÁRSONY I. 1980).
A külső vándormozgalom a 19. század végén erősödött fel, a belső vándorlás pedig elsősorban a II. világháború után vált meghatározóvá. Pl. Tiszaladányban 1920 és 1930 között a vándorlási különbözet -7,9% volt. A 394 fős veszteség a Kanadába irányuló kivándorlás és a gazdasági cselédek számának csökkenése miatt következett be (SZÁSZI F. 1990).

A természetes szaporodás csökkenése, majd az 1960-as évektől felerősödő belső vándormozgalom végül is egyaránt a taktaközi népesség gyors ütemű fogyását eredményezték. Elvándorlás már korábban is folyt e területről, de a természetes szaporodás ellensúlyozta annak kedvezőtlen hatását. A Miskolc környéki erőteljes iparfejlesztés, a városokba koncentrálódó állami lakásépítés, a Tiszához közeli falvak mostoha közlekedési viszonyai által nehezített napi ingázás stb. jelentős számú népességet vonzott el a kedvezőtlen életfeltételeket biztosító, egyoldalú agrárfunkcióval rendelkező vidékről. Az elvándorlás elsősorban a fiatal produktív korú népességet érintette leginkább, ami a természetes szaporodás további csökkenését és a helyben maradó népesség elöregedési folyamatának megindulását vonta maga után.

8.3. A népesség nemek szerinti megoszlása

A népesség nemek szerinti arányát vizsgálva megállapítható, hogy 1784/87-ben a férfiak voltak többségben a hat belső településen (51,3%). Csobajon, Prügyön a nők, Taktabájon, Taktakenézen, Tiszaladányban és Tiszatardoson a férfiak számaránya volt a magasabb. A férfiak 63,9%-a nőtlen volt (Tiszaladányban 70%-a!). 1814-re már megfordult az arány, a nők 52,2%-os részesedése következtében. Csobajon pl. a népesség 59%-át nők alkották. 1870-ben még mindig magasabb volt a nők aránya (50,6%), s ez később sem változott lényegesen (1910-ben 51,7%, 1920-ban 51,3%, 1930-ban 50,1%, 1940-ben 50,2%, 1949-ben 51.7%, 1970-ben 50,3%, 1980-ban 52,2%).

A házasságkötésekkel kapcsolatban érdekes adalék Bencsik János közlése (1986), amely szerint a 18-19. század fordulóján erős „kiházasodás" érvényesült Tiszaladányban, ahol a Tisza szemközti partján lévő települések lakói között alakult ki rokonsági kapcsolat. Hasonlóképpen szoros összeházasodásból eredő rokonsági viszony volt Prügy-Taktakenéz és a Tisza túlpartján fekvő Tiszadada lakói között is.

A második világháború után a férfiak több mint 50%-a mindig házas volt, növekedett viszont a válások száma, különösen a 80-as években.

[52] Az egykori forrás a magukkal vitt állatállományt is feljegyezte. Így a csobajiak 4 ökröt, 7 lovat, 2 tehenet, a prügyiek 50 ökröt, 2 lovat, 21 tehenet, 150 juhot és 50 sertést, a taktakenéziek 22 ökröt, 12 tehenet és 50 sertést menekítettek magukkal.

8.4. A népesség kormegoszlása

Az első népszámlálás (1784/87) meglehetősen szűkös adatbázisából a népesség korösszetételére csak nagyon általános megállapításokat tehetünk. Az átlagos életkor a mainál lényegesen alacsonyabb volt, a mai értelemben vett időskorúak összes népességhez viszonyított aránya ezért nagyon alacsony lehetett. Az 1-12 éves korosztály aránya nem érte el a 20%-ot, a 13-17 évesek aránya pedig a 6%-ot. Ebből elsősorban arra következtethetünk, hogy a kedvezőtlen körülmények között élő lakosság körében — különösen gyermekkorban — igen magas volt a halálozási arány. A népesség nagyobbik részét a produktív korban lévők alkották. Feltehetően még a 19. század első felében sem változott a taktaközi népesség korösszetétele, hiszen az életkörülményekben bekövetkezett változások csak a század utolsó évtizedeiben éreztették kedvező hatásukat.

A 19-20. század fordulójára a gyermekkorúak aránya a hat településen már meghaladta a 40%-ot. E korcsoporton belül (0-14 év) a 6 éven aluliak száma viszonylag magas volt Csobajon, ahol meghaladta az össznépesség 20%-át. Általában minden településen gyarapodott a fiatalabb produktív korcsoport is (15-39 év), aránya túllépte a 35%-ot. Ezen belül különösen kiemelkedő volt a 30-39 évesek részesedése (átlagosan 26,6%). E népesebb korosztály zömmel az 1860-70-es években született, akkor, amikor a társadalmi-gazdasági viszonyok a korábbiakhoz képest kedvezőbb életkörülményeket biztosítottak. A 60 éven felüli korosztály aránya viszont mindenütt 6% alatt maradt.

Az 1900-as népszámlálás idején a hat taktaközi település népessége hasonló korösszetételű volt, számottevő eltérés még egyetlen korcsoport esetében sem mutatható ki.

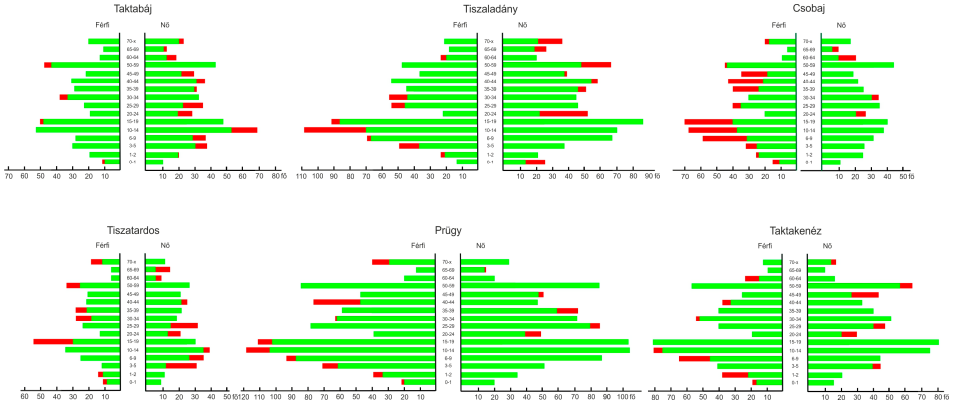

88. ábra. A belső települések korfái 1941. évi adatok alapján szerkesztve. A korfák alapján jól látszik a fiatalos korstruktúra.

A következő évtizedekben nem sok változás történt, bár az 1900-as évek közepétől kezdődően a természetes szaporodás csökkenése a 6 éven aluliak arányát némileg visszavetette. A két világháború természetes szaporodásra kifejtett kedvezőtlen hatása is kimutatható a statisztikák révén. Mindezek ellenére 1949-ben a falvak népességének korösszetétele még kedvezőbb volt, mint az ország teljes népességéé. A gyermekkorúak aránya 2,2%-al, a fiatalabb produktív korcsoport 1,4%-al haladta meg a korabeli országos átlagot. Hasonló volt a helyzet az idősebb produktív korcsoport (40-59 év) esetében is. A 60 éven felüli taktaköziek összes népességhez viszonyított részesedése akkor még kisebb volt az országos átlaghoz képest.
Lényegében az országos átlaghoz hasonló értékek jellemezték az 1960-as kormegoszlást is.

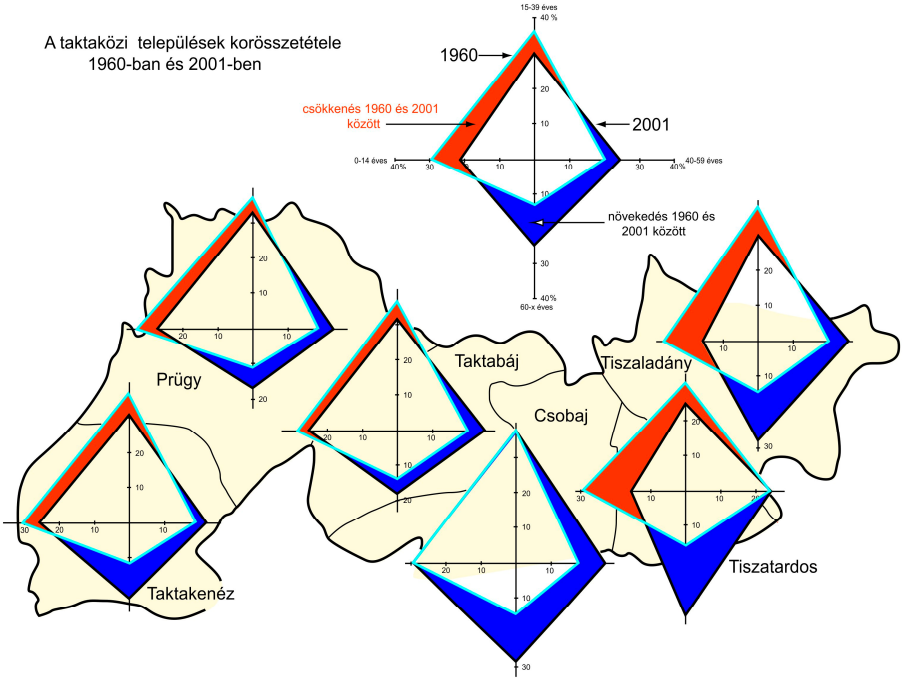

89. ábra. A taktaközi települések korösszetétele 1960-ban és a rendszerváltást követő évtizedben.

Az egyes települések közötti különbségek az 1970-es népszámlálás adatai alapján mutathatók ki először. A kormegoszlás tekintetében Prügy és Tiszatardos különbözött egymástól leginkább. Prügyön a gyermekkorúak aránya 28,4%, Tiszatardoson 21,1%, a 60 éven felüliek aránya 13,5%, illetve 20,8% volt. A következő évtizedekben a különbségek egyrészt markánsabbá váltak, másrészt Prügy egyre jobban elkülönült a többi településtől is. 1990-ben a 0-14 éves kor-

csoport aránya e településen már magasabb volt, mint az országos átlag, a többi korcsoport aránya közelítőleg az országos átlagokkal egyezett meg. A fiatalos korstruktúra fenntartásában nyílván szerepet játszott a cigány népesség viszonylag magas aránya is. A kedvezőtlenebb demográfiai mutatókkal rendelkező Tiszatardoson ugyanakkor egyre csökkent a gyermekkorúak aránya, míg a 60 éven felülieké rohamosan növekedett. Hasonló tendencia jellemezte Tiszaladány, Csobaj és Taktabáj népességét is.

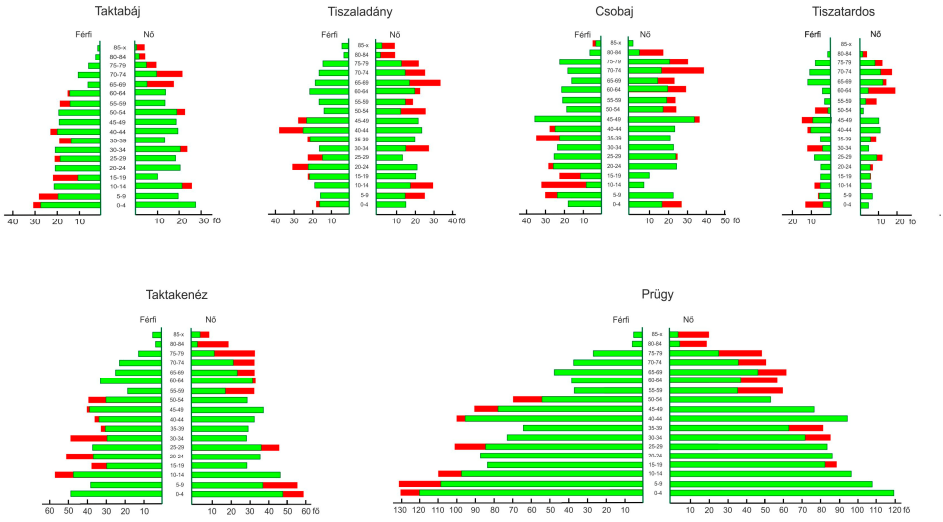

90. ábra. A taktaközi települések népességének korfái a 2001. évi népszámlálás adatai alapján (piros színnel a férfi-, illetve nőtöbbletet jelöltem).

Három évtized alatt a taktaközi települések — Prügy és Taktakenéz kivételével — kedvezőtlen korösszetételű településekké váltak. Romlott a népesség korstruktúrája, elsősorban az alacsony természetes szaporodás és a fiatal korosztály elvándorlása következtében. Az 1940-es években még fiatalos korstruktúrával jellemezhető Taktaközben a 2001-es korfák szerint a stacioner (=változatlan), illetve az öregedő korösszetételű falvak dominálnak.

Az öregedési index 1900-as alacsony értékeihez képest Tiszatardoson, Tiszaladányban és Csobajon 2001-re számottevő mértékű növekedés következett be, míg Taktabájon, Taktakenézen és Prügyön még lényegesen jobb a helyzet. Általában elmondható, hogy az 1960-as korösszetételhez képest a legtöbb településen csökkent a gyermekkorúak, valamint a fiatal produktív korcsoport aránya, ugyanakkor a 40-59 éves és a 60-x éves korcsoportoké jelentősen növekedett.

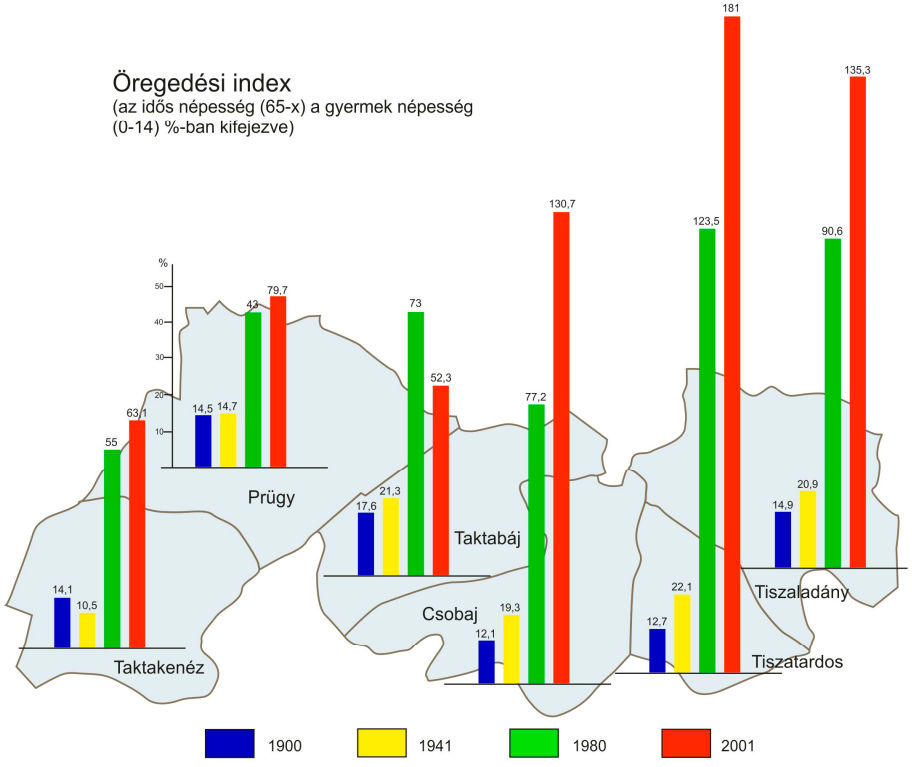

91. ábra. Az öregedési index alakulása a jelzett időpontokban, a taktaközi településeken.

8.5... A népesség gazdasági aktivitása és foglakozási átrétegződése

Az 1900-as évek elején a vizsgált települések összlakosságának 40,6%-a tartozott a keresők kategóriájába, s ennek több mint 60%-át férfiak alkották.[53] A népesség túlnyomó hányada (86,2%) a mezőgazdaságból élt és mindössze 7,4%-a került valamilyen módon kapcsolatba az iparral. Településenként néhányan házicselédként dolgoztak, s csekély számú népesség a kereskedelem és közlekedés területén talált megélhetést. A keresők aránya Tiszatardoson és Prügyön volt a legmagasabb (57% illetve 48%), míg Tiszaladányban a lakosság na-

[53] Az aktív és inaktív keresők, valamint eltartottak számáról 1970 óta vannak adataink. Korábban csak keresőket és eltartottakat különítettek el, így az 1970 előtti adatokat nem lehet korrekt módon összevetni a későbbiekkel.

gyobbik fele az eltartottak közé tartozott. A következő évtizedekben a keresők arány valamivel 40% fölött állandósult (1941-ben pl. 41,6%, az 1960-as évek elején 47,6% volt az átlag).

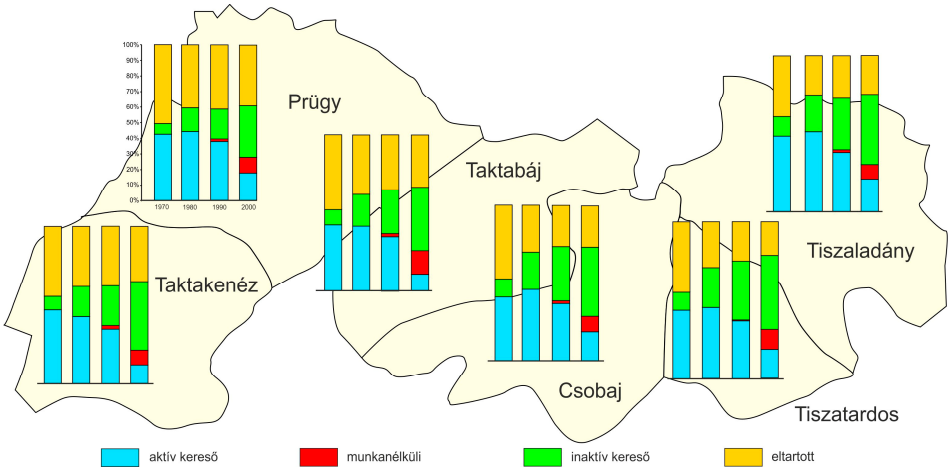

92. ábra. A taktaközi népesség gazdasági aktivitásának változásai 1970 és 2001 között.

1970-től a statisztikákban az aktív keresők és eltartottak száma mellett az inaktív keresőket is feltüntették. Akkor a 14 éven felüli taktaközi népesség 56,4%-a tartozott az aktív 13,4%-a az inaktív keresők közé, 30,2%-a pedig az eltartottak kategóriájába. Az aktív keresők 66,4%-át férfiak alkották (a 14 éven felüli férfiak 77%-a volt aktív kereső, a hasonló korú nőknél ez az arány csak 37%). A következő tíz évben mindössze 0,8%-al lett magasabb az aktív keresők részesedése. Megváltozott viszont a férfiak és nők közötti arány. Míg 1970-ben az aktív keresők 33,6%-a volt nő, addig 1980-ban 41,8%.

Az 1990-es népszámlálási statisztikában megjelentek a munkanélküliek is. A Taktaközben már akkor a megyei átlagot (1,6%) meghaladó munkanélküliség volt a jellemző, s a korábbiakhoz képest csökkent az aktív keresők aránya is. Növekedett ugyanakkor az inaktív keresők és eltartottak részesedése a teljes népességből, ami kedvezőtlenebb helyzetet jelzett mind a megyei, mind pedig az országos viszonyokhoz képest. Az aktív keresők között a férfiak voltak többségben (61,5%), az inaktív keresők és az eltartottak között pedig nők.

A következő évtizedben a helyzet csak romlott, amit jól illusztrál a munkanélküliségi adat (11%). A munkanélküliek aránya közel kétszerese volt a megyei és majdnem háromszorosa az országos átlagnak. Az összes többi mutató is kedvezőtlenebb volt az országos átlagokhoz képest. Tovább csökkent ugyanis az aktív keresők (foglalkoztatottak) aránya, növekedett viszont az inaktív kere-

sők és eltartottak száma — a falvak többségében csökkenő népességszám mellett.

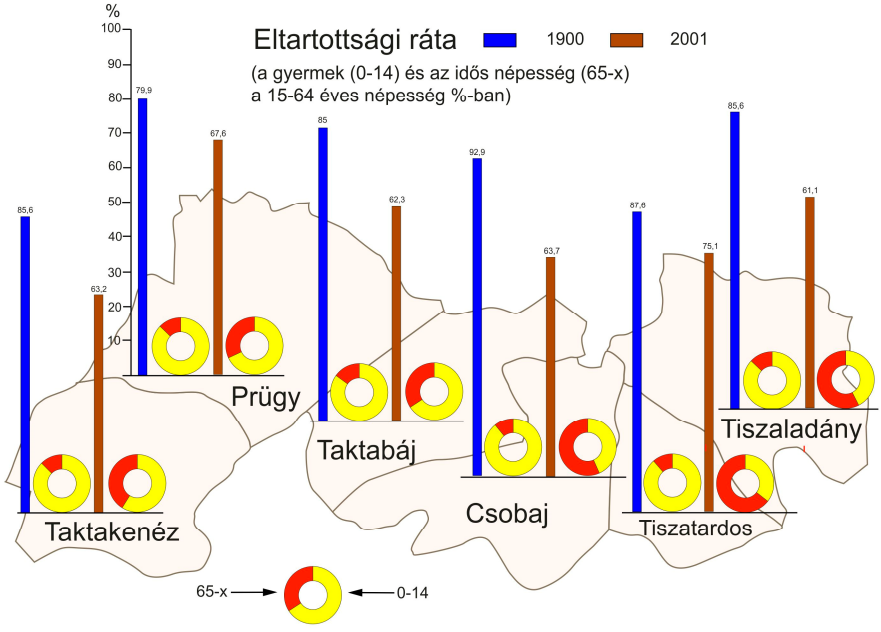

93. ábra. Az eltartottsági ráta értékei 1900-ban és 2001-ben (a körgyűrű a gyermek- és időskorúak arányát jelzi a két időpontban).

Az eltartottsági ráta (a gyermek (0-14 éves) és az idős népesség (65-x éves) a 15-64 éves népesség %-ban) 1900-ban 86,1% volt a hat településen. A természetes szaporodás következtében minden községben magas volt a gyermekkorúak aránya, s lényegében emiatt volt viszonylag magas e fontos mutató. 2001-ben értéke már csak 65,5%, ami önmagában még nem lenne probléma, az jelenti az igazi gondot, hogy az eltartottakon belül megnőtt az időskorúak száma, a gyermekkorúaké pedig riasztóan visszaesett. Egyre kisebb a remény a produktív korcsoport utánpótlásának a biztosítására, s a falvakban mind több eltartott jut az egyre kisebb számú eltartóra. Ez mindenképpen kedvezőtlenül befolyásolja majd a taktaközi települések jövőbeli állapotát.

A fenti adatok egyértelműen jelzik, hogy a foglalkoztatottak korcsoportonkénti megoszlása mind a megyei, mind pedig az országos adatokhoz képest kedvezőtlenné vált napjainkra a taktaközi települések többségében. Viszonylag alacsony a fiatal produktív korú népesség aránya, ugyanakkor a 40-49 éves korcsoporté lényegesen magasabb az optimálishoz képest. Az is a kedvezőtlen viszonyokat jelzi, hogy 50 éven felül már nagyon nehéz munkát találni, és az egyre népesebb 60 éven felüli korosztálynak szinte semmilyen munkalehetősége sincs a falvakban.

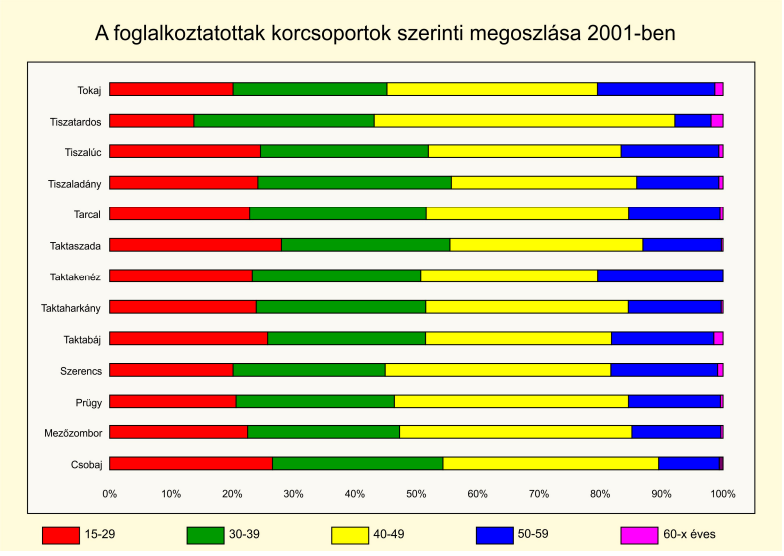

94. ábra. A foglalkoztatottak korcsoportonkénti megoszlása 2001-ben.

A kedvezőtlen társadalmi-gazdasági viszonyok hosszú évtizedeken át megmutatkoztak a lakosság műveltségi szintjében is. 1870-ben a 6 évesnél idősebb népesség 56,2%-a analfabéta volt, de pl. Tiszatardoson ez az arány csaknem elérte a 80%-ot. Később javult valamelyest ez a kedvezőtlen állapot (1880-ban 51,3%, 1900-ban 32,3%, 1910-ben 40,4%, 1920-ban 32,3%), de számottevő változás csak a 20. század 30-as éveiben következett be. 1930-ban az analfabéták aránya a 6 éven felüli népességnek már csak 12,4%-át tették ki, sőt, Tiszatardoson ez az arány nem érte el a 10%-ot sem. 1949-ben a 6 évesnél idősebb népesség 11,5%-a volt analfabéta a hat belső településen, az elemi vagy népiskola legalább négy osztályát 35,4%-a, hat osztályát 57,8%-a, nyolc osztályát 2,2%-a végezte el. 4,4%-a a középiskola valamelyik osztályába járt vagy már el is végezte azt.

A rendszerváltás évtizedében a 7 éven felüli népességnek 3,2%-a még mindig nem tudott írni-olvasni. A foglalkoztatottak iskolai végzettség szerinti megoszlása sem mutatott kedvezőbb képet. Az országos átlaghoz képest magas volt az általános iskolát be sem fejező, illetve csak a nyolc osztályt elvégző, valamint középfokú iskolát végzett, de érettségivel nem rendelkező munkavállaló aránya. (1990-ben pl. a 7 éven felüli népesség 18,2%-a csak az 1-5. osztályt végezte el, 25,8%-a a 6-7. osztályokat fejezte be, a 8. osztályt mindössze 32,5%-a teljesítette sikeresen. Szakmunkásképzőben szerzett végzettséget 11,8%.) Az érettségit vagy felsőfokú diplomát szerző keresők aránya viszont lényegesen elmaradt az országos átlagtól (1990-ben a 7 éven felüliek 6,7%-a érettségizett, egyetemet, főiskolát pedig mindössze 1,7%).

A foglalkoztatottak többsége egyébként mindig is fizikai dolgozó volt, a szellemi tevékenységet folytatók aránya elhanyagolható vagy csak nagyon. alacsony értéket mutatott.

A hagyományosan agrártermelést folytató taktaközi népesség foglalkozási átrétegződése többek között emiatt is nagyon lassan, s meglehetősen differenciáltan ment végbe. Az 1970-es évek végéig ipari jellegű tevékenységet egyáltalán nem folytattak e településeken (kivéve a háziipart, pl. Tiszaladányban).

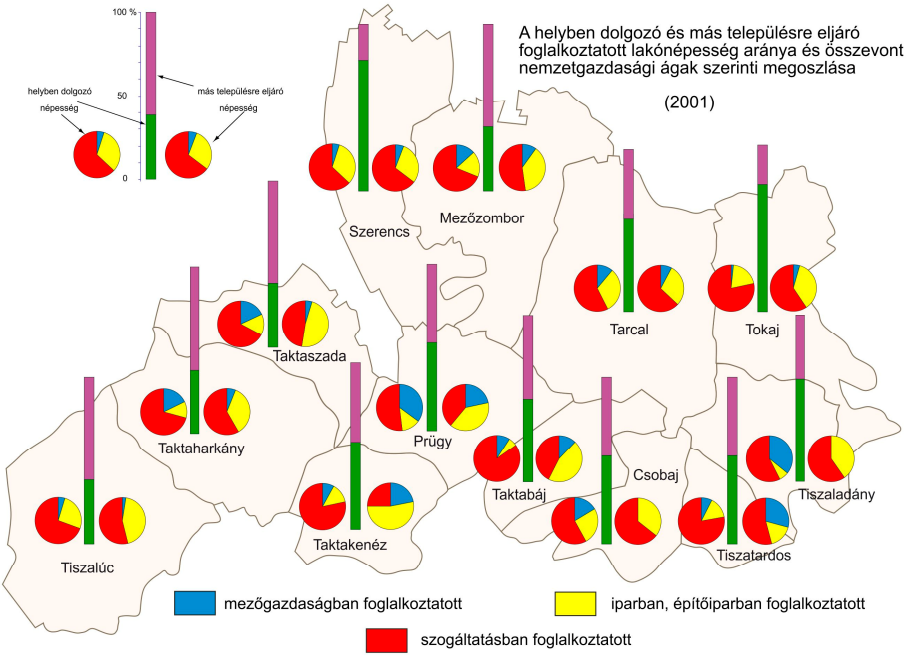

95. ábra. A helyben dolgozó és más településre eljáró foglalkoztatott lakónépesség aránya és összevont nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása 2001-ben.

Akik az iparban találtak megélhetést azok vagy Szerencsen, vagy a Borsodi Iparvidéken (esetleg még távolabb) dolgoztak. A termelőszövetkezetek melléküzemági tevékenységének megteremtése csak átmenetileg enyhített a foglalkoztatási gondokon. Sokkal nagyobb hatása volt a 70-es években Szerencs és Prügy között megépített közútnak, amely a közlekedési viszonyok lényeges javulását idézte elő, elsősorban Prügy és Taktakenéz esetében. E települések népessége számára most már könnyen és gyorsan megközelíthetővé vált Szerencs, valamint a Miskolc-Nyíregyháza vasúti fővonal, s annak révén a megyeközpont. Prügy többi taktaközi településhez viszonyított relatív fejlettsége nem csekély mértékben ez utóbbi kapcsolatnak köszönhető. Hogy a közlekedésnek mennyire meghatározó szerepe van e vidéken, azt eléggé meggyőző módon bi-

zonyítja az ingázók magas száma. 1990-ben az aktív keresők közel 60 %-a naponta ingázott a megye valamelyik településére, s ha később csökkent is arányuk, 2001-ben még a keresők 46,1 % talált más településen munkát.

1900-ban a taktaközi népesség 86 %-a élt mezőgazdaságból. Ez a magas arány később sem változott lényegesen, csak miután megindult a borsodi területek erőteljes iparfejlesztése. A mezőgazdasági keresők száma először a 60-as években csökkent számottevően, ugyanakkor az ipari keresők aránya a korábbiakhoz képest megduplázódott. E változásokat elsősorban a Borsodi Iparvidék megnövekedett munkaerő-szükséglete eredményezte. Nőtt a közlekedésben, a kereskedelemben és az egyéb ágazatokban foglalkoztatottak aránya is. Ám ezek az értékek az országos átlagokhoz képest még mindig elmaradtak, s kedvezőtlen helyi viszonyokra utaltak. Helyi ipar híján, a szolgáltatások kiépítetlensége mellett a foglakozási átrétegződés üteme a későbbi évtizedekben is elmaradt a kívánatostól.

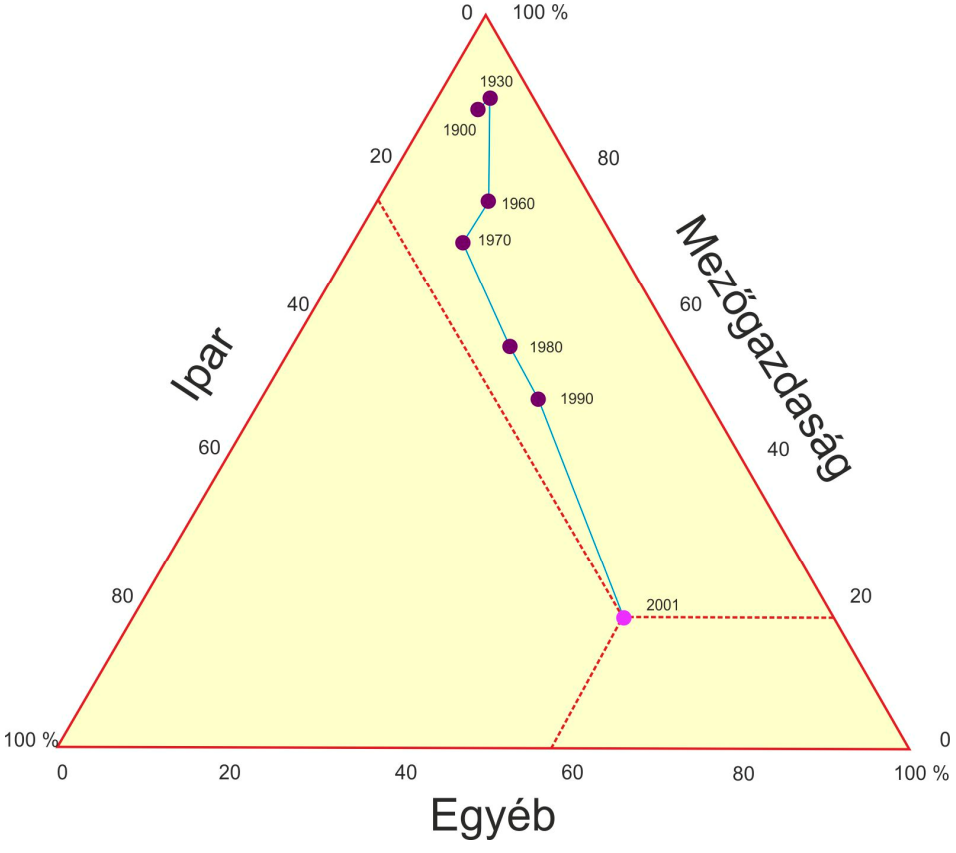

96. ábra. A taktaközi települések aktív kereső népességének foglalkozási átrétegződése 1900 és 2001 között.

Az 1980-as évek elején, a termelőszövetkezetek melléküzemági tevékenységének köszönhetően az iparban dolgozók aránya már meghaladta a 20%-ot. Ugyanakkor kedvező változások indultak meg a tercier ágazatok területén is. Mindezek a mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányának erőteljes csökkenését eredményezték.
Később a termelőszövetkezetek melléküzemági tevékenységének a megszűnése az iparban foglalkoztatottak számának a csökkenését vonta maga után, majd a rendszerváltást követően ezt a folyamatot tovább erősítette a megye nehézipari körzetében kialakult válságos helyzet. A Taktaközben számottevően megnőtt a munkanélküliek száma, s a problémát csak fokozta az agrárágazat egyre mostohábbá váló helyzete.
1990-ben az iparban és az építőiparban dolgozók aránya 20% volt a hat településen, messze elmaradva a hasonló országos és megyei adatoktól. Az alacsony jövedelmezőségű mezőgazdaságban dolgozók aránya több mint háromszorosan meghaladta az országos átlagot, a közlekedés, a posta, a távközlés, valamint a kereskedelem területén foglalkoztatottak aránya pedig csak a fele volt annak. Egyedül a vízgazdálkodásban dolgozók részesedése volt kiemelkedően magas (8%).
2001-ben a hat településen foglalkoztatott népesség 17,1%-a dolgozott a mezőgazdaságban, ami még mindig többszöröse az országos átlagnak. Az iparban foglalkoztatottak részesedése (24,9%) lényegesen alacsonyabb volt az országosan jellemző értékhez képest (32,8%), s tercier ágazatban dolgozók aránya (58,1%) is elmaradt a kívánatostól.

A jövő sok bizonytalanságot rejt, s nehéz prognosztizálni azt, hogyan alakul a későbbiekben a foglalkozási szerkezet. Feltehetően tovább nő majd a munkanélküliek száma, s ha az ingázók is elveszítik munkahelyüket, akkor a településeken rekedve még inkább rontják azok kibontakozási lehetőségeit. Az agrárágazat egyre szűkülő forrásai és lehetőségei ezen a tőkeszegény vidéken nem sok reménnyel kecsegtetnek, sőt egyre inkább felrémlik a korábban általánosan jellemző autarchia széles körben való újbóli megjelenése. A tercier szektor fejlesztéséhez nem áll rendelkezésre számottevő anyagi forrás, így ettől az ágazattól sem lehet lényeges javulást, újabb munkahelyeket remélni. Különösen az elöregedő és fogyó népességű Tiszatardos, Tiszaladány és Csobaj van nagyon nehéz helyzetben, de a többi község gondjait is nehéz lesz majd megoldani a helyi önkormányzatoknak.

9. Adatok a Taktaköz 18-20. századi településföldrajzához

A sajátos természeti földrajzi adottságok évezredek óta lehetővé tették az emberek tartós letelepedését a vidéken. Szerencs és Prügy között, a Taktaföldvárnak nevezett határrészen 6000 éves, gazdagon díszített edénytöredékek, kőbalták, konyhaeszközök, földbe mélyített kunyhó-alapok és tűzhely-

maradványok kerültek elő (PETERCSÁK T. 1980). Tiszaladány területéről ugyancsak több jelentős régészeti lelet bizonyítja az ember korai megjelenését. Ilyen pl. egy ie. 1500 körüli időből származó bronz kincslelet (KOÓS J. 1990).

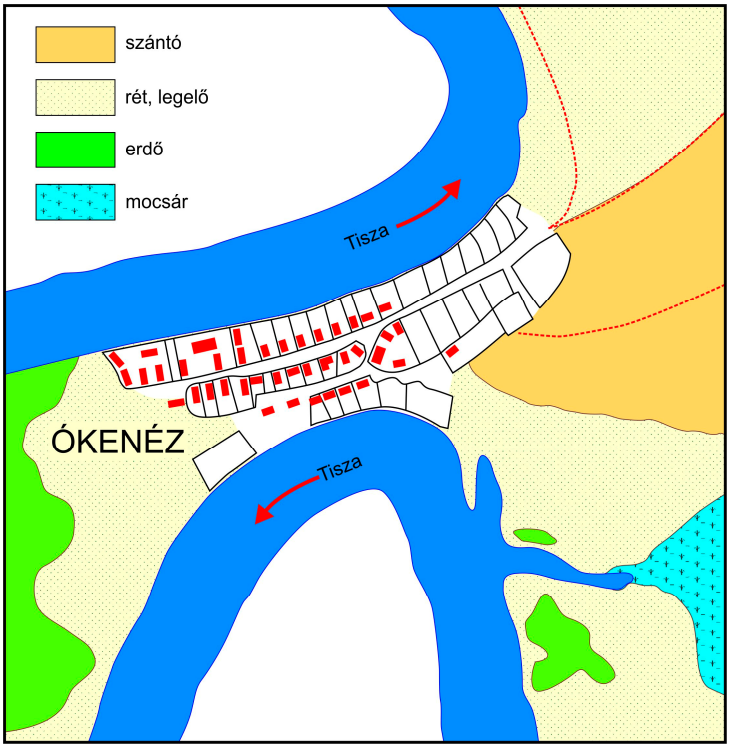

97. ábra. Ókenéz belsősége a 18. század végén, Kneidinger A. kéziratos térképén. A település az 1850-es években a Tisza szabályozása következtében megszűnt.

Hasonló korú kincslelet Prügy határából is előkerült, míg Csobajról kelta régészeti leletet tártak fel a kutatók (RÉVÉSZ L. 1994). Tiszaladány határában vandál telep nyomaira bukkantak a régészek. A nagy kiterjedésű, hosszú időn át lakott település még a 2. század elején létesülhetett, s minden valószínűség szerint a 4. században pusztult el (LOVÁSZ E. 1990).

A Taktaközt a környékbeli tájak közül elsők között népesítette be a honfoglaló magyarság. A letelepedésben minden bizonnyal fontos szerepe lehetett a korabeli természeti viszonyoknak. Az ártéri szintből kiemelkedő homokos hátak (= hordalékkúproncsok) az állandó szálláshelyek létrejöttét, szántóparcellák kialakítását tették lehetővé. A homokos hátakat körülvevő, nagy kiterjedésű, szövevényes vízhálózattal, kiterjedt mocsárvilággal rendelkező amfibikus ártér

természetes védelmet nyújtott a megtelepedők számára, sokoldalú használata pedig a megélhetést tette könnyebbé.

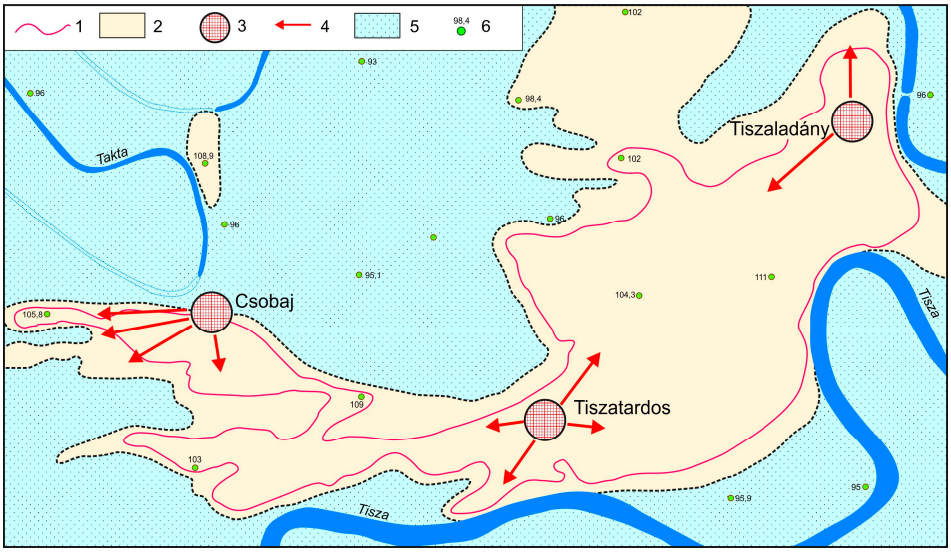

99. ábra. A Taktaköz keleti és középső részének térképvázlata. Az ábrán jól elkülöníthető az ármentes és az időszakosan vagy állandóan vízzel borított térszín határa. A települések ősi magja általában az egykori hordalékkúp legmagasabb pontján létesült. (Katonai térkép alapján, egyszerűsítve.) 1= a 100 méteres szintvonal, 2= ármentes térszín, 3= a település ősi magja, 4= a település terjeszkedésének horizontális iránya, 5= a szabályozások előtt időszakosan vagy állandóan vízzel borított térszín, 6= tengerszint feletti magasság

A vizsgált terület ma meglévő települései — Taktakenéz kivételével — középkori eredetűek. Prügyön pl. már a 12. században nemzetségi monostor állt (CSORBA CS. 1994). A többi település első írásos említésének dátuma is a fentieket támasztja alá. Elzártságánál fogva a vidék „magterülete" (Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj, Taktabáj, Prügy, Ókenéz) nem tartozott a török hódoltság területéhez, a peremi települések azonban — különösen az 1560-as években — gyakran szenvedtek a törökök támadásaitól. Mezőzombor, Szerencs, Taktaszada, Taktaharkány, Tiszalúc 1567-ben pl. elpusztult a török támadás következtében. A 18. század elején is voltak harcok a környéken, melyek nem kímélték a peremi települések lakosságát sem. A 16-18. századi kedvezőtlen hatásokat a 18. század végére heverte ki a vidék településállománya. A gazdasági élet reorganizációja kicsiny, de stabil népességszámú falvak újraszerveződését eredményezte.

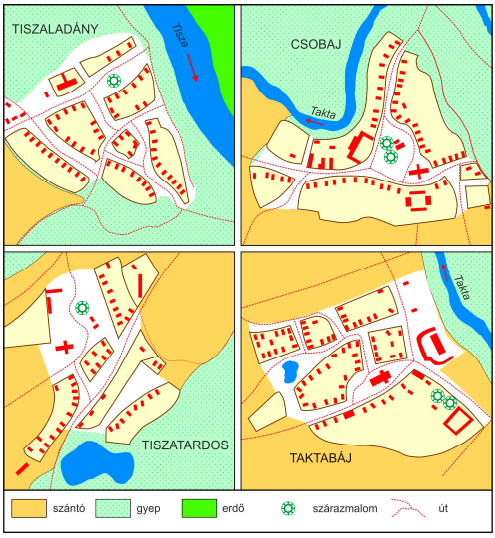

100. ábra. Néhány taktaközi település 18. század végi alaprajzi vázlata. (Az I. katonai felmérés szelvényei alapján, módosítva.)

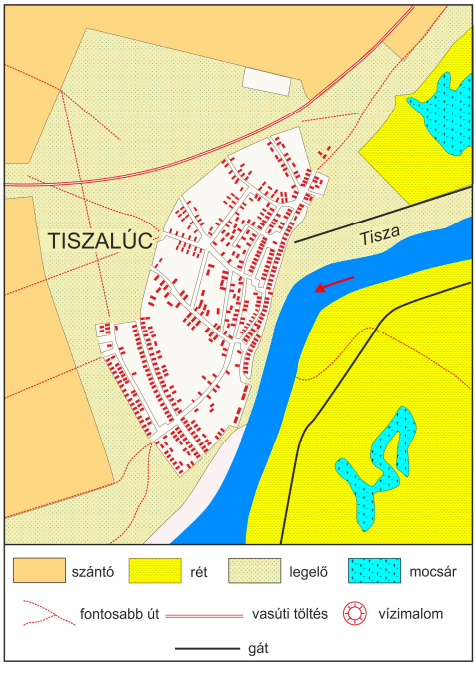

101. ábra. Tiszalúc alaprajzi vázlata a 19. század közepéről. (A II. katonai felmérés alapján, egyszerűsítve.)

Győrffy István „Az Alföld településformái” című munkájában (1943) foglalkozott a Dél-borsodi-síkság településföldrajzával, s ebben érintette a vizsgált térség néhány települését is. A II. József-féle katonai térképek alapján, a Taktaköz peremén fekvő Tiszalúc, Taktaharkány és Taktaszada településeket kétbeltelkes vagy kertes települések közé sorolta[54]. Ma a településföldrajzi irodalom a kétbeltelkes településeket szabálytalan alaprajzú halmazfalunak nevezi. A kétbeltelkes vagy kertes települések központi részét ún. lakóhelyegységek (=házak) foglalták el, s e településmag körül változó kiterjedésű ólaskertöv alakult ki. A népesség növekedésével együtt lassan átalakult ez a településforma, mert az ólaskertek helyén lakóházak épültek

Petercsák Tivadar szerint (1986) Taktabáj és Tiszaladány is a fentebb említett településtípushoz tartozott. A történelmi források és a helyszíni kutatási eredmények arra engednek következtetni, hogy Taktabáj belsőségének a magja a mai református templom körül alakult ki, útifalu szerkezettel. Az ólaskertek és a takarmánytároló épületek a mai Rákóczi utca környékét foglalták el, halmazos településszerkezetet alkotva. Az ólaskertek legfontosabb épülete a tüzelős ól volt, amelyből a 19-20. század fordulóján még állt néhány a községben[55] (PETERCSÁK T. 1986).

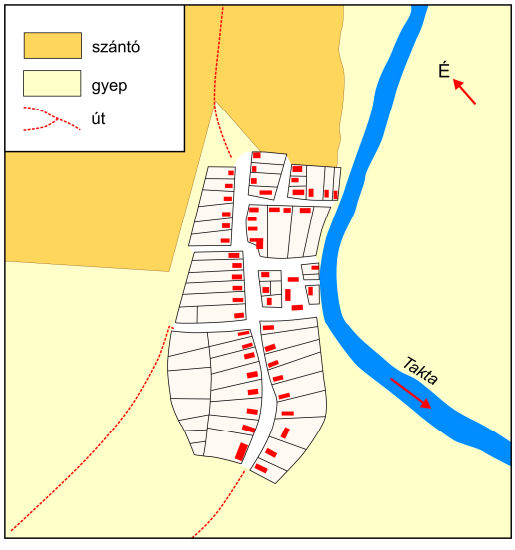

102. ábra. Taktaszada alaprajza Kneidinger A. 18. század végén készült térképe alapján.

[54] Frisnyák Sándor szerint (1994) a Taktaközben láptelkes falvak is megtalálhatók.
[55] A helybéliek szerint az utolsó tüzelős ólat 1962-ben építették át lakóházzá.

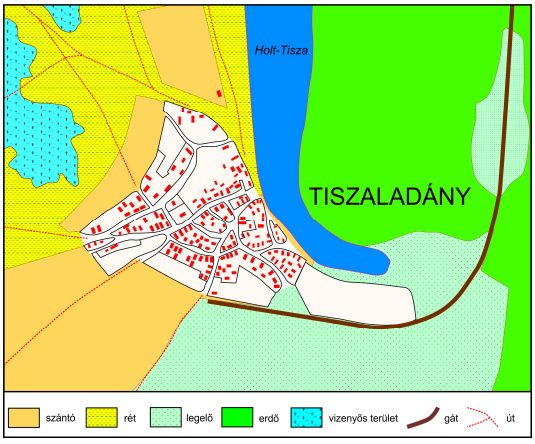

103. ábra. Tiszaladány belsőség a II. katonai felmérés térképén.

A település ősi magja a DNY-ÉK-i irányú, „U” alakban elterülő ármentes térszínen jött létre. Később É-ÉNY-I irányba terjeszkedett, elsősorban a Prügy felé vezető út, valamint az „U” alakú ármente felszín északi szára mentén. A 18. század végén két szárazmalom működött a településen, mindkettő a templomtól DK-re, a Csobaj felé vezető út mentén állt. A templomon kívül volt egy kastély is a faluban, mindkettő az ármentes térszín legmagasabb gerincére épült. A házakhoz tartozó telkek az ártér felé lejtettek.

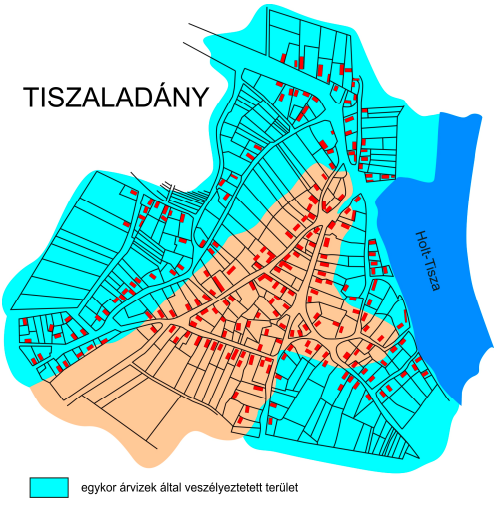

104. ábra. Tiszaladány belsőségének ősi magja (barna színnel jelölve), valamint a folyószabályozás és ármentesítés után létrejött telektömbök (világos kékkel jelölve), 1905 körül.

Tiszaladány eredetileg szabálytalan alaprajzú halmazfalu volt, ahol ugyancsak megtalálhatók a kertes település nyomai (PETERCSÁK T. 1986). A közvetlenül a Tisza mellé települt községről Kneidinger András 1770 körül készített térképet, amelyen az akkor meglévő házaknak (68 db) több mint a felét ábrázolta is. A nagyjából ugyanakkor készült I. katonai felmérés vonatkozó térképszelvényén a belsőségben 65 házat, egy szárazmalmot és egy templomot számolhatunk össze. Az akkori település a Tokaj-Tiszaladány-Tiszatardos útvonaltól DK-re, a mai Holt-Tisza mentén terült el. Térbeli kiterjedése később északra, illetve az Égető- és a Tyúkos-halom irányába növekedett.

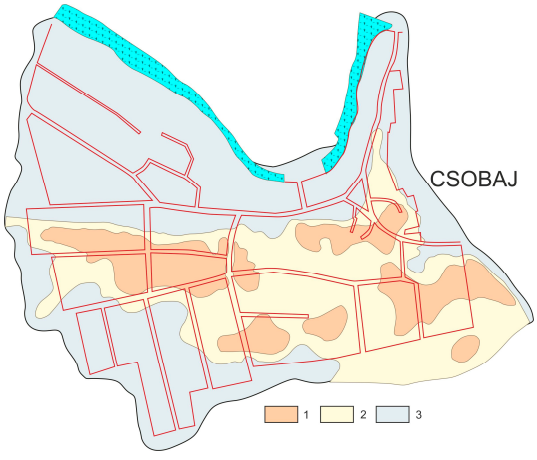

105. ábra. Csobaj belsőségének domborzati sajátosságai. 1= 100 méternél magasabban fekvő terület, 2= 98-100 méter közötti terület, 3= 98 méter alatti térszín, amelyet az ármentesítés előtt rendszeresen elöntött a víz

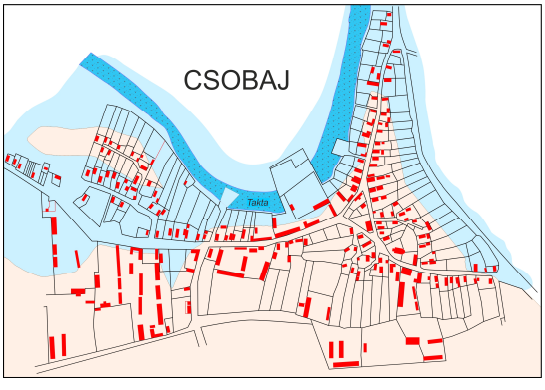

106. ábra. Csobaj alaprajzi vázlata 1907 körül készült térkép alapján. (A világoskék terület az egykor árvíz által veszélyeztetett felszínt jelöli.)

Csobaj belsőségének legidősebb magja útifalu. A megközelítőleg „Y” alaprajzú település vázát a Tokaj-Tiszatardos-Taktabáj és a Tarcal irányából összefutó utak találkozása alakította ki. Az utak csomópontjába épült a templom és két szárazmalom is (PETERCSÁK T. 1986). A 18. századi I. katonai térképen mindez jól látható. Csobaj térbeli fejlődését nagymértékben meghatározta az, hogy a K-Ny-i tengelyű ármentes térszín meglehetősen keskeny, a templomtón nyugatra mindössze 10-500 méter széles volt. Az ármentesítés után ez természetesen nem jelentett többé akadályt a terjeszkedésben, de a falu így is meglepően sokat megőrzött a korabeli térszerkezetéből.

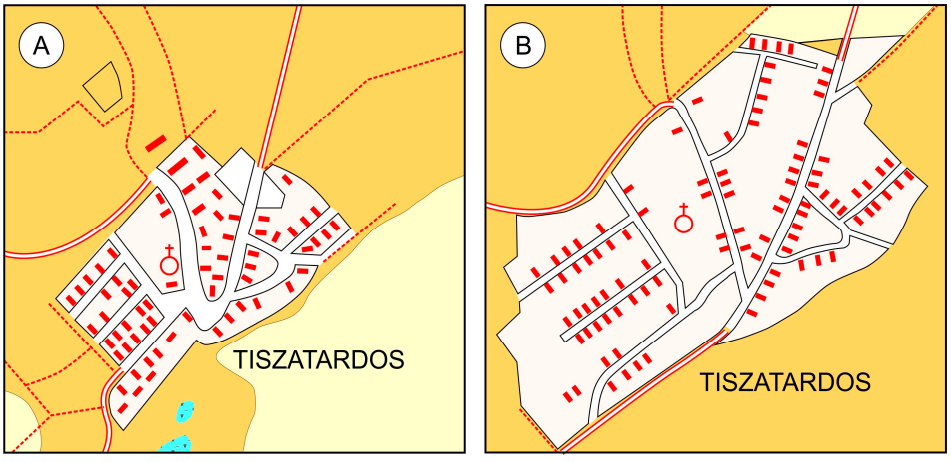

107. ábra. Tiszatardos a 19. század végén (A) és az 1940-es évek elején (B). (Katonai térképek alapján, egyszerűsítve.)

Tiszatardos településszerkezete — Csobajéhoz hasonlóan — „Y” alaprajzú útifalu, amely a 20. század végére utcás szerkezetűvé vált (PETERCSÁK T. 1986). A vizsgált belső települések közül talán Tiszatardos települt a legtagoltabb felszínre, s ez az utcahálózat kialakítását minden bizonnyal befolyásolta. Igen érdekes a „Z” betűhöz hasonló, alföldi viszonyok között jelentős szintkülönbségű, éles szögben megtörő főutcája. Temploma 104,6 méter magasan épült, felső ablakából jó kilátás nyílik mind a Tiszántúl, mind pedig a Zempléni-hegység irányába. A 18. században szárazmalom is volt a településen. A környezet-átalakító munkálatokat követően a tiszai rév irányába terjeszkedett a falu.

Prügy — az újabban épült részeket kivéve — halmazos szerkezetű település, szabálytalan csoportos beépítésű telkekkel, zugokkal, szákutcákkal (PETERCSÁK T: 1986). Az ármentes térszín legészakibb peremén létrejött települést északról a Sámson-tó, a Pap-tó, illetve a Pap-Tava-mocsár határolta. Az I. katonai felmérés térképszelvényén itt is megtalálhatjuk a belsőség centrumá-

ban épült szárazmalmokat. Prügy már akkor is a legnagyobb településnek számított a Taktaköz belsejében fekvő hat település közül. Térbeli növekedése a legújabb térképeken jól megfigyelhető, valamint az is, hogy az egykori településmag milyen markánsan elkülönül az újonnan létesített telektömböktől. Ez utóbbiak szabályos utcahálózattal rendelkező, sakktáblás alaprajzú településrészt alkotnak.

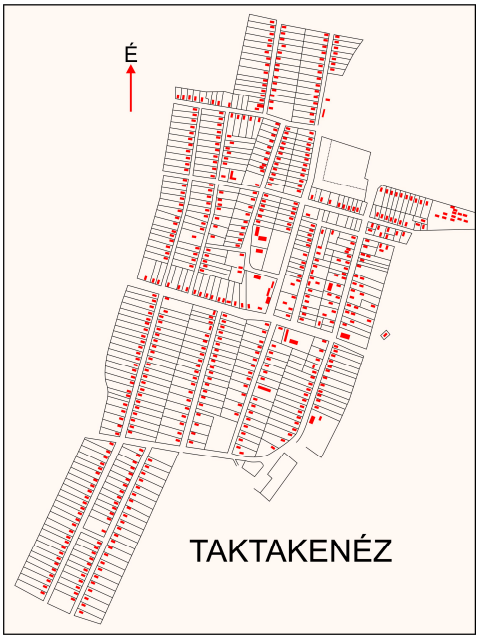

108. ábra. Taktakenéz. alaprajzi vázlata az 1980-as években.

Teljesen sajátos volt Taktakenéz fejlődési útja. A jelenlegi település magját az 1850-es években hozták létre, mérnöki tervek alapján, keresztutcás rendszerben. A Tisza szabályozása következtében a korábbi települést, Ókenézt ugyanis el kellett hagyniuk lakóiknak. Az új települést a régi helytől észak-északkeletre építették fel, a Kákó-hát, Telek-halom közötti ármentes felszínen. A mai Taktakenéz szabályos, sakktáblás alaprajzú, ún. teleklábas falu. Utcái egyenesek, többnyire egymásra merőlegesek.

A települések belsőségét eltérő nagyságú, racionálisan hasznosított külsőség (=faluhatár) vette körül, melyek kiterjedése az idők folyamán némileg változott[56].

[56] A fejezetben közölt, egységnyi területre vonatkozó adatokat a 2010-es közigazgatási határokat figyelembe véve számítottam ki.

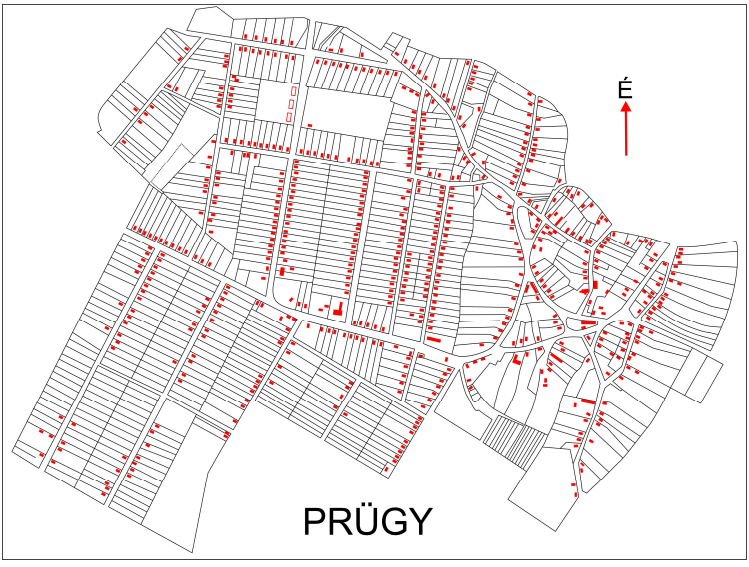

109. ábra. Prügy alaprajza az 1980-as években. Az ábrán jól elkülöníthető az ősi belsőség és az újabban épült településrész.

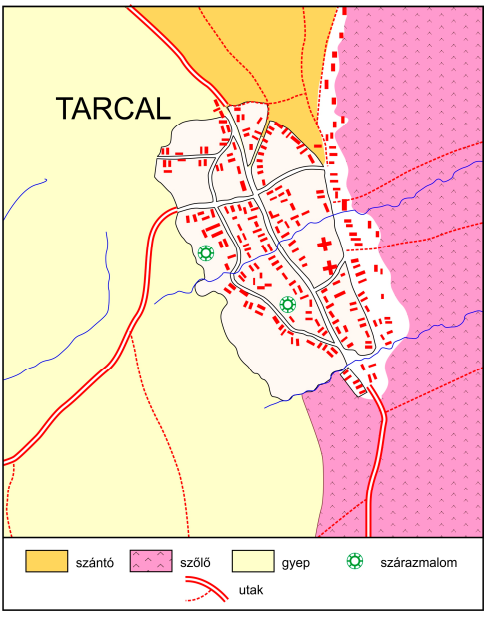

110. ábra. Tarcal a 18. század végén. Sokkal urbánusabb képet mutatott, mint bármelyik belső taktaközi település. (Az I. katonai térkép alapján, módosítva.)

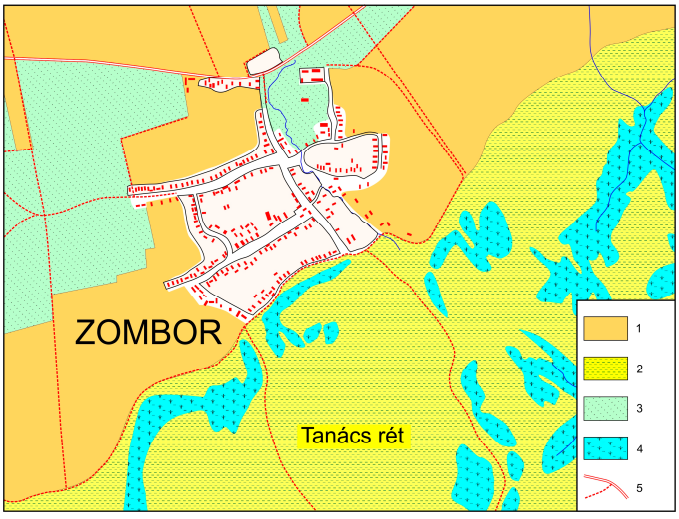

111. ábra. Mezőzombor belsősége még a 19. század közepén is változatos földhasznosítási környezetben terült el. (A II. katonai felmérés alapján.) 1= szántó, 2= rét, 3= legelő, 4= mocsár, vizenyős térszín, 5= fontosabb út

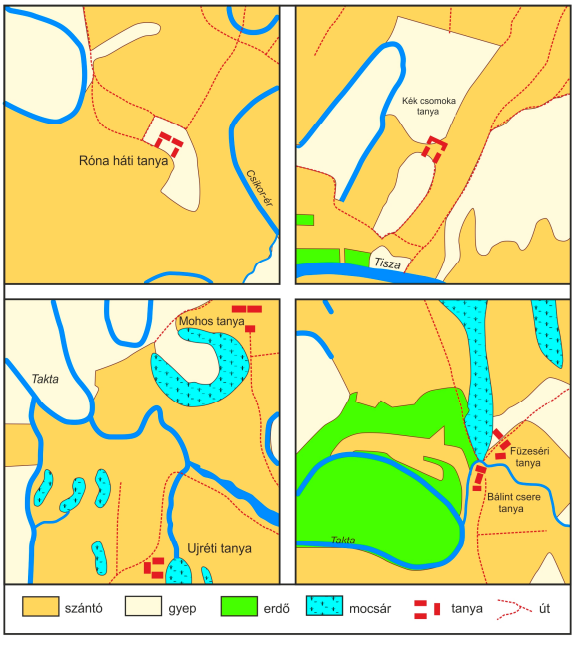

112. ábra. Különböző földhasznosítási környezetben létrejött tanyák, a 19. század utolsó harmadában. (Katonai térkép alapján, módosítva.)

A 19. század utolsó évtizedeiben, a Taktaközben is jelentősebbé vált a tanyás települési forma, elsősorban a tagosítással felszabadított földterületeken. A tanyák egy része a szántóterület belsejébe, fontosabb dűlőút mentén települt, de volt olyan tanya is, amelyik a szántó-, a rét- és a legelő érintkezési zónájában feküdt. A legracionálisabb és egyben leggazdaságosabb földhasználatot ez utóbbi tanyák tulajdonosai tudták megvalósítani. Valószínűsíthetjük azonban, hogy a taktaközi tanyák — elsősorban csekély számuk következtében — sohasem töltöttek be olyan fontos szerepet a helyi településstruktúrában, mint amilyet betöltöttek pl. az Alföld tipikusan tanyás térségeinek magányos települései.

24. táblázat. A házak száma a jelzett időpontokban

	1784/87	*1869*	*1900*	*1930*	*1941*	*1960*	*1990*	*2010*
Csobaj	79	127	132	220	228	353	342	346
Mezőzombor	117	203	309	449	482	632	848	902
Prügy	86	174	193	275	304	562	782	837
Szerencs	277	366	567	1107	1180	1469	3667	3874
Taktabáj	54	108	138	171	161	247	230	239
Taktaharkány	115	237	259	438	492	857	1237	1343
Taktakenéz	60	97	126	204	220	357	392	436
Taktaszada	101	180	226	332	383	501	661	682
Tarcal	484	579	645	769	799	944	1322	1351
Tiszaladány	68	145	193	249	266	358	331	330
Tiszalúc	198	394	419	646	707	1028	1637	1927
Tiszatardos	43	67	83	129	136	176	166	146
Tokaj	507	726	736	926	992	1058	1631	1710
	2189	3403	4026	5915	6350	8542	13246	14123

Az 1784/87-es népszámlálás adatai szerint a Taktaközben fekvő hat településen összesen 390 ház állt, míg a peremi településeken 1799[57]. A belső falvakban 3,5 ház jutott 1 km^2-re, a peremeken 7 ház, míg az összes települést figyelembe vevő érték 5,3 ház/1 km^2. Prügyön mindössze 2,9, Tokajban pedig 18 ház jutott egységnyi területre, a többi településen e két szám között váltakoztak az értékek. Egy házban átlagosan 6,5 fő lakott. Később a népesség gyarapodásával együtt a házak száma is növekedett, 1900-ban pl. a belső településeken 865 házban éltek, míg a peremi településeken 3161 házban (összesen tehát 4026 ház volt a 13 vizsgált településen). A hat belső településen megduplázódott az 1 km^2-re jutó házak száma (7,6), a peremi településeken nem volt ilyen mértékű a növekedés a 18. század végi adathoz képest (12,3 ház/1 km^2). A vizsgált települések átlaga elérte a 10 ház/1 km^2-es értéket. A Tiszához közeli falvakban elsősorban a környezet-átalakító munkálatoknak köszönhetően növekedett meg jelentősen a házak száma. A 19. század utolsó harmadában már olyan térszínen

[57] Ebben az időben Mezőzombor, Szerencs, Tarcal és Tokaj mezővárosi jogállású település. A falvak és eme mezővárosok teljes lakásállománya 2189 darab volt a 18. század 80-as éveiben.

is tudtak építkezni az emberek, ahol korábban az ismétlődő árvízi elöntések miatt erre nem nyílt mód. A peremi településeken elsősorban Szerencsen és Tokajban volt erőteljes a növekedés. Szerencs ekkor már regionális értelemben is fontos közlekedési csomópont, ipari termelése számottevő, közigazgatási szerepköre sem elhanyagolható, mindezek a népesség és a lakásállomány erőteljest gyarapodását eredményezték.
1900-ban átlagosan 7,2 fő élt egy házban, a belső településeken valamivel többen (7,6 fő/ház).
1930-ban a házak száma 5915 db, ennek 21,1%-a a hat belső településen állt (1248 ház), itt 11 ház jutott 1 km^2-re, míg az összes település átlaga 14,9 ház/1 km^2 volt[58]. A korábbiakhoz képest valamivel kevesebb lakó jutott egy házra (6 fő/ház).

A fenti adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a települések térbeli terjeszkedési lehetőségeinek kedvezőbbé válása, a növekvő népesség, az emberek megnövekedett igényei stb. idővel a lakásállomány folyamatos megújítását, illetve új lakások építését eredményezte. Ez a tendencia a 19. század utolsó harmadában indult meg, s a 20. század első felében teljesedett ki. Az új (vagy átépített) lakóházak a korabeli építési anyagoknak és technológiáknak megfelelően épültek, a mindenkori gazdasági (vagyoni) lehetőségek függvényében.

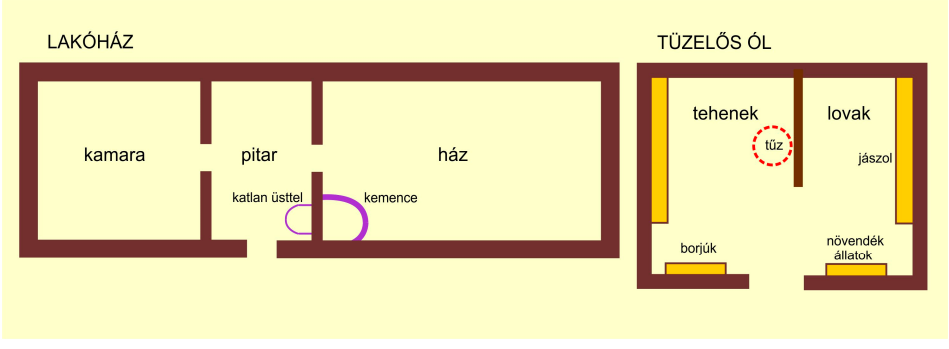

113. ábra. Jellegzetes taktabáji ház és tüzelős ól alaprajza a 18-19. századból. (Petercsák T. alapján)

A hagyományos módon épült taktaközi házak az alföldi közép-magyar típushoz tartoztak, és rokonságot mutattak a szabolcsi, szatmári és hajdúsági népi építkezéssel. A lakóházak hagyományosan szoba-konyha-kamra tagolásúak voltak (PETERCSÁK T. 1986). Az építkezés technikája, anyaga nagymértékben alkalmazkodott a helyi adottságokhoz, elsősorban az ártér biztosította építési

[58] 2010-ben a vizsgált 13 településen 14 123 ház volt, 1 km^2-re átlagosan 33,2 ház jutott, egy házban pedig átlagosan 2,2 fő lakott.

anyagokhoz[59]. Az ártérrel határos részeken a házak falát paticsból készítették (a falat sövényből fonták és sárral tapasztották). Tiszaladányban a ház falát kétszeres vesszőfonás közé döngölt föld alkotta, amelyet aztán két oldalról betapasztottak. Prügyön, Csobajon elterjedtebb volt a rakott sárfal vagy vályogfal. A tetőszerkezetet szarufás nyeregtető alkotta, amely elöl csonkakontyos, hátul falazatos megoldású volt. Sok helyen előfordult a deszkaoromzat és gyakori volt a tornác is. A házakat hagyományosan náddal fedték, zsúppal csak a módosabb gazdák. A cserép az 1900-as ével elején kezdett elterjedni a Taktaközben (PETERCSÁK T. 1980, 1986).

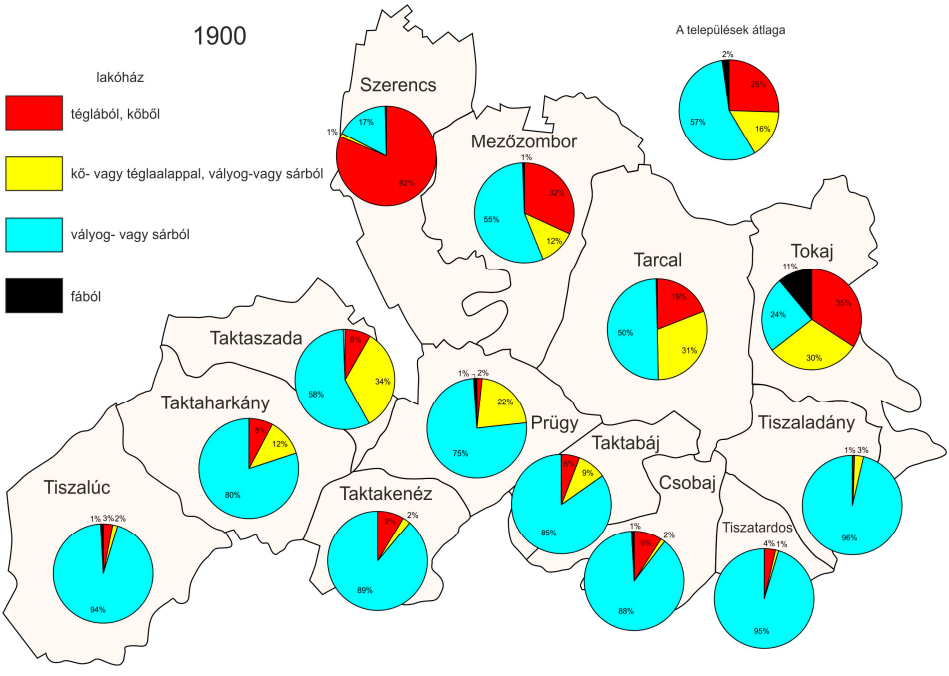

114. ábra. A házak építése során használt építőanyagok megoszlása az egyes településeken 1900-ban.

Az I. katonai felméréshez készített ún. Landesbeschreibung szerint a 18. század végén Taktabájon a templom, a kastély és a prügyi út melletti magtár, Tiszaladányban a templom, Tiszatardoson a templom, a paplak, a nemesi kúria, a fogadó és a kompnál álló csárda kőből épült. A tiszatardosi nemesi kúria a csobaji oldal felől védelmezte a falu bejáratát, a falu végén álló fogadó pedig a

[59] A környezet-átalakító munkálatok megkezdése után az ártéri haszonvételek lehetőségei beszűkültek, de nem tűntek el véglegesen. A gazdasági épületek anyagaihoz továbbra is használtak pl. fűzfavesszőt és nádat.

településről, illetve Csobajról a komp felé vezető utat biztosította. Csobajon a templom, a nemesi kúria, a fogadó és a majorság épült kőből (PÓK J. 1992).
Páll Istvánnak a „Történeti adatok a Taktaköz népi építkezéséhez” című dolgozatából rendkívül sok adatot ismerhetünk meg a belső települések épületállományáról, azok jellemző sajátosságairól. Eszerint az 1840-es években a lakóépülelakóépületek többsége (kb. 93%-a) melléképületek nélkül épült. A házak átlagos hossza 11,9-13,4 méter között volt, a nemesek házainál ez az érték valamivel meghaladta a 15 métert. Ez utóbbiak átlagos szélessége elérte a 6,6 métert. Prügyön Báji Patay Lajos kúriája 30,2 m x 13,2 m, Patay József taktabáji kastélya pedig 28,3 m x 19,8 m alapterületet foglalt el. Hasonló méretű volt Drevenyák Ferenc taktakenézi (ókenézi) kastélya is.
1843-ban Taktakenézen (Ókenézen) egy, Tiszaladányban három paticsfalú házat írtak össze. Sárfalat merevítő, tetőtartó oszlopokkal ellátott lakóépület 16 volt a faluban.

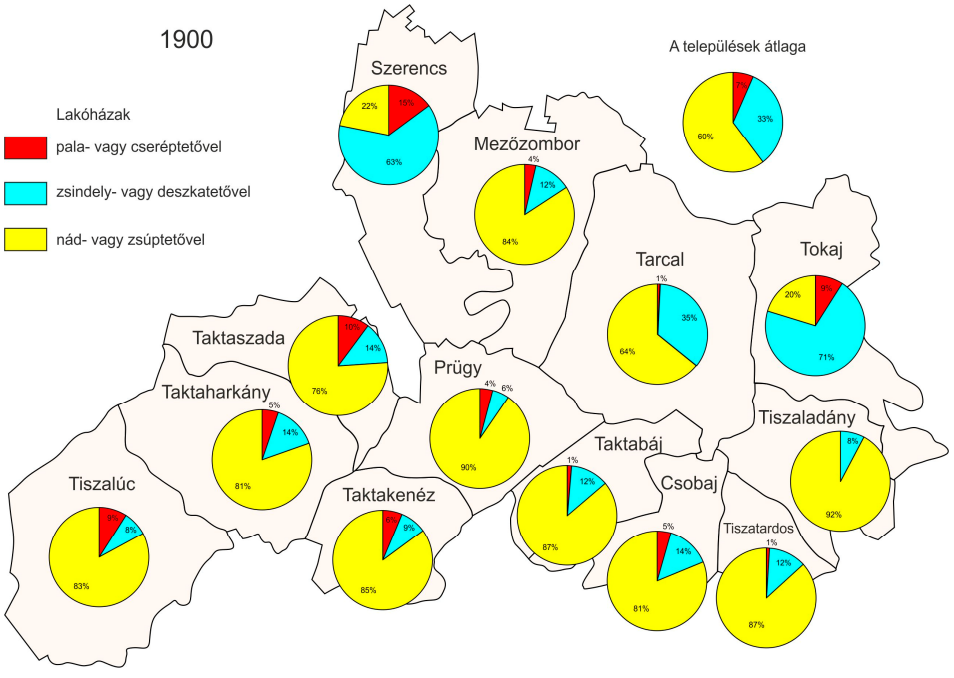

115. ábra. A házak fedésére használt tetőfedő anyagok megoszlása az egyes településeken 1900-ban.

A házak tetejét elsősorban náddal és gyékénnyel fedték. Pl. Tiszatardoson 47 lakóházból 19-nek nád borította a tetejét. Előfordult, hogy egyes házak teteje gazzal vagy szalmával volt fedve. Prügyön 3, Taktabájon 4, Taktakenézen (Ókenézen) 1 épületet fedett zsindely, Prügyön pedig 3 zsúpfedeles ház is állt.

A településeken, illetve azok határában nagyméretű gazdasági épületek is voltak. Prügyön pl. 85 méter hosszú és 11,3 méter széles istálló, Taktakenézen (Ókenézen) pedig három különböző méretű állattartó épület állt (az egyik 68 méter hosszú, 9,5 méter széles volt). Taktabájon is épült egy nagyméretű (49 méter hosszúságú) marhaistálló.
A házak udvarán álló gazdasági épületek (istállók, szekérszínek, sertésólak, kamarák, juhaklok, górék stb.) száma és mérete az állattartás kiemelkedő fontosságát bizonyítják. Prügyön pl. 55 méter hosszúságú „juh fészer", illetve istállóval egybeépített, 83,1 x 9,5 méter kiterjedésű „birka hodály" volt. Taktabájon is állt egy hasonló méretű hodály, Tiszaladányban pedig 21 gazdának 22 juhtartó építménye volt.
A nagybirtokosok majorjaiban jókora csűrök álltak. Ezek közül a Taktabájon épült 56,7 x 18,5 méteres, zsindelyes csűr volt a legnagyobb. Mindezek mellett 1843-ban Taktabájon és Taktakenézen (Ókenézen) 2-2, Csobajon 3 szárazmalom, Prügyön pedig egy olajütő működött (PÁLL I. 1986).

25. táblázat. A lakóházak fontosabb műszaki adatai 1900-ban

	lakóházak							
	kőből vagy téglából	kő- vagy téglaalappal vályog-, vagy sárból	vályog- vagy sárból	fából vagy más anyagból	cserép-, pala- vagy bádog	zsindely- vagy deszka	nád- vagy zsúp	lakóházak száma
					tetővel			
Csobaj	12	2	117	1	6	19	107	132
Mezőzombor	99	37	171	2	11	38	260	309
Prügy	3	42	146	2	8	11	174	193
Szerencs	462	5	99	1	85	358	124	567
Taktabáj	8	13	117	0	2	17	119	138
Taktaharkány	20	32	207	0	14	37	208	259
Taktakenéz	11	3	112	0	8	11	107	126
Taktaszada	19	76	130	1	23	31	172	226
Tarcal	123	198	322	2	6	226	413	645
Tiszaladány	1	6	186	0	0	15	178	193
Tiszalúc	13	7	395	4	38	34	347	419
Tiszatardos	3	1	79	0	1	10	72	83
Tokaj	251	224	180	81	68	519	149	736
	1025	646	2261	94	270	1326	2430	4026

A házak építési anyagára vonatkozó, teljes körű adatsort 1900-tól közöltek a népszámlálási kötetek. A statisztikákból nyomon lehet követni a felhasznált építőanyagok fajtáit, s így a lakóépületek műszaki állapotára, értékére, általánosságban a lakosság életkörülményeire is következtethetünk. 1900-ban a belső hat település teljes lakásállományának mindössze 4,9%-a készült téglából vagy valamilyen kőből. A peremi településeken ez az arány lényegesen magasabb

volt (26,6%), köszönhetően Szerencs 81,5%, Tokaj 34,1%, és Mezőzombor 32%-os értékeinek. Szerencs messze a legurbánusabb képet mutató, jelentős iparral rendelkező települése volt a környéknek, relatíve módosabb népességgel, közeli kőfejtőkkel, téglagyárral stb. Tokaj a maga kisvárosi jellegével ugyancsak elkülönült a rurális térség zömmel vályog- vagy sárból épített házaitól, falusias környezetétől. Mezőzombor esetében csak a közeli hegyaljai kőbányákat és téglagyárakat lehet említeni, ahonnan vasúton viszonylag olcsón szállított követ vagy téglát lehetett beszerezni. A vizsgált 13 település átlaga (15,7%) viszont nem érte el a korabeli országos átlagot (19,3%).

Szilárd alappal, de vályogból vagy sárból épült ház ugyancsak kevés volt a belső településeken (az összes ház mindössze 6,6%-a), a peremi településeken ez az arány 17,3% volt. Az összes település ezen átlaga megközelítette a 12%-ot. Szilárd alap nélkül, csak vályogból és sárból épült a belső falvak lakásállományának 88,2%-a (a peremi településeken ez az arány 54,1%), az összes település átlaga 71,1% volt. Tiszalúcon, Tiszaladányban és Tiszatardoson az ilyen szilárd alap nélküli házak aránya meghaladta a 90%-ot, Szerencsen viszont csak a házak 17,5%-a tartozott ebbe a kategóriába (Tokajban 24,4%). A fából (vagy más anyagból) épült házak aránya összességében 1,2% ekkor, de Tokajban meglepően sok ház anyaga volt még fából (81 db, 11,1%).

A tetők fedése tekintetében még rosszabb volt a helyzet. Majdnem mindenütt dominált a tűzveszélyes nád vagy zsúp, de ebbe a kategóriába tartozott a Szerencsen, Tarcalon és Tokajban igen elterjedt zsindely vagy deszka tetőfedő anyag is. A tipikus taktaközi településeken a nád és zsúp részesedése 86,9%, a peremieken 61,4%, míg az összes települést figyelembe véve 74,3% volt 1900-ban. A fával fedett tetők ugyanilyen sorrendű adatai: 10,1%, 31% és 20,5%.

A modern, de drága tetőfedő anyagok aránya ekkor: 2,9%, 7,6% és 5,2%.

1900 és 1930 között a 13 településen összesen 1889 új ház épült, az egyes településeken differenciált ütemben és a felhasznált építőanyagok tekintetében eltérő módon. Ez a műszaki állapotokat bemutató 1930-as statisztika alapján egyértelműen kimutatható. E szerint a csak kőből (vagy téglából) épült házak aránya lényegesen nem változott a három évtized alatt (a belső településeken 6,7%, a peremieken 29,1%, az összes településen átlag 19,9% volt arányuk). A legnagyobb változás a szilárd alappal, illetve a nélkül épült házak száma (aránya) között volt, mert az előbbi jelentősen növekedett, míg az utóbbié értelemszerűen csökkent. Az újonnan épített lakóházak zöme már szilárd alapra épült, a hagyományos építőanyagok (elsősorban a vályog) a falazat anyagaként azonban továbbra is domináns maradt.

A tetőfedő anyagok — köszönhetően a szigorodó tűzvédelmi szabályoknak — alaposan kicserélődtek három évtized alatt. Nemcsak az újonnan épült házakat fedték kevésbé tűzveszélyes anyagokkal, hanem számos régi építésű ház tetején is lecserélték a tűzveszélyes anyagokat. 1930-ban az összes ház (beleértve a peremi települések házait is) 57%-ka cserép-, pala- vagy bádogtetővel rendel-

kezett[60]. A zsindely- vagy deszkatető csak néhány településen volt még említésre méltó (Csobajon, Szerencsen, Tarcalon és Tokajban), összességében aránya 3% alá csökkent. A kevésbé tehetős portákon azonban még mindig a nád- vagy zsúp fedte a tetőket, a vizsgált 13 településen arányuk még megközelítette a 40%-ot.

26. táblázat. A lakóházak fontosabb műszaki adatai 1930-ban

	lakóházak							
	kőből vagy téglából	kő- vagy téglaalappal vályog-, vagy sárból	vályog- vagy sárból	fából vagy más anyagból	cserép-, pala- vagy bádog	zsindely- vagy deszka	nád- vagy zsúp	lakóházak száma
					tetővel			
Csobaj	65	53	102	0	75	41	104	220
Mezőzombor	171	98	180	0	219	0	230	449
Prügy	4	203	65	3	164	0	111	275
Szerencs	975	49	82	1	988	69	50	1107
Taktabáj	5	37	127	2	69	2	100	171
Taktaharkány	55	64	319	0	258	2	178	438
Taktakenéz	5	30	169	0	105	4	95	204
Taktaszada	16	155	145	16	200	2	130	332
Tarcal	177	370	210	12	446	29	294	769
Tiszaladány	5	63	181	0	100	0	149	249
Tiszalúc	18	61	564	3	367	1	278	646
Tiszatardos	3	6	120	0	82	3	44	129
Tokaj	332	462	113	19	830	58	38	926
	1831	1651	2377	56	3903	211	1801	5915

A 20. század első felében a mocsaras határrészek már nagyon megfogyatkoztak a Taktaközben, a természetes építőanyagok forrásai lassan elapadtak. A tartósabb építőanyagok iránti igény ugyancsak a hagyományos építőanyagok visszaszorulását eredményezte. Az 1950-es, 60-as években még inkább jellemzővé vált a tartósabb építőanyagoknak a használata. A házak túlnyomó többségének a falazata már kőből, téglából vagy betonból készült (kivéve Tiszalúc házainak számottevő részét). A peremi településeken (Szerencsen, Mezőzomboron, Tokajban és Tarcalon) a szilárd alapra a falakat is kőből (elsősorban jól faragható riolittufából) húzták fel. A falvak többségében a szilárd alapra a még hagyományos építőanyagnak tekinthető vályog került, amit általában helyben készítettek el, viszonylag olcsón. A vályog jó hőszigetelő, de hamar nedvesedik, emiatt a belső településeken fokozott gondoskodást igényelt minden vályogból épített lakóház. Különösen a szigetelést kellett nagy alapossággal elvégezni, elsősorban a mélyebben fekvő telektömbök házainál.

[60] A belső falvakban ez az arány kisebb volt (48,2%), a peremen fekvő településeken megközelítette a 66%-ot. Tokajban és Szerencsen kiemelkedően magas volt a kevésbé tűzveszélyes tetőfedő anyagok aránya (megközelítette a 90%-ot), Tiszaladányban és Taktabájon viszont átlag alatti, mindössze 40%.

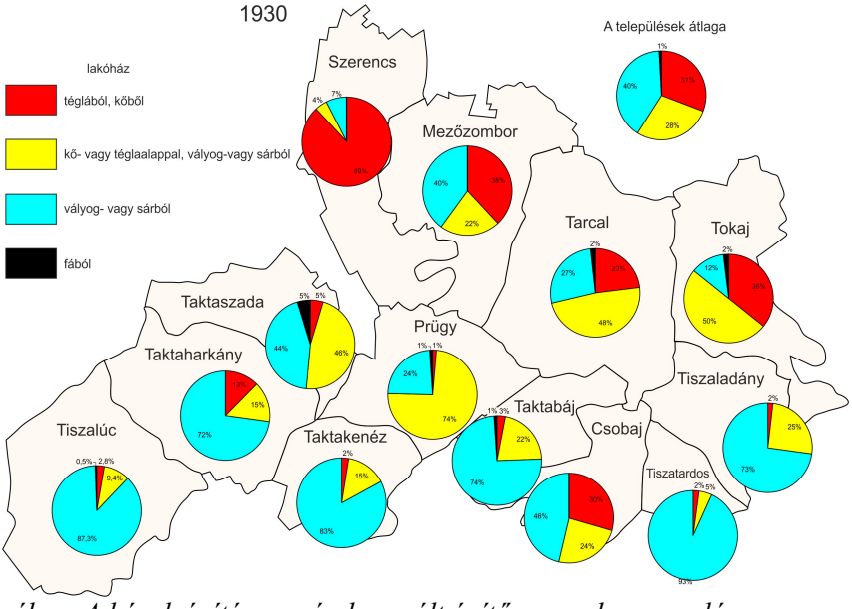

116. ábra. A házak építése során használt építőanyagok megoszlása az egyes településeken 1930-ban.

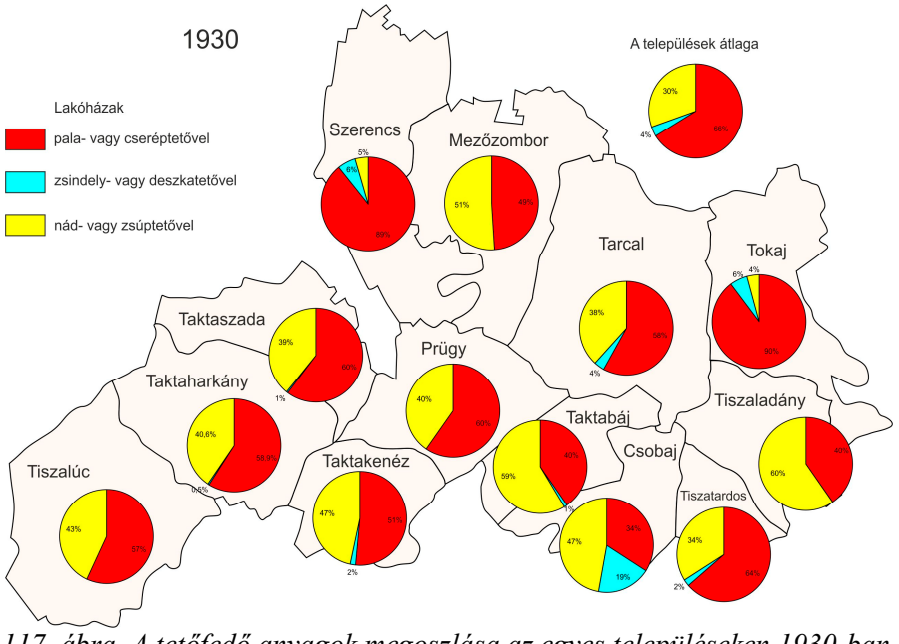

117. ábra. A tetőfedő anyagok megoszlása az egyes településeken 1930-ban.

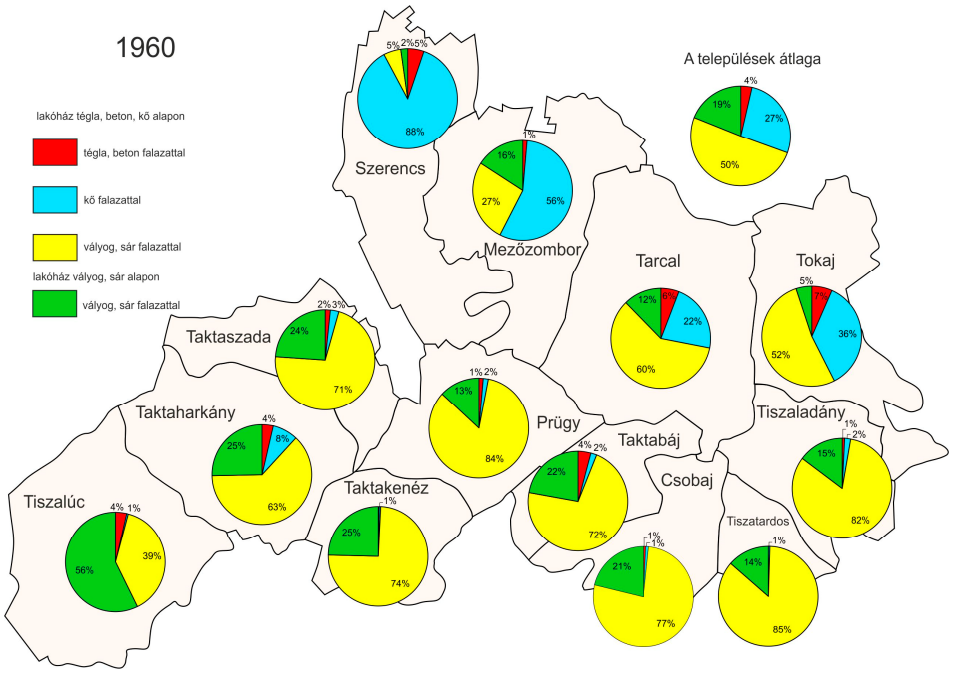

118. ábra. A lakóházak építése során használt anyagok megoszlása az egyes településeken 1960-ban.

A tetőfedő anyagok között egyeduralkodóvá vált az égetett cserép. Új házat csak a legritkább esetben fedtek náddal, ez a hagyományos fedőanyag inkább a legrégebben épült házak tetejét takarta. 1960-ban a házak negyede még a 19. században épült. Tarcalon, Tokajban ez az arány meghaladta a 40%-ot is, míg a belső településeken 10-20% közötti értékek voltak a jellemzőek. Sok ház épült a századfordulót követő évtizedekben, s legalább ugyanannyi 1945 és 1960 között (értelemszerűen ez utóbbi nem volt jellemző Tarcal és Tokaj esetében). A házak többsége földszintes, bár 1941-ben Tokajban, Szerencsen a házak 3,6%-a, illetve 3,3%-a már emeletes (Taktakenézen is volt egyetlen ilyen épület). A lakóépületek 60%-a egyszobás, ebben a tekintetben Taktabáj adatai a legimponálóbbak, ott ugyanis a házak 64%-a már kétszobás volt. A három vagy többszobás lakások elsősorban Tokajban és Szerencsen fordultak elő nagyobb számban. A lakások szobáinak 43%-át fából készült burkolat fedte (padló, parketta), Tokajban és Szerencsen ez az arány megközelítette a 80%-ot. Abban az időben kezdett elterjedni a hideg burkolóanyagok használata (csempe, kerámia járólapok stb.), aránya az összes települést figyelembe véve mintegy 6%-ot ért el. A belső taktaközi települések szobáinak túlnyomó többsége vertföldes padlózatú volt (arányuk 70-80% között változott).

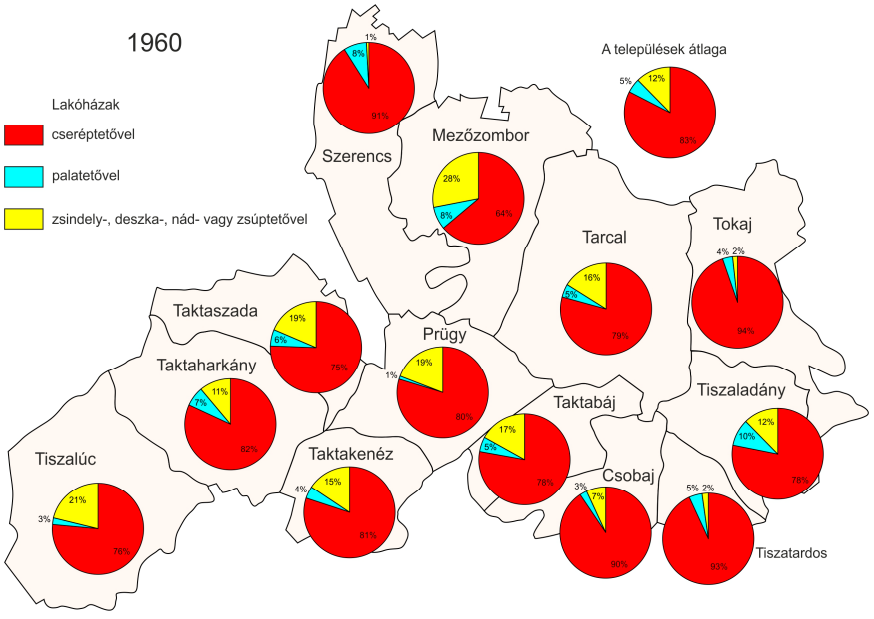

119. ábra. A tetőfedő anyagok megoszlása az egyes településeken 1960-ban.

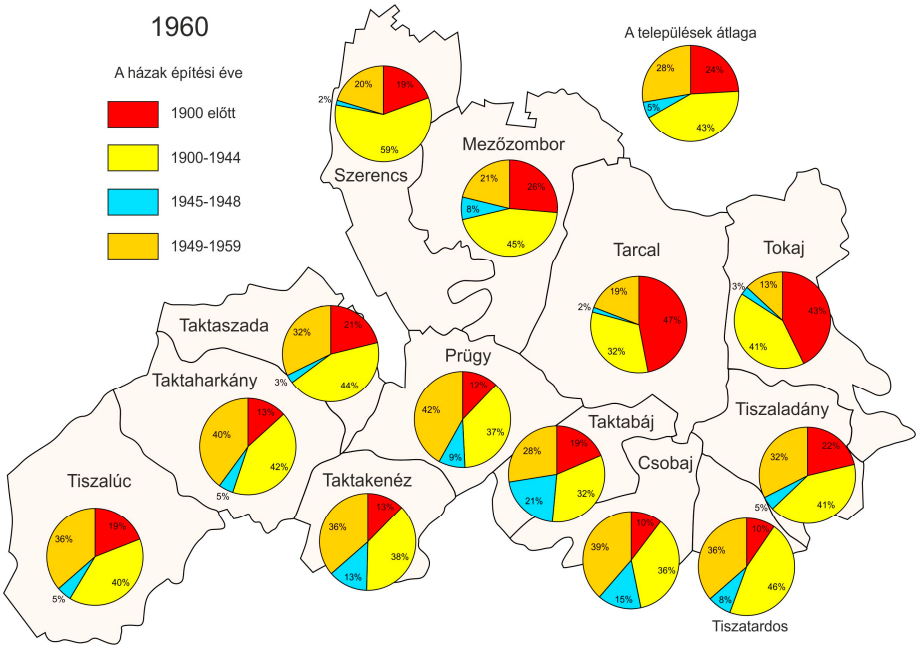

120. ábra. A házak építési év szerinti megoszlása 1960-ban.

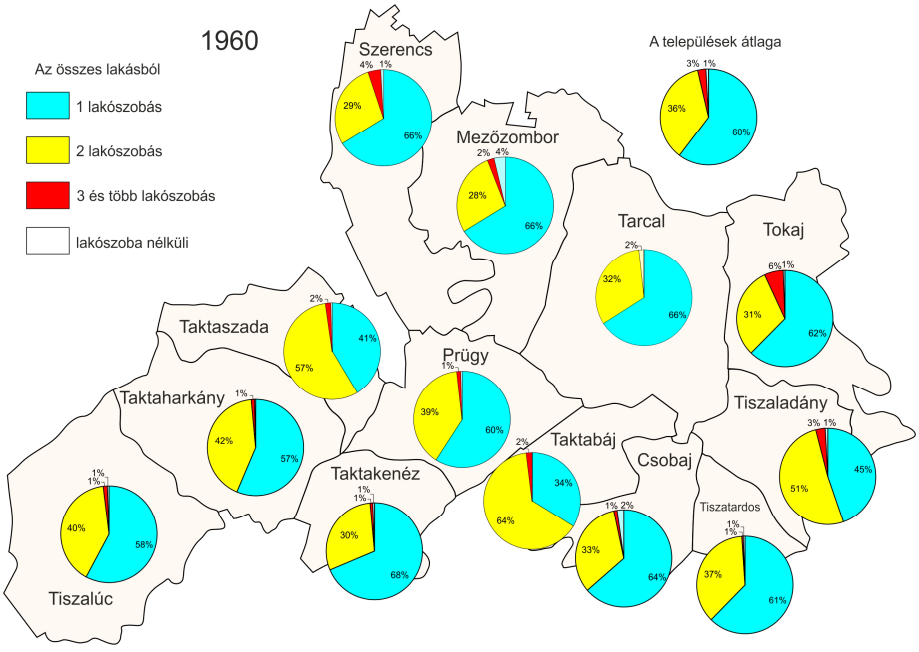

121. ábra. A házak lakószobák száma szerinti megoszlása 1960-ban.

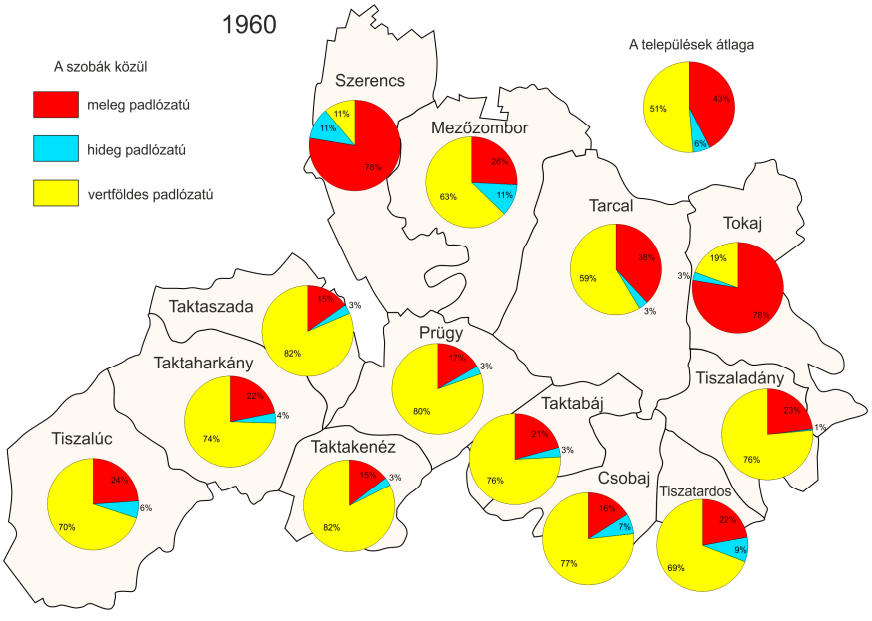

122. ábra. A lakószobák padlózat minősége szerinti megoszlása 1960-ban.

A települések infrastruktúrájának fejlődésében fontos szerepet töltött be az elektromos energia megjelenése. A villany legkorábban (1904) Szerencsen gyulladt fel, majd Tokaj (1905), Taktaharkány (1913), Tarcal (1925), Tiszalúc (1930), Mezőzombor (1939) következett. Taktaszadán és a belső településeken1949 után fektették le a gerincvezetékeket. Legutoljára (1961) Prügy és Taktakenéz villamosítását végezték el. Önmagában az elektromos hálózat megjelenése a településeken nem jelentette azt, hogy minden lakó élvezhette annak előnyeit. 1941-ben pl. a már jelzett öt településen kívül, ahol egyáltalán nem volt még bevezetve a villany, Szerencsen csak a lakások 61,8%-a volt a gerincvezetékre bekötve, Tokajban 46%-a, Taktaharkányban 18%-a, Tarcalon 15%-a, Mezőzomboron 11,2%-a. 1960-ban már lényegesen kedvezőbb volt e tekintetben a helyzet, hiszen Prügy és Taktakenéz kivételével minden településen 70% fölött volt az elektromos árammal ellátott lakások aránya. Az utcai világítótestek (Tokajban pl. 233 db volt 1965-ben) megjelenése ugyancsak fontos esemény volt a települések életében.

Nagyon lassan épült ki a vízvezeték- és csatornahálózat is. Az 1940-es évek elején még nem volt egyetlen településen sem, ahol megkezdték volna azok lefektetését, egyedül Tokajban volt bátortalan próbálkozás 1941-ben. Ténylegesen csak a háborút követő évtizedben kezdték el az érdemi munkát Tokajban, Szerencsen és Tarcalon. 1960-ban Tokajban már a lakások 21,2%-a, Szerencsen 9,3%-a, Tarcalon pedig 3,3% volt vízvezetékkel ellátva. A lakosság vízzel való ellátását már évtizedek óta ásott, illetve fúrt kutakból biztosították, melyek többsége a lakások telkein állt, de minden településen voltak közkutak is. 1965-ben pl. Taktaszadán 23 ásott és 4 fúrt kút volt közterületen, általában 5-10 ásott és 2-5 fúrt kút volt a többi településen is. Ahol elkezdték a vízvezeték-hálózat lefektetését, ott a vízvezetéki közkifolyók száma is rohamosan gyarapodott. 1965-ben Szerencsen 79, Tokajban 35, Tarcalon 55, Tiszalúcon 2 darab közkifolyó szolgáltatott egészséges ivóvizet a lakóknak. A lakások komfortfokozatát emelő fürdőszobák és vízöblítéses WC-ék sem igen voltak elterjedtek abban az időszakban[61]. 1960-ban pl. Csobajon, Taktabájon, Taktakenézen 3-3, Tiszatardoson 10, Prügyön 11, Tiszaladányban 12 házban volt fürdőszoba. Szerencs és Tokaj ebben a tekintetben is kiemelkedett a többi település közül, jóllehet előnyös helyzetük csak nagyon viszonylagos. Valójában mind a 13 település messze elmaradt e tekintetben is az ország fejlettebb térségeihez képest. Az sem árnyalt túl sokat ezen az eléggé elszomorító képen, hogy a taktaközi települések mindegyikében működött elemi ellátást biztosító élelmiszerbolt, a peremi települések némelyikében szakosított üzletek is, s ugyanezekben volt orvosi rendelő és gyógyszertár[62] is. Bölcsőde, óvoda csak a nagyobb településeken volt a 60-as

[61] 1941-ben pl. Tiszaladányban a házak 42,8%-ban, Tiszatardoson 33,1%-ban, Taktakenézen 20,9%-ban nem volt épített WC!

[62] Tokajban TBC kórház, fogászat, körzeti orvosi rendelő, gyógyszertár, állatorvosi rendelő szolgálta a település lakóit, Szerencsen tisztasági- és strandfürdő.

években (Tokaj, Tarcal, Szerencs és Taktaharkány). Általános iskola viszont minden településen működött, mint ahogyan művelődési ház és mozi is.
A települések utcahálózata meglehetősen siralmas képet mutatott a háború utáni évtizedekben. A kiépített belterületi utak hossza messze elmaradt a kívánatostól még az 1960-as évek végén is, s a szilárd burkolatú járdák hossza is csak lassan növekedett. A vizsgált időszak végéig azonban kétségtelenül sok pozitív változás következett be a települések infrastruktúrájának szerkezetében. Egyedül a szennyvízhálózat kiépítése terén nem következett be érdemi változás. Szerencs és Tokaj kivételével a rendszerváltás kezdetéig sehol sem kezdték el a csatornahálózat kiépítését (1990-ben Szerencsen már 921, Tokajban 485 lakás volt bekötve a csatornahálózatba). A taktaközi népesség gázellátását palackos gázzal sikerült maradéktalanul biztosítani.

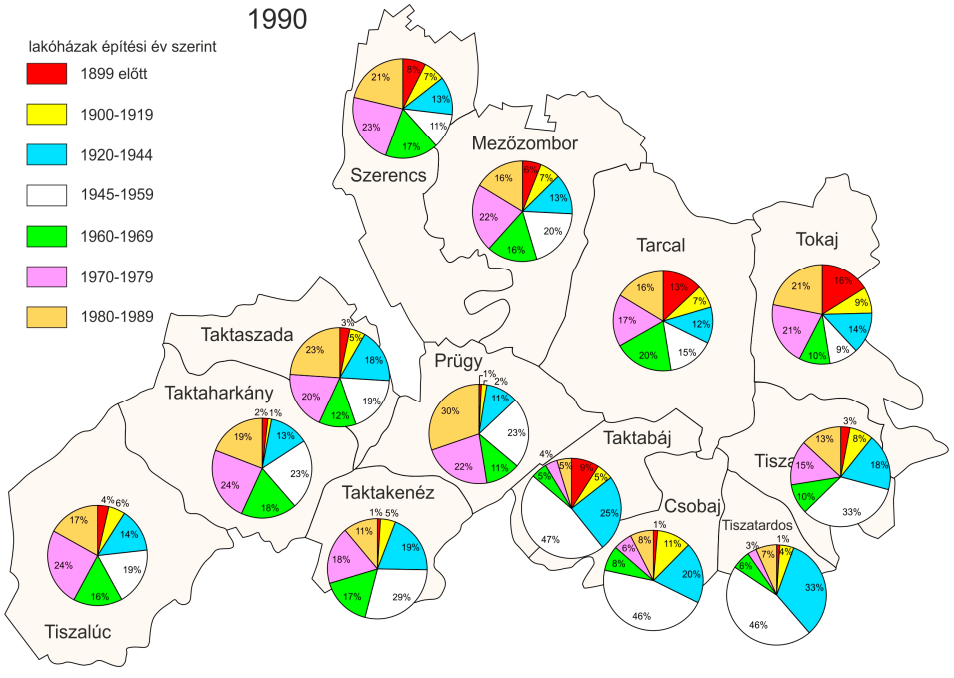

123. ábra. A házak építési év szerinti aránya 1990-ben. Az ábrán jól látható, hogy a peremi településeken a legtöbb házat 1960 után építették, a belső települések zömében pedig 1945 és 1960 között.. A komfortfokozat tekintetében emiatt jelentős különbségek adódtak a peremi és a belső települések lakásai között.

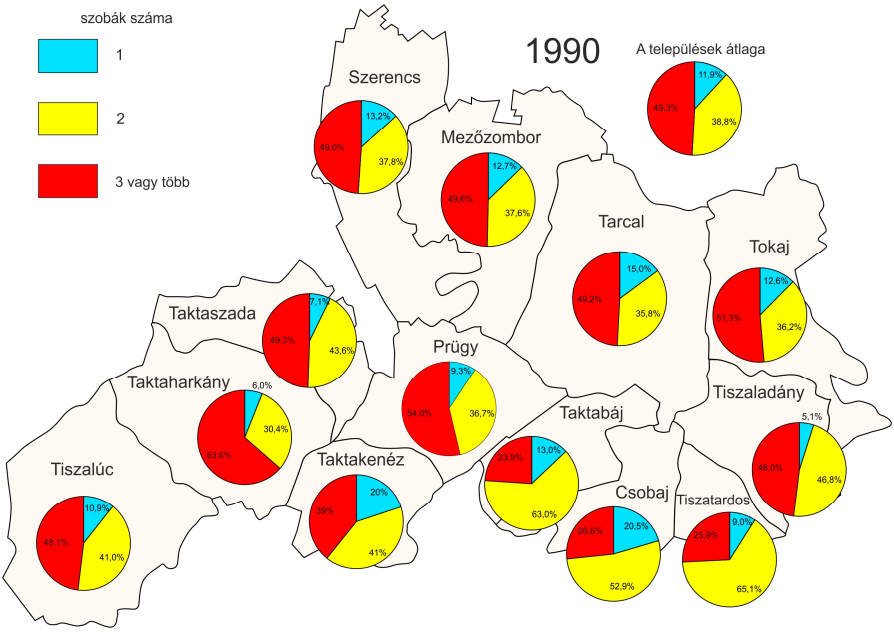

124. ábra. A lakások megoszlása a szobák száma szerint, 1990-ben. A belső településeken a kétszobás lakások domináltak, a peremieken az attól több szobával rendelkezők.

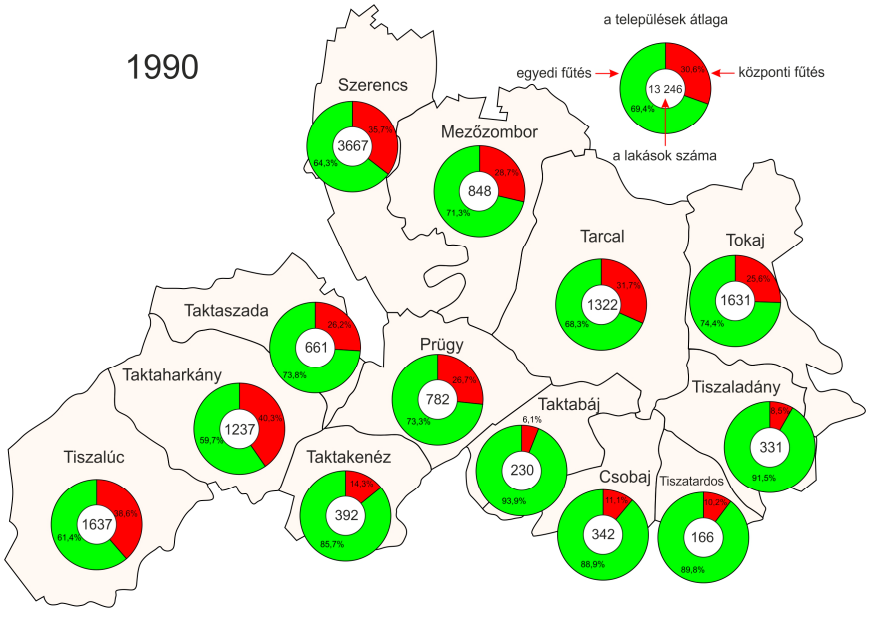

125. ábra. Fűtéstípusok a taktaközi településeken a jelzett időpontban.

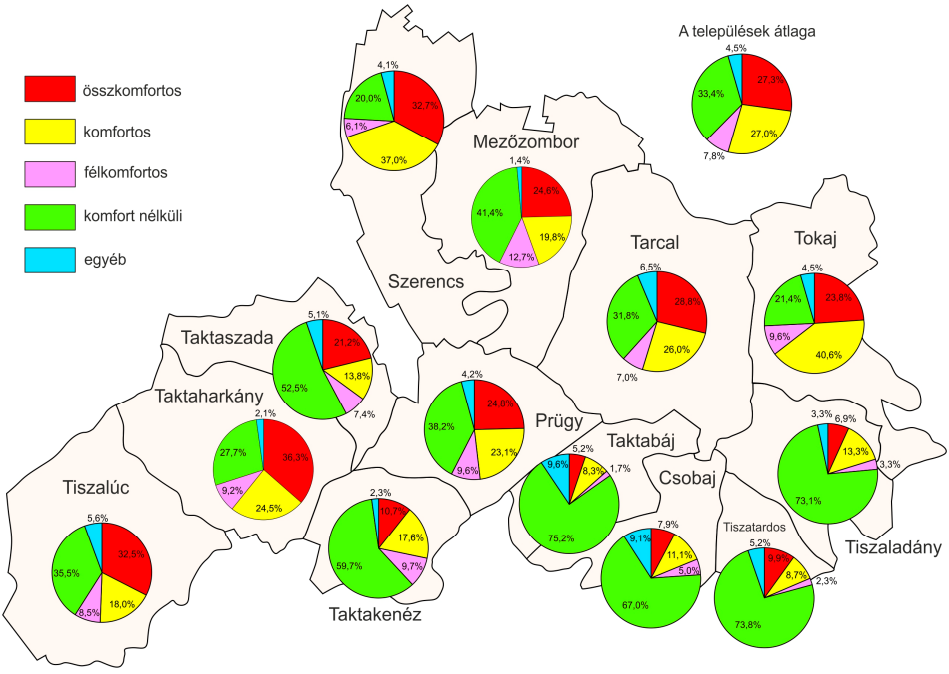

126. ábra. A taktaközi lakások komfortfokozat szerinti megoszlása 1990-ben. Szembetűnő a belső településeken a komfort nélküli lakások magas aránya.

Összességében a 70-es, 80-as évek a taktaközi népesség életében igen jelentős minőségi változást eredményeztek az életminőség területén. Az épített lakások száma, komfortfokozata[63], a környező nagyobb települések elérhetőségi lehetőségei stb. egyaránt alátámasztják a fenti állítást. Az is igaz viszont, hogy mindezek a változások a korábbi sokszínű településkép uniformizálását is maguk után vonták. A régi, hagyományos arculatú épületeket egyre inkább jellegtelen kockaházak tömegei váltották fel, s a taktaközi településekre évszázadokon át jellemző sajátos településkép lassan a feledés homályába veszett. Ma már csak néhány tájház (pl. Prügyön, Taktaharkányban, Tiszalúcon) őrzi még többékevésbé azokat a népi építészeti elemeket, melyek általánosan jellemzőek voltak a Taktaköz és tágabb térsége településképeire. A pozitív változások említése mellett e sajnálatos tényt sem hallgathatjuk el.

[63] A peremi településeken az összkomfortos és a komfortos lakások aránya a vizsgált időszak végéig (1990-ig) jelentős mértékben növekedett. A hat belső településen csak a korábbi állapotokhoz képest volt említést érdemlő változás. Összességében azonban e hat településen továbbra is a komfort nélküli lakások magas aránya volt a jellemző 1990-ben, ami jól reprezentálja többek között azt, hogy milyen hátrányokkal jár az, ha egy térség perifériára kerül. A Taktaköz belső része sajnos továbbra is Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyik perifériája-térsége, hasonlóan pl. a Csereháthoz.

10. Kereskedelem és közlekedés a 18-19. századi Taktaközben

Frisnyák Sándor (1985) szerint a Taktaközzel határos Zempléni-hegység a 18-19. században alapvetően erdő- és mezőgazdasági körzet volt, kiemelkedő jelentőségű szőlő- és bortermeléssel, bánya- és manufakturális iparral, a peremtájak gazdasági erővonalain piacközpontokkal, közlekedési csomópontokkal, a művelődés és közigazgatás centrumaival. A hegyvidék pereme átmeneti területnek számított a Kárpát-medence nagy regionális egységei között, ugyanis itt érintkeztek az alföldi árterek állattenyésztő és az ármentes szintek gabonatermelő monokultúrái a domb- és hegyvidéki tájak termelési komplexumaival. Az itt zajló interregionális árucsere és migráció gazdaság- és településfejlesztő hatása számottevő volt. A Tokaj-Hegyalján húzódó vásárvonal legjelentősebb kereskedővárosai Szerencs, Tokaj, Sárospatak és Sátoraljaújhely voltak, de fontos településnek számított Tállya és Tarcal is. A taktaközi települések komplementer jellegű gazdasági kapcsolatban álltak e hegyaljai településekkel (meg persze másokkal is), ami a nyersanyag- és áruforgalomban, a termelési kapcsolatokban, munkaerő-gazdálkodásban stb. nyilvánult meg elsősorban. Frisnyák Sándor (1994) számításai szerint a 18. században a hegyaljai szőlők művelése 18000-20000 szőlőmunkást igényelt, ám a települések saját munkaerőforrása nem volt elegendő a szőlőskertek és –ültetvények megműveléséhez, a borászati és egyéb munkálatok elvégzéséhez. Kénytelenek voltak a környező kistájak (és távolabbi területek) falvaiból bérmunkásokat alkalmazni. A taktaközi települések olcsó munkaerőt biztosítottak, különösen azok a falvak, amelyek földesúri jogon kapcsolódtak a Hegyaljához (pl. Tiszaladány) (BENCSIK J. 1986). Tiszaladány parasztjainak a vallomásaiban olvashatók az alábbi sorok: „Egész nyáron ez helynek lakosai, tokaji és tarcali szőlő hegyek csak fél mérföldnyire hozzájok lévén, minden munkára járnak, és ott szokták meg keresni portiójukat és egyéb szükségekre való pénzeket, sőt kenyereket is ebből szerzik".

Általában elmondható, hogy hegyalja szőlőhegyei kora tavasztól késő őszig állandó munkalehetőséget biztosítottak az igás állattal nem rendelkező zsellérekneknek is. Mindezek mellett jó felvevőpiac is volt hegyalja a gyűjtögető, zsákmányoló módon szerzett taktaközi javaknak is: pl. szőlőkötöző sás, hal, csík, nád, gyékény, fűzfavessző. Az utóbbi három anyagból készült háziipari termékeket (pl. vesszőkosarak, fűzfakas, gyékényáru) a hegyaljai szőlősgazdák vásárolták meg (TAKÁCS P. 1987). Az 1772-ben rögzített paraszti vallomásokból képet alkothatunk a taktaközi településekről a hegyaljára szállított, s ott eladásra kerülő javakról. Taktabájról pl. káposztát, hagymás és más kerti veteményeket, Csobajról káposztát, répát, hagymát, sást, Prügyről dohányt, Taktakenézről ugyancsak dohányt, Tiszaladányból pedig salátát, petrezselymet, répát, hagymát, káposztát, dinnyét, gyékényt vittek a piacokra (annak idején Bél Mátyás is említést tett Tiszaladány híres dinnyetermesztéséről).

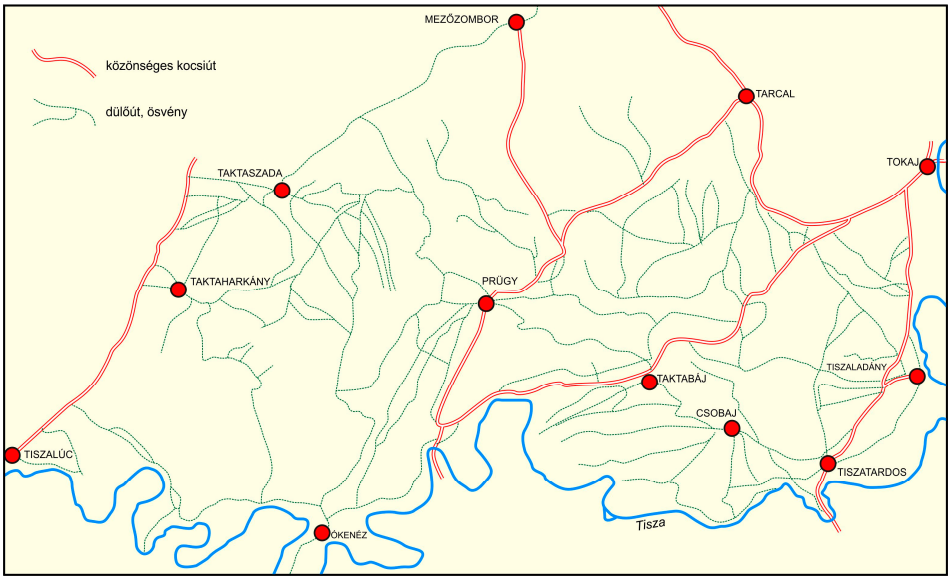

127. ábra. A Taktaköz úthálózata a 18. század utolsó harmadában. (Az I. katonai felmérés szelvényei alapján, egyszerűsítve.)

Takács Péter (1988) kutatásaiból tudjuk, hogy a taktaközi települések közül öt tartotta legfontosabb piacozó helyének Tokajt, és mindössze Prügy említette második helyen. Prügy lakói leginkább a tarcali piacon értékesítették javaikat, de Taktabáj, Csobaj, Tiszatardos és Tiszaladány jobbágyai is fontos piacozó helynek jelölték Tarcalt. Taktabájról, Csobajról, Tiszatardosról és Prügyről Bodrogkeresztúrra, Csobajról Mádra és Tállyára, Prügyről Tállyára, Miskolcra és Szikszóra is jártak vásározni.

A regionális táji tagozódás és a természeti feltételek egymást kiegészítő körzetei akaratlanul is rákényszerítették a falvak, mezővárosok lakóit, hogy az önellátásra törekvés mellett is kiépítsék kereskedelmi, vásározási kapcsolataikat. A 18. század végén megközelítőleg 6-8 mérföldnyire terjedt ki az a körzet, amelynek lakói több-kevesebb rendszerességgel kapcsolatot tartottak egymással (TAKÁCS P: 1988). Erre példaként Tokajt említhetjük, ahol a 18. század második felében nem volt szántóföldi gazdálkodás, így gabonatermesztés sem, viszont számottevő szemesterményre volt szüksége évről évre. A városgazdák számadásaiból egyértelműen megállapítható, hogy beszerzéseiket közelebbi és távolabbi településeken végezték, többek között a taktaközi településeken. Csobajról pl. 1774-ben 6,25, 1775-ben 4, 1777-ben 2 köböl zabot vásároltak, de Tiszaladányból, Taktabájról és Tiszatardosról is történtek beszerzések (BENCSIK J. 1988).

A 18. század második felében, Tokajban, évente hat országos vásárt és minden nap hetivásárt tartottak, ez utóbbiból a pénteki volt a leglátogatottabb. országos vásárok egyébként Tarcalon, Bodrogkeresztúron és Tállyán is voltak. A taktaközi falvak lakói számára előnyös volt, hogy hídvám fizetése nélkül érhették el a tokaji vásárt (PÁLL I. 1988).

A 19. század közepéig a kereskedelem terén lényeges változásról a taktaközi települések esetében nem igen beszélhetünk. A falvak lakói mezőgazdasági terményeikkel — tojással, baromfikkal, aprómagvakkal, zöldségfélékkel — továbbra is megjelentek a hegyaljai városok piacain. Haszonállataikat is elsősorban ott értékesítették. Gyakran összekapcsolták az eladást és a beszerzést, s tulajdonképpen ez a kereskedelem többnyire az eladásra szánt mezőgazdasági termékek és a városlakó kereskedők és iparosok által kínált ipari (kézműves) áruk alkalmi cseréjén alapult (BENCSIK J: 1986).

Előfordultak olyan termékek is, amelyek távolabbi vidékekről kerültek a Taktaközbe. Ilyenek voltak pl. a Bükk-hegység erdőiből származó jármok vagy az építkezésnél használt égetett mész (VIGA GY. 1990). Abaújszántó, Tokaj és környéke, Tarcal, Tállya és Bodrogkeresztúr köve nagy mennyiségben jutott a Taktaközbe is, főleg a 19. század második felében. A Zempléni-hegység üveghutái látták el többek között a Taktaköz népességét is üvegáruval (FRISNYÁK S. 1985). A 19. században a taktaköziek Tokajban szerezték be pl. az ablaküveget és a háztartáshoz szükséges rézedényeket (BENCSIK J. 1986).

A 19. század végén jelentős háziipari tevékenység bontakozott ki Taktaszada, Tiszalúc, Tiszaladány községekben. Gyékénytakarókat, kosarakat, székléseket, méhkasokat stb. készítettek. Tokajban már a 19. század utolsó harmadában kosárfonó iskola működött, ahol a környékbeliek elsajátíthatták a legszükségesebb tudnivalókat (VIGA GY. 1990)

Tiszaladányban a 19. század végén számottevő zöldségtermelés alakult ki. Ellátták a környékbeli piacokat káposztával, petrezselyemmel, sárgarépával és egyes gyümölcsféleségekkel. Igen élénk paraszti árucsere bontakozott ki a Tisza két partja mentén elterülő falvak között is, és Tiszaladánynak ebben is komoly szerep jutott zöldségfélei révén. Elsősorban Tokaj, Tarcal és Tiszaeszlár piacaira szállítottak,de gyakran eljutottak Szerencs, Bodrogkeresztúr, sőt Szikszó vásáraira is. a fűzfavesszőkből font termékeiket a távolabbi városokba szekerekkel fuvarozták, így pl. Erdőbényére, Olaszliszkára, Encsre, de vásároztak Balmazújvároson is. A taktaközi népesség a hegyaljai zsidóság ellátásában is részt vett (pl. baromfi és hízott liba szállításával). A friss tej és tejtermékek ugyancsak kelendőek voltak a hegyaljai települések piacain (BENCSIK J. 1986).

Az egyes települések közötti kapcsolattartás, kereskedelem lebonyolítása, általában a közlekedés évszázadokon keresztül nagy nehézséget jelentett a taktaköziek számára. A már sokszor idézett paraszti vallomások mindegyikében szó esik a mostoha közlekedési lehetőségekről. Szemléletesen ír erről Takács Péter „A taktaközi parasztok vallomása az úrbérrendezéskor” című munkájában:

„E hat község- viszonylag szűk területen Tisza és Takta folyók közé zárva élte életét, az őszi és a tavaszi áradáskor, nagy esőzések idején teljesen elzárva a külvilágtól. Csónakon ha meg lehetett közelíteni őket, bár úgy is nehéz volt, mert a sekély vizek, felázott földek sem gyalogost, sem csónakost nem engedtek kószálni. Hadak se nagyon merészkedtek e tájra. Legalábbis nem sűrű gyakorisággal. Védettséget, egyben zártságot is „élvezett" e mikrorégió". A 18. század végi közlekedési viszonyokról részletesen olvashatunk Pók Judit „Szabolcs vármegye katonai leírása 1782-1785" című tanulmányában is. Az I. katonai adatfelvétel, a Josephinische Aufnahme egyrészt térképészeti munkákból, másrészt nagyon fontos adatokat tartalmazó országleírásból állt össze. Minden helyiségnél ugyanolyan kérdőpontokra adott válaszokat tartalmaz, elsősorban katonai jellegű információkat. A 9 kérdőpont az utak leírását adta meg, amelynek segítségével rekonstruálni lehet a felvételezés idején uralkodó közlekedési viszonyokat. Az úthálózat jellemzésénél megkülönböztettek országutat, utat, mezei, falusi utat, dorongutat, fahordó utat és ösvényt. Mindegyik településnél megadták azokat az időadatokat, amelyek arról tájékoztattak, hogy normál körülmények között hány óra alatt lehet eljutni a szomszédos településekre. Pl. Taktabájról Prügyre 1,5, Mezőzomborra 3 ¼, Tarcalra 2 ¾, Tokajba 3, Csobajra ½, Tiszadadára 2, Taktakenézre 2 ¾ óra alatt ért át az utazó. Megtudhatjuk továbbá, hogy az országutak Debrecenből Tarcal felé, Tiszadadától Taktabájig, s onnan Tarcal felé — az áradások idejét kivéve — mindenféle járművel járhatók. Nehézségek adódtak a Tokaj felé vezető úttal, és a Mezőzombor felé vivő út szintén fáradtságos lehetett. Esős időben a sok mocsaras hely következtében nagyon nehéz rajtuk közlekedni, áradáskor pedig egyáltalán nem járhatók. Általában igaz, hogy az év nagyobb részében csak rövidebb szakaszokon lehetett használni a taktaközi utakat. Ilyen járható szakasz volt pl. a tiszatardosi révtől a faluig vezető útszaka, vagy a Tiszatardostól Csobajig tartó út. a Tiszatardos és Tarcal közötti, vizenyős térségeket is érintő úton — száraz időben — csak könnyű járművekkel közlekedhettek a helybéliek. Nehezen, de állandóan járhattak a Tiszatardos – Tiszaladány közötti úton is. Az I. katonai felmérés térképlapjai alapján rekonstruálni lehet a 18. század végén meglévő taktaközi úthálózatot. A szerint a legfontosabb út Tiszalök felől Tiszatardoson át vezetett Tokajba. Ez az út akkor elkerülte Tiszaladányt, Ahova csak egy leágazás vezetett. A másik fontos útvonal Tiszadada irányából Taktabáj érintésével Tokaj, illetve Tarcal irányába került kiépítésre. A dadai révtől északra ez az út kettéágazott, s a másik ága Prügy érintésével Tarcal és Mezőzombor felé haladt. Az egyéb utak a Taktaköz keleti felét hálózták be, a nyugati, mocsaras vidéken alig vezetett keresztül néhány. A munkavállalási és áruértékesítési kapcsolat miatt szinte mindegyik taktaközi faluból vezetett földút, gyalogösvény a közeli mezővárosokba. a néprajzi kutatások szerint a vízi közlekedés is fontos volt az árvizes időkben. Csobajról, Taktabájról gyakran csónakokon szállították az eladásra szánt áruféleségeket pl. Tokaj, Tarcal piacaira (BENCSIK J: 1986).

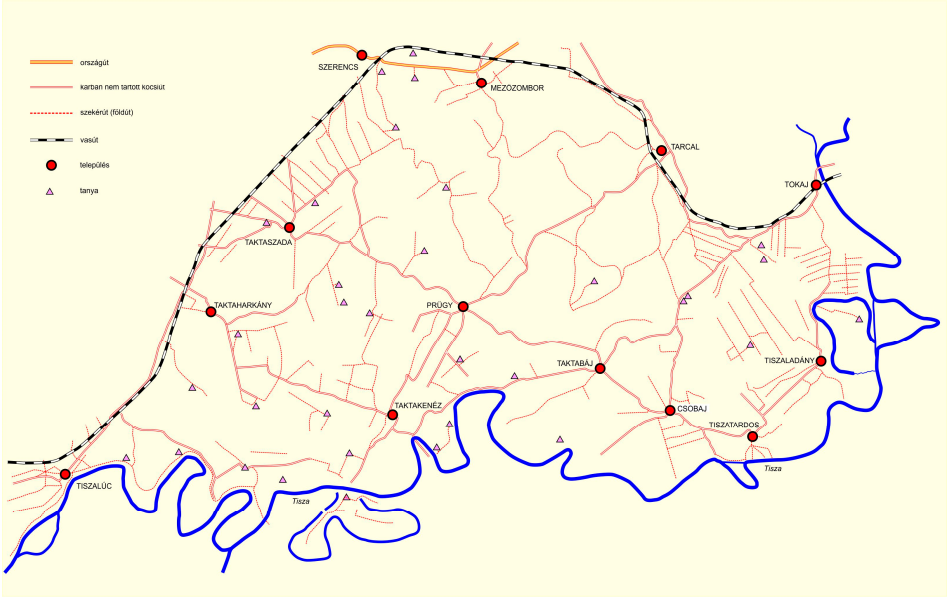

128. ábra. Úthálózat a 19. század második felében. Alapvető változás a korábbiakhoz képest a vasútvonal megjelenése, illetve a fontosabb utak minőségének a rendszeresebbé váló karbantartása volt. (A III. katonai felmérés alapján, módosítva.)

Az utak karbantartása a települések feladta volt. Tiszaladány lakói pl. az országút javításában vettek részt, Csobaj, Tiszatardos népessége időről időre a tiszalöki révnél végzett karbantartási munkálatokat. A tiszai réveknek, gázlóknak korábban is nagy jelentőségük volt a közlekedés és a kereskedelem lebonyolításában, szerepük azonban még inkább felértékelődött a 18-19. század folyamán. Az, hogy helyileg hol voltak ezek az átkelőhelyek, a régi kéziratos térképek és levéltári források segítségével viszonylag könnyen meghatározhatjuk. A 18. század vége felé Tiszatardos és Tiszalök között egy azóta már levágott kanyar végében — tehát nem a mai révnél — lehetett átkelni a folyón. A Prügyről Tiszadada irányába vezető út mentén, a Kereszt Ér-mocsár, Kinyisi Kuczi-mocsár közvetlen szomszédságában volt a dadai rév. Tiszadobtól nyugatra, az ún. Szadom-erdő peremén ugyancsak fontos átkelőhelyet jelöl a korabeli térkép. Végül közvetlenül a település tőszomszédságában üzemelt a legnagyobb forgalmat lebonyolító tiszalúci rév. Anonymus Gesta Hungarorumából tudjuk, hogy a 12-13. században már biztosan működött a tiszalúci rév (CSORBA CS. 1982). Bél Mátyás is megemlítette a tokaji rév mellett az ún. „taktaközi átjárást". Tiszalökről pl. azt írta, hogy „A Taktaköz felé révje van.". A Nyíri mezőségen a hajdúvárosokból a Sajó- és a Hernád-völgy felé vezető út átszelte a

Taktaközt is. A szarvasmarha-kivitel egyik útvonala volt ez, mely a híres tiszalúci réven haladt át a Tiszán (FRISNYÁK S. 1985). Tiszalúc mellett a Tisza árterülete valamelyest összeszűkült és jó átkelési helyet biztosított. Mint ősi átkelőhely és kikötő jelentős áruforgalmat bonyolított le. Évszázadokon át Miskolc tiszai kikötőjének számított (FRISNYÁK S: 1967).
A hajdúvárosok és a hegyaljai települések közötti kapcsolattartásban a Tiszalök és Tiszatardos közötti révnek is számottevő szerepe volt. A szikszói táj felé a tiszadobi, a szerencsi táj felé pedig a tiszadadai rév biztosított átkelési helyet az Alföld irányából érkező kereskedő-vásározó utasok részére. Helyi jelentőségű rév Tiszaladány és Tiszaeszlár között működött. Történelmi források utalnak arra is, hogy pl. Mád és Rátka lakói a tiszadobi réven keltek át, ha az Alföld irányába igyekeztek. A tokaji hidat nem szívesen használták, mert magasnak tartották a hídvámot. A tokaji és a bodrogkeresztúri vásárokra állatokat hajtó nánásiak a tiszalöki réven keltek át. Ha Szikszóra tartottak, akkor inkább a tiszadobi révet vették igénybe. A tiszaeszláriak elég gyakran vállaltak fuvarozást Megyaszón és környékén. Hogy oda eljussanak, szekereikkel a tiszaeszlári révet használták.

A tiszai révek személy- és áruforgalmának másik forrása a szántóföldi-, illetve rét- és legelőgazdálkodás volt. A folyószabályozási munkálatok következtében kiterjedt határrészek kerültek a folyó szemközti oldalára, így azok művelése miatt gyakran kellett igénybe venni a réveket. Növelte a forgalmat az is, hogy a Taktaközből elszármazott személyek szülőfalujukban kisebb-nagyobb földtulajdont, legelőrészt örököltek, melyeket ugyancsak művelni kellett. Nem volt túlzottan jelentős, ám mégis említést érdemel, hogy pl. a tiszaladányi zsidócsaládok rendszeresen a tiszaeszlári zsinagógába jártak, s az átkeléshez a révet használták (BENCSIK J. 1986).

1859 után, a Taktaköz peremét érintő vasútvonal alapvető változásokat eredményezett a közlekedés terén, de közvetve hatással volt a vidék gazdaságitársadalmi életére egyaránt. Legkevésbé a belső hat települést érintették ezek a változások. Ott legfeljebb annyi történt, hogy a folyószabályozás, illetve a belvízrendezés már elvégzett munkálatai eredményeként csökkent az elöntések száma és időtartama, így a közlekedésre alkalmas időszak növekedett. A 19. század vége felé már javítottak az országutak állapotán, néhol szilárd alapot is kaptak, tehát a peremi települések, valamint a vasútvonal elérhetősége a korábbiakhoz képest könnyebbé vált. A környezet-átalakító munkálatoknak köszönhetően a kiszáradó felszíneken új utakat is építettek, bár a fontosabb utak nyomvonala lényegesen nem változott a későbbiekben sem.
A Szerencsről Prügy és Taktakenéz határáig kiépített lóvontatású vasútnak csak a három település gazdasági életben volt számottevő szerepe, a taktaközi falvak mostoha közlekedési viszonyain lényegesen nem javított üzemeltetése.

A közlekedési állapotokat tekintve a belső taktaközi települések továbbra is perifériális helyzetben maradtak, s ez lényegében a 20. században sem igen volt

másképpen. Legfeljebb az 1970-es, 80-as években, az autóbusz-közlekedés nagyobb járatsűrűsége enyhített némileg az elzártságon. Napjaink „menetrend racionalizálása" sem igen könnyíti meg a taktaköziek közlekedését, s ez valószínűleg hosszabb távon is így fog maradni.

11. Összegzés

A tájhasználat a természeti erőforrások felhasználásával a tájban folytatott emberi tevékenységek összessége (FRISNYÁK S. 2013). Ha egy alapvetően agrártérségként funkcionáló kistáj hasznosításának módját és intenzitását vizsgáljuk, akkor elsősorban a mező- és erdőgazdálkodás, valamint a halászat gyakorlatát célszerű figyelembe venni, lehetőleg minél hosszabb időintervallum, minél több időkeresztmetszetét alapul véve. E gondolatok jegyében igyekeztem azokat a változásokat feltárni a Taktaköz területén, melyek a 18. század második felétől a 20. század végéig a tájhasználatban — különböző okok következtében — végül is bekövetkeztek. Először a környezeti feltételeket maximálisan kihasználó, ősi ártéri gazdálkodást, majd a kapitalizmus sajátos viszonyokat kialakító mezőgazdasági tevékenységét, végül a szocialista alapokon álló tájhasználatot vizsgáltam részletesebben, de nem tekinthettem el a tájhasználat átalakulásával összefüggésben bekövetkezett népesség- és településföldrajzi változások bemutatásától sem. Ez utóbbiak nagyrészt a tájhasználat módosult gyakorlatának köszönhetően, meglehetősen differenciáltan érintették a kistáj településeit, illetve azok mindenkori lakóit.
A vizsgálat során fő feladatomnak tekintettem:

- a mezőgazdasági terület művelési szerkezetében bekövetkezett változási tendenciáknak és azok okainak a feltárását, a szántó vetésszerkezetében, és az állattartásban/tenyésztésben tapasztalható átalakulással egyetemben (a 18. század közepétől a rendszerváltásig)
- a változás üteme idő- és térbeli sajátosságainak elemzését
- a változásokat előidéző természetföldrajzi és társadalmi-gazdasági okok közötti összefüggések, törvényszerűségek feltárását
- a tájhasználat adott időszakban jellemző gyakorlatának, a hasznosítás módja és intenzitása területi különbségeinek, valamint megoldandó problémáinak feltárását (csak a téma megkívánta mélységig)
- a művelési szerkezet történeti földrajzi szempontú elemzésével a tények feltárását úgy elvégezni, hogy a kapott eredmények a jövőben a terület- és gazdaságfejlesztő tervezőmunkához használható adalékul szolgálhassanak.

A feltáró, elemző munka révén megállapítottam, hogy:

- a Taktaköz mezőgazdasági területének művelési szerkezetét a 19. század 60-as évei előtt egy évszázadokig alig változó, csekély számú né-

pességet eltartani képes, a természetföldrajzi környezet hatásaitól erősen függő differenciált ártéri gazdálkodás, és viszonylag szűk területre korlátozódó szántóföldi növénytermesztés jellemezte

- a 19. század második felében országosan jelentkező, a tájhasználatot (is) alapvetően érintő változások a Taktaköz belső településein csak részben, s igen lassan érvényesültek, a fejlődést előmozdító hatások az ártér peremén mintegy „megtörtek", és csak a sajátos helyi viszonyok engedte keretek között fejthették ki hatásukat
- a környezet-átalakító munkálatok hatására a tájhasználat átalakulási folyamata felgyorsult, s a századfordulóra a korábbi rideg állattartással/tenyésztéssel jellemzett taktaközi tájon a szántóföldi növénytermesztés lett a meghatározó. A művelési szerkezet átalakulása — a továbbra is jelentős ellentmondások ellenére — a mezőgazdálkodás magasabb színvonalon végzett gyakorlatához már jó alapot biztosított, amit az is alátámaszt, hogy a belső taktaközi települések népessége néhány évtized alatt a korábbinak két és félszeresére növekedett
- a 20. század során a belső taktaközi települések határterületeinek hasznosítási szerkezete két időszakban változott jelentősebben. Az 1930-as évekig a gazdasági feltételek kényszerítő hatása, illetve a környezeti potenciálok kedvezőbbé válása eredményezett nagymértékű szántóterület növekedést. Az 1950-es évektől kezdődően pedig a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés okozott számottevő művelési szerkezeti változást. A terület használói azonban egyik esetben sem voltak tekintettel egy olyan alapvető összefüggésre, mely szerint egy mezőgazdasági terület racionális hasznosítását csakis olyan gazdasági, tervezési és irányítási elvek biztosíthatják, melyek figyelembe veszik a terület természeti adottságait, a termelési tradíciókat, a gazdálkodási egységek anyagi kondíciót, a tágabb térséggel korábban kialakított gazdasági kapcsolatokat stb., valamint az adott kor diktálta társadalmi-gazdasági követelményeket. Emiatt szükségszerűen nem sikerülhetett olyan tájhasználatot megvalósítani a Taktaközben, ami legalább elemi szintű és tartós gazdasági növekedést tudott volna biztosítani az ott élő emberek számára. A kistáj továbbra is a belső periféria minden hátrányát elszenvedő, napjainkban már egyre öregedő és fogyó népességű, a tartós munkanélküliség ördögi köréből kitörni nem tudó falvak halmazából áll, s ezen az állapoton érdemi változást a relatíve gazdagabb Szerencs és Tokaj városa sem tudnak előidézni. A jelekből ítélve a Taktaközben számottevő ipar telepítésére nem kerül sor belátható időn belül, így a mezőgazdálkodás marad a megélhetés egyetlen alapja a taktaközi népesség nagyobb része számára. Nem mindegy tehát, hogy a jövőben milyen módon hasznosítják a rendelkezésre álló agrártérséget. A Taktaköz területén potenciális lehetőségek vannak arra, hogy a kor színvo-

nalán álló agrotechnika és technológiai átgondolt alkalmazásával, gondosan kiválasztott, az agroökológiai potenciáloknak leginkább megfelelő, gazdaságosan termeszthető intenzív növényi kultúrák telepítésével és az állattenyésztés integrált módszerével a tájhasznosítást racionálisabbá, és gazdaságosabbá tegyék. A taktaköziek számára ez tűnik az egyetlen járható útnak, hogy elkeserítő helyzetükön változtatni tudjanak a jövőben.

Irodalom

BALOGH I. (1959): Szabolcs megyei pásztorösszeírás 1796-ból. Ethnographia

BARNA J. (1931): Magyar Városok Monográfiája IX. Szerencs és vidéke. Budapest

BÁRSONY I. (1980): Adalékok a Szabolcs megyéből Abaúj, Borsod és Zemplén megyékbe irányuló jobbágyemigráció kérdéséhez a XVIII. század első évtizedeiből. Borsodi Levéltári Évkönyv III. Miskolc, pp. 19-34.

BENCSIK J. (1986): A folyók elválasztó, a révek összekötő szerepe a paraszti árucserében. Árucsere és migráció, Miskolc, pp. 143-153.

BENCSIK J. (1986): Kísérlet a Taktaköz néprajzi elemzésére az egyházi anyakönyvek és a recens néprajzi anyag segítségével. Herman Ottó Múzeum Közleményei 24. Miskolc, pp. 109-115.

BENCSIK J. (1988): Tokaj város tanácsának gabonafelvásárlása a XVII. Század végén. A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XXII. Miskolc, pp. 115-129.

BERÉNYI I. (1976): A parlagterület földrajzi típusai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Földrajzi Értesítő, 25. 2-4. füzet, pp. 361-371.

BERÉNYI I. (1980): A területhasznosítás átalakulásának főbb irányai az Alföldön. Alföldi Tanulmányok 4. Békéscsaba, pp. 63-83.

BÉL M.-SCHEMBERGER F. (1979): Szabolcs megye a XVIII. században (1736). Latinból fordította Balogh István. Szabolcs – Szatmár megyei helytörténetírás I-II. Nyíregyháza

BOROS L. (1982): A természetföldrajzi tényezők szerepe a Tokaji-hegy és környékének földhasznosításában. Földrajzi Értesítő 31. 1. füzet, pp. 41-65.

BOROVSZKY S. (szerk.): (1900): Szabolcs vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest

BOROVSZKY S. (szerk.) (1905): Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely rendezett tanácsú város monográfiája. Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország Monográfiája). Apollo Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest

BORSY Z. (1969): Taktaköz. In: MAROSI S. – SZILÁRD J. (szerk.): A tiszai Alföld. Magyarország tájföldrajza 2. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 32-33.

BORSY Z.-FÉLEGYHÁZI E. (1982): A vízhálózat alakulása az Alföld északi részében a pleisztocén végétől napjainkig. Szabolcs-Szatmári Szemle 3. Nyíregyháza

CSORBA CS. (1982): A vizeken való általmenés (Közlekedésföldrajz-történeti vázlat). Borsodi Földrajzi Évkönyv, Miskolc, pp. 3-34.

CSORBA CS. (1994): Az Alföld közlekedésföldrajza a 18-19. században. Földrajzi tanulmányok dr. Frisnyák Sándor hatvanadik születésnapja tiszteletére, Miskolc-Nyíregyháza

CSORBA CS. (1994): Az Árpád-kori vármegyéktől Borsod-Abaúj-Zemplénig. In: VIGA GY. (szerk.): Megyekönyv. Miskolc, pp. 81-130.

DANYI D. – DÁVID Z. (szerk.) (1962): Az első magyarországi népszámlálás. KSH. Budapest.

DOBÁNY Z. (1987): A Taktaköz vízgazdálkodása. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 11/H. Nyíregyháza, pp. 129-137.

DOBÁNY Z. (1992): Adatok néhány taktaközi település 18-20. századi településföldrajzához. Borsodi Földrajzi Évkönyv, Miskolc. pp. 55-71.

DOBÁNY Z. (1995): A taktaközi települések történeti földrajza a 18. század közepétől 1945-ig. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza.p.112.

DOBÁNY Z. (1996): Adatok néhány taktaközi település népességföldrajzi vizsgálatához. In. Tokaj és Hegyalja XVII. (szerk. Bencsik J – Antal G.) Tokaj, pp. 75-104

DOBÁNY Z. (2005): Adatok a taktaközi települések népességföldrajzi vizsgálatához (18-20. század) In: Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja (szerk.: Frisnyák S—Gál A.) Szerencs, pp. 235-255.

DOBÁNY Z. (2012): Adatok a Taktaköz 18-20. századi településföldrajzához. In: Tiszteletkötet Dr. Kormány Gyula egyetemi magántanár 80. születésnapjára (szerk. Frisnyák S. – Kókai S.) Nyíregyháza, pp. 87-103.

DÓKA K. (1982): gazdálkodás a Tisza árterein a XIX. Század első felében. Agrártörténeti Szemle XXV. 3-4. pp. 277-303.

EKE P-NÉ. (1983): Szabolcs-Szatmár megye II. világháború utáni népesedésének és településhálózata strukturális átalakulásának fő vonásai. Alföldi tanulmányok VII. Békéscsaba

FÉNYES E. (1851): Magyarország geographiai szótára I-IV. Pest

FRISNYÁK S. (1967): Taktaközi változások. Természettudományi Közlöny 12. pp. 546-548.

FRISNYÁK S. (1983): A történeti földrajz tárgya, feladata és módszere. Földrajzi Közlemények 3-4.

FRISNYÁK S. (1990): Adalékok a Bodrogköz történeti földrajzához (18-19. század). A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 12/F. Nyíregyháza, pp. 73-81

FISNYÁK S. (1990): Magyarország történeti földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest

FRISNYÁK S. (1992): Az Alföld kultúrgeográfiai korszakai (Adalékok a környezethasznosítás és –átalakítás értékeléséhez). Borsodi Földrajzi Évkönyv, Miskolc, pp. 5-19.
FRISNYÁK S. (1994): A tájak és az emberi tevékenységi formák. In: Viga Gy. (szerk.): Megyekönyv. Miskolc, pp. 9-44.
FRISNYÁK S. (2013): Adalékok az Abaúji-Hegyköz történeti földrajzához. Történeti Földrajzi Közlemények 1. évfolyam, 1-2. szám, Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, Nyíregyháza. pp. 56-69.
GAÁL L. (1978): A magyar növénytermesztés múltja. Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 637.
GÁBRIS GY. – FÉLEGYHÁZI E. – NAGY B. – RUSZKICZAY ZS. (2001): A Közép-Tisza vidékének negyedidőszak végi folyóvízi felszínfejlődése. In: Magyar Földrajzi Konferencia Tudományos Közleményei (CD). Szeged
GUNST P. – HOFFMANN T. (szerk.) (1976): A magyar mezőgazdaság a XIX-XX. században (1849-1949). Agrártörténeti Tanulmányok 4. Budapest
GYŐRFFY I. (1943): Magyar falu magyar ház. Az Alföld településformái. Turul Szövetség, Budapest. pp. 90-107.
IHRIG D. (szerk.) (1973): A magyar vízszabályozás története. Budapest
KEMÉNY GY. (1913): Szabolcs vármegye gazdaság-földrajzi monográfiája. Közgazdasági Szemle, Budapest, p. 64.
KISÉRY L. (1962): A Taktaköz vízrajzi kérdései. Borsodi Földrajzi Évkönyv 3-4. Miskolc, pp. 33-41.
KOÓS J. (1990): A tiszaladányi bronz kincslelet. In: BENCSIK J. – SZAKÁL J-né. (szerk.): Tokaj és Hegyalja II. Tokaj.
LÁSZLÓFFY-BŐHM W. (1932): A Tiszavölgy. Vízrajzi leírás és vízi munkálatok ismertetése 1832-1932. Vízügyi Közlemények 14. 2. pp. 108-142.
LÁSZLÓFFY W. (1982): A Tisza (Vízi munkálatok és vízgazdálkodás a tiszai vízrendszerben). Budapest
LOVÁSZ E. (1990): Vandál telep Tiszaladányban. In: BENCSIK J. – SZAKÁL J-né. (szerk.): Tokaj és Hegyalja II. Tokaj. pp. 6-13.
LŐRINCZ J. (szerk.) (1978):Földműveléstan. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
MAGDA P. (1819): Magyar Országnak és a' határ őrző katonaság vidékinek leg újabb statisztikai és geographiai leírása. Pest
MAROSI S. – SOMOGYI S. (szerk.) (1990): Magyarország kistájainak katasztere I-II. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest. p. 1023
MÉSZÁROS J. (1978): Tokaj és környéke demográfiai helyzete. Földrajzi Értesítő 2. Budapest, pp. 263-267

MIZSER L. (1996): Az Alsó-Bodrogköz és Alsó-Taktaköz községei Pesty Frigyes 1864-es kéziratos Helységnévtárában. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIII-XXXIV. Miskolc, pp.339-347.
ORSZÁG B. (1992): A népesség megoszlása Szabolcs vármegyében a vallásfelekezetek között (1867-1918). Szabolcs-Szatmár-beregi Szemle 2. Nyíregyháza, pp. 149-166.
PÁLL I. (1986): A Taktaköz néprajzi képe az 1772-es úrbéri összeírások alapján. Herman Ottó Múzeum Közleményei 24. Miskolc. pp. 103-108.
PÁLL I. (1986): Történeti adatok a Taktaköz népi építkezéséhez. Herman Ottó Múzeum Közleményei 24. Miskolc. pp. 237-244.
PÁLL I. (1986): Árucsere a Tisza két partja között. Árucsere és migráció. Miskolc, pp. 155-164.
PÁLL I. (1987): A hegyaljai városok szabolcsi vonzáskörzete a XVIII. század második felében. Borsodi Művelődés 5. Miskolc, pp. 48-54.
PÁLL I. (1988): Szabolcs megye és a hegyaljai mezővárosok kapcsolata a 18-19. században. A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XXII. Miskolc, pp. 62-67.
PETERCSÁK T. (1980): A Taktaköz kutatása és néprajzi sajátosságai. Herman Ottó Múzeum Közleményei 18. Miskolc, pp. 84-89.
PETERCSÁK T. (1986): Népi építkezés és lakáskultúra a Taktaközben. Herman Ottó Múzeum Közleményei 24. Miskolc, pp. 116-119.
PÓK J. (1993): Szabolcs vármegye katonai leírásának Zemplénre vonatkozó adatai (1782-1785). Tokaj és Hegyalja VIII. Tállya, pp. 80-91.
PÓK J. (1993): Szabolcs vármegye katonai leírása 1782-1785. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 6. Nyíregyháza, p. 128.
RÉFI OSZKÓ M. (1984): Erdők és vizek változása a Kárpát-medencében. Természet Világa 4. pp. 390-393.
RÉFI OSZKÓ M. (1985): Természeti – gazdasági - társadalmi egység: Az ősi ártéri gazdálkodás. Természet Világa 4. pp. 152-156.
RÉVÉSZ L. (1994): Kultúrák és népek a magyar honfoglalásig. In: Viga Gy. (szerk.), Megyekönyv, Miskolc, pp. 69-80.
ROZLOZSNIK P. (1937): A Tokajhegyalja délnyugati része s a vele dél felől határos sík terület földtani viszonyai. Földtani Intézet Évi jelentés 1929-32. pp. 329-331.

SOMOGYI S. (1994): Az Alföld földrajzi képének változásai (16-19. század). Történeti Földrajzi Tanulmányok (szerk. Frisnyák S.), Nyíregyháza, p. 31.
SÜLI-ZAKAR I. (1980): A Hegyköz faluföldrajzi vizsgálata. Studia Geographica, Debrecen
SZÁSZI F. (1990): Kivándorlás Szabolcs megyéből a két világháború között (1920-1940). Agrártörténeti Szemle XXXII. 1-4. pp. 176-204.
SZIRMAY A. (1803): Notitia topographica, politika inclyti comitatus Zempléniensis…. Budae
Szn. (1865): Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövedelme. Buda
TAKÁCS P. (1987): A taktaközi parasztok vallomása az úrbérrendezéskor. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 11/B. Nyíregyháza, pp. 5-25.
TAKÁCS P. (1987): Parasztvallomások a dadai járásból 1772. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 3. Nyíregyháza, p. 237.
TAKÁCS P: (1988): Adalékok a 18. századi szabolcsi vásárok és vásározó szabolcsiak történetéhez. Folia Historica Et Ethnographica II. (szerk. Dám L.). Nyírbátor, pp. 105-121.
VARGA G-né (szerk.) (1970): Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Tanácsa Végrehajtó Bizottsága, Miskolc, p. 674.
VÁLYI A. (1796-1799): Magyarországnak leírása…. I-III. Buda
VIGA GY. (1990): Árucsere és migráció Észak-Magyarországon. Debrecen – Miskolc, p. 322.

Fontosabb statisztikai források

A Magyar Korona Országai 1900. évi népszámlálása főbb demográfiai eredményei. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1902
A Magyar Korona Országainak1900. évi népszámlálása II. A népesség foglalkozása községenként. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1904
A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása I. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek sze-

rint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1912
Az 1920. évi népszámlálás I. A népesség főbb demográfiai adatai. Magyar Statisztikai Közlemények 69. kötet. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1923
Az 1930. évi népszámlálás I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakóhelyek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 83. kötet. Budapest, 1932
Magyarország állatállománya, gazdasági gépfelszerelése és gyümölcsfaállománya az 1935. évben. Magyar Statisztikai Közlemények 100. Budapest, 1937
Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. Magyar Statisztikai Közlemények 105. Budapest, 1938
Az 1941. évi népszámlálás 1. Foglalkozási adatok községek szerint. KSH. Budapest, 1975
Az 1941. évi népszámlálás 2. Demográfiai adatok községek szerint. KSH. Budapest, 1976
Az 1949. évi népszámlálás 9. Demográfiai eredmények. Budapesti Központi Statisztikai Hivatal, 1950
1960. évi népszámlálás 1. Előzetes adatok. KSH. Budapest, 1960
1960. évi népszámlálás B. A. Z. megye személyi és családi adatai. Budapest, 1962
Statisztikai Időszaki Közlemények 80. kötet. Községeink főbb adatai 1960-64. KSH. Budapest, 1966
Helyzetkép az ország községeiről. KSH. Budapest, 1968
A népmozgalom főbb adatai községenként 1901-1968. KSH. Budapest, 1969
1970. évi népszámlálás 11. B. A. Z. megye adatai I. KSH. Budapest, 1972
Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870-1970 Földterület III. Községsoros adatok. KSH. Budapest, 1972
Mezőgazdasági Statisztikai Adatgyűjtemény 1870-1970 Állattenyésztés 1-2-3-4-5. KSH. Budapest, 1972
1970. évi népszámlálás. a. B. A. Z. megye adatai. KSH. Budapest, 1972
B. A. Z. megye Statisztikai Évkönyve. KSH. Budapest, 1981
1980. évi népszámlálás 29. A községek főbb adatai. KSH. Budapest, 1982
Magyarország községeinek és városainak népessége. 1850. 1857. és 1870. években. KSH. Budapest, 1984
B. A. Z. megye Statisztikai Évkönyve 1988. KSH. Miskolc, 1989

B. A. Z. megye Statisztikai Évkönyve 1990. KSH. Miskolc, 1990
Magyar Statisztikai Évkönyv 1990. KSH. Budapest, 1991
1990. évi népszámlálás 7. B. A. Z. megye adatai. KSH. Budapest, 1992
2001. évi népszámlálás. Borsod-Abaúj-Zemplén megye I-II. kötet. KSH. Budapest, 2002